

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
YÖNETİM ORGANİZASYON BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE TURİZM ENDÜSTRİSİNİN EKONOMİK
BÜYÜME AÇISINDAN ÖNEMİ: COVID 19 PANDEMİSİ
VE SONRASI DÖNEM ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan
Elif KARAHALİLOĞLU

İstanbul, 2023

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İŞLETME ANABİLİM DALI
YÖNETİM ORGANİZASYON BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE TURİZM ENDÜSTRİSİNİN EKONOMİK
BÜYÜME AÇISINDAN ÖNEMİ: COVID 19 PANDEMİSİ
VE SONRASI DÖNEM ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

Yüksek Lisans Tezi

Tezi Hazırlayan

Elif KARAHALİLOĞLU

2220068019

ORCID ID: 0000-0001-7566-0044

Danışman:

Dr. Öğr. Üyesi Hasan BOZTOPRAK

İstanbul, 2023

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Turizm Endüstrisinin Ekonomik Büyüme Açısından Önemi: Covid 19 Pandemisi Ve Sonrasi Dönem Üzerine Bir Araştırma” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere uygun şekilde tarafımdan yazıldığını, bu tezdeki bütün bilgileri akademik ve etik kurallar içinde elde ettiğimi, yararlandığım eserlerin tamamının kaynaklarda gösterildiğini ve çalışmamın içinde kullanıldıkları her yerde bunlara atıf yapıldığını, patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Elif KARAHALİLOĞLU

T.C.
İSTANBUL BEYKENT ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ
TEZLİ YÜKSEK LİSANS SINAV TUTANAĞI

21.07.2023

Enstitümüz *İşletme* Anabilim Dalı *Yönetim Organizasyon* Programı Yüksek Lisans öğrencilerinden 2220068019 numaralı *Elif KARAHALİLOĞLU*'nun "İstanbul Beykent Üniversitesi Eğitim-Öğretim Yönetmeliği"nin ilgili maddesine göre hazırlayarak Enstitümüze teslim ettiği "*Türkiye'de Turizm Endüstrisinin Ekonomik Büyüme Açısından Önemi: Covid 19 Pandemisi ve Sonrası Dönem Üzerine Bir Araştırma*" konulu tezini, Yönetim Kurulumuzun 06/06/2023 tarih ve 2023/23 sayılı toplantısında seçilen ve On-Line toplanan biz jüri üyeleri huzurunda, İstanbul Beykent Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin 29. maddesinin 3. fıkrası gereğince 45 dakika süre ile Zoom programı aracılığıyla on-line olarak aday tarafından savunulmuş ve sonuçta adayın tezi hakkında "*OYBİRLİĞİ*" ile "*KABUL*" kararı verilmiştir.

İşbu tutanak, 2 nüsha olarak hazırlanmış ve Enstitü Müdürlüğü'ne sunulmak üzere tarafımızdan düzenlenmiştir.

DANIŞMAN
Dr. Öğr. Üyesi Ha*** BO***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Doç. Dr. Mu*** Ba*** TU***
(İstanbul Beykent Üniversitesi)

ÜYE
Dr. Öğr. Üyesi Mu*** YI***
(Karabük Üniversitesi)

Adı ve Soyadı : Elif KARAHALİLOĞLU
Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Hasan BOZTOPRAK
Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans Tezi, 2023
Alanı : Yönetim Organizasyon
Anahtar Kelimeler : Turizm, Ekonomik Büyüme, GSYİH, COVID-19, Pandemi,
Cari Açık,

ÖZ

TÜRKİYE’DE TURİZM ENDÜSTRİSİNİN EKONOMİK BÜYÜME AÇISINDAN ÖNEMİ: COVID 19 PANDEMİSİ VE SONRASI DÖNEM ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Araştırmanın amacı, turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve COVID-19 pandemisinin turizm sektörüne olan etkilerini incelemiştir. Bu çalışmada pandemi sürecinde turizm sektörünün yaşamış olduğu sıkıntıların ekonomik büyüme açısından önemi ele alınmıştır. Bu araştırma, turizm gelirleri ile COVID-19 vakaları arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamıştır. Veriler, farklı ülkeler veya bölgeler için yıllık bazda veya belirli zaman aralıklarında toplanmıştır. Panel veri analizi yöntemleri kullanılarak turizm gelirleri ve COVID-19 vakaları arasındaki ilişki istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. Ülke geliri ile doğrudan alakalı olan turizm, GSYİH içerisinde ve cari açığın azaltılmasına büyük katkı sağlamıştır. Pandemi sürecinde turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki birbiri ile doğru orantılı olup, olumlu etkilediği bulgusuna varılmıştır. Bu araştırma, turizm gelirleri ve COVID-19 arasındaki ilişkiyi belirlemeyi hedeflemiştir. Sonuçlar, turizm sektörünün COVID-19 pandemisi sürecindeki etkileri anlamamıza ve gelecekteki turizm politikalarının şekillendirilmesine katkıda bulunmuştur. Yapılan çalışmalarda turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde de büyük etkileri olduğunu belirlemiştir. Araştırmanın sonuçları özetlenmiş ve elde edilen bulguların pratik, teorik, politika açısından önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, ileriki araştırmalar için öneriler sunulmuştur.

Name and Surname : Elif KARAHALİLOĞLU
Supervisor : Dr. Lecturer Hasan BOZTOPRAK
Degree and Date : Master, 2023
Major : Management Organization
Key Words : Tourism, Economic Growth, GDP, COVID-19, Pandemic,
Current Account Deficit

ABSTRACT

THE IMPORTANCE OF THE TOURISM INDUSTRY FOR ECONOMIC GROWTH IN TURKEY: A STUDY ON THE PERIOD DURING AND POST COVID-19 PANDEMIC

The aim of the study was to examine the impact of the tourism sector on economic growth and the effects of the COVID-19 pandemic on the tourism sector. In this study, the importance of the problems experienced by the tourism sector in the pandemic process in terms of economic growth is discussed. This research aimed to examine the relationship between tourism revenues and COVID-19 cases. Data were collected for different countries or regions on an annual basis or at specific time intervals. Using panel data analysis methods, the relationship between tourism revenues and COVID-19 cases was statistically evaluated. Tourism, which is directly related to the country's income, has made a great contribution to the reduction of the GDP and the current account deficit. It has been found that the relationship between tourism and economic growth during the pandemic process is directly proportional to each other and has a positive effect. This research aimed to determine the relationship between tourism revenues and COVID-19. The results have contributed to our understanding of the impacts of the tourism industry during the COVID-19 pandemic and to shape future tourism policies. Studies have determined that tourism revenues also have great effects on economic growth. The results of the research are summarized and the importance of the findings in terms of practice, theory and policy is emphasized. In addition, recommendations for future research are presented..

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖZ

ABSTRACT

TABLolar LİSTESİ iii

ŞEKİLLER LİSTESİ iv

KISALTMALAR v

SÖZLÜK..... vi

GİRİŞ.....1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TURİZM VE TURİZM ENDÜSTRİSİ KAVRAMLARI6

1.1. Turizm 6

1.2. Turizm Endüstrisi ve Turizm Sektörünün Özellikleri..... 9

1.3. Turizmde İş Kolları 13

1.4. Turizmin Uluslararası Boyutu 15

1.5. Türkiye'nin Turizm Endüstrisinin Genel Görünümü..... 16

İKİNCİ BÖLÜM

2. TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME20

2.1. Ekonomik Büyüme Tanımı 20

2.2. Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler 21

2.3. Turizmin Ekonomik Etkileri 22

2.4. Turizmin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi 23

2.6. COVID-19'un Türkiye'de Turizm Sektörüne Etkileri..... 28

2.7. Covid-19 ile Bireylerin Tatil Anlayışlarındaki Farklılaşmalar 40

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CARİ AÇIK VE EKONOMİK BÜYÜME42

3.1. Cari Açık Kavramı 42

3.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Ekonomik Büyüme..... 48

3.3. Turizm Endüstrisinin Ekonomik Büyümeye Etkisi 51

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TURİZM ENDÜSTRİSİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ	58
4.1. Araştırmanın Genel Çerçevesi	58
4.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	58
4.1.2. Araştırma Modeli ve Hipotezleri.....	58
4.1.3. Araştırmanın Kapsamı	59
4.1.4. Araştırmanın Yöntemi	59
4.2. Panel Veri Analizi ile Değerlendirme	60
4.2.1. Tanımlayıcı İstatistikler	62
4.3. Panel Eş Bütünleme Testleri	65
4.3.1. Pedroni Eş Bütünleşme Testi.....	68
4.1.2 Kao Eş Bütünleşme Testi	69
4.4. Panel Birim Kök Testi ve Bulgular	71
4.5. Tartışma	74
4.5.1. Kuramsal Çıkarımlar.....	74
4.5.2. Pratik Çıkarımlar.....	79
SONUÇ	81
KAYNAKÇA.....	86

TABLÖLAR LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Turizmin Olumlu ve Olumsuz Etkileri	17
Tablo 2: Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler	21
Tablo 3: Doğrudan ve Dolaylı Turizmin GSYİH 'ya Katkısının Bileşenleri	22
Tablo 4: Türkiye'den Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı (2017-2020)	31
Tablo 5: Türkiye Turizm Geliri (2017-2020)	32
Tablo 6: Milliyetlerine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı (2020)	32
Tablo 7: Türkiye'ye Gelen Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı (2019)	35
Tablo 8: Türkiye'ye Gelen Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı (2020)	36
Tablo 9: Uluslararası Turizm Gelirleri ve Turist Sayıları (2019)	36
Tablo 10: Uluslararası Turizm Gelirleri ve Turist Sayıları (2020)	37
Tablo 11: Uluslararası Turist Varışına Genel Bakış	38
Tablo 12: 2001-2020 Dönemi Aylık Turizm Gelirleri (Bin \$)	45
Tablo 13: 2013-2020 Dönemi Aylık Cari İşlemler Dengesi (Bin \$)	47
Tablo 14: Dünya Ülkeleri GSYİH Değerleri (2021)	49
Tablo 15: Kişi Başına Düşen GSYİH Değerleri (2021)	49
Tablo 16: Çalışmada Kullanılan Değişkenler	63
Tablo 17: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler	63
Tablo 18: Panel Eş Bütünleşme Analizi Uygulayan Çalışmalar	66
Tablo 19: IPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları	72
Tablo 20: Pedroni ve Kao Panel Eş Bütünleşme Testi Sonuçları	73
Tablo 21: Panel Eş Bütünleşme Testi Toplu Sonuçları	73

ŞEKİLLER LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: Ekonomik Büyüme	20
Şekil 2: 2020'de Uluslararası Turist Sayıları: Üç Senaryo	29
Şekil 3: Türkiye 2021 Turist Sayısı.....	38
Şekil 4: Türkiye 2021 Turizm Gelirleri.....	39
Şekil 5: Kişi BAŞI GSYİH ve Kişi Başı Turizm Gelirleri.....	64

KISALTMALAR

DSÖ	: Dünya Sağlık Örgütü
DTÖ	: Dünya Turizm Örgütü
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
ICAO	: Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü
MICE	: Toplantı, Teşvik, Konferans ve Sergi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
SDGS	: Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜROB	: Türkiye Otelciler Birliği
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü
UNWTO	: Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü
WTTC	: Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi

SÖZLÜK

Cari Açık: Bir ülkenin dünya ile olan ekonomik ilişkilerinde, giderlerinin gelirlerinden yüksek olmasıdır.

Hasıla: Bir işten elde edilen sonuçtur.

Milli Gelir: Bir yıllık toplumsal üretimde, üretim araçları için harcananların düşülmesinden sonra kalan bölüm, ulusal gelir.

Ekonomik Büyüme: Bir ülkede yaratılan ulusal gelirin ve bundan kişi başına düşen miktarın, bir yıldan öteki yıla olumlu yönde gerçekleşen artışı.

Turizm: Dinlenme, eğlenme, görme, tanıma vb. amaçlarla yapılan gezi. Bir ülkeye veya bir bölgeye turist çekmek için alınan ekonomik, kültürel, teknik önlemlerin, yapılan çalışmaların tümü.

Pandemi: Coğrafi bir sınırlama olmaksızın belirli bir zaman periyodundaki enfeksiyonların sayısı.

GİRİŞ

Turizm sektörü, Türkiye gibi dış ticaret açığı veren ülkeler için önemli bir gelir kaynağıdır. Yüksek döviz getirisi sağlayabilen bu sektör, düşük sermaye yatırımı ile büyük bir ekonomik etkiye sahiptir. Dünyada turizmi incelediğimiz zaman yaşanan sosyal, ekonomik ve çevresel olaylar, turizm faaliyetlerini etkilemektedir. Turizm, ülke ekonomilerinde önemli ve hızlı büyüyen bir sektördür. Birçok ülke, turizm potansiyeline sahip oldukları için alternatif turizm türlerini teşvik ederek sektörü geliştirmeye çalışmaktadır. Turizm, küresel öneme sahip sosyal ve ekonomik ilişkilere katkıda bulunur ve ülkeler arasında etkileşim yaratır. Türkiye, tarihi, kültürel ve doğal zenginlikleriyle tanınan bir turizm destinasyonudur. Ancak, COVID-19 pandemisi seyahat kısıtlamaları ve sektörde durmaya neden olmuştur.

2019 yılında Çin'in Wuhan şehrinde başlayan ve hızla yayılan Covid-19 salgını, DSÖ tarafından küresel bir pandemi olarak ilan edilmiştir. Salgın, dünya genelinde tedbirler alınmasına ve panik ortamının oluşmasına sebep olmuştur. Salgının yol açtığı tedbirler ve panik, dünya genelinde üretimde yavaşlamaya, satışlarda düşüşe ve ekonomik büyümede gecikmeye sebep olmuştur. 2020'nin ilk çeyreğinde, Amerika, Avrupa, Ortadoğu ve Afrika gibi turizmde büyük paya sahip bölgelerde alınan karantina önlemleri ve seyahat yasakları, dünya genelinde turizmde yüzde 22'lik bir düşüşe neden olmuştur. Uluslararası turist girişleri 850 milyon ile 1,1 milyar arasında azalmış ve turizme bağlı ihracat gelirleri de 910 milyar dolar ile 1,2 trilyon dolar arasına gerilemiştir.

Belirtilen çalışmada, pandemi sürecinde sektöre uğrayan turizm sektörünün cari açık ve ekonomik büyüme arasında olan ilişki incelenmiştir. Yaşanılan süreçte konaklama ve buna bağlı olarak birçok sektörün yaşadığı olumsuzluklar ele alınmıştır. Turizmin Türkiye'ye getirdiği dövizin cari açığa etkisi çalışmada detaylı bir şekilde incelenmiştir. Turizm sektörü pandemi ile yaşadığı zorlukları gerek yeme içme sektörü gerekse istihdam açısından büyük sıkıntılar yaşamıştır. Dolaylı olarak yaşanan kayıplar cari açığımızda ciddi etkilere sebep olmuştur. Bu araştırma, Türkiye'deki turizm endüstrisinin ekonomik büyüme üzerindeki önemini COVID-19 pandemisi ve pandemi sonrası dönemde incelemeyi amaçlamıştır. Pandeminin neden olduğu

uluslararası seyahat kısıtlamaları ve turist sayısındaki keskin düşüş, turizm gelirlerinde büyük bir azalmaya ve dolayısıyla ekonomik büyümede olumsuz etkilere yol açmıştır. Bu çalışma, turizm sektörünün Türkiye'nin ekonomik büyüme üzerindeki katkısını değerlendirmiş ve pandeminin turizm endüstrisi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Ayrıca, turizm sektörünün pandemi sonrası dönemde toparlanma potansiyelini ve ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini araştıracaktır. Literatürdeki araştırmalar ve analizler ışığında, turizm endüstrisinin Türkiye'nin döviz kazanımı, ekonomik büyüme ve istihdam açısından kritik bir sektör olduğu ortaya çıkmaktadır. Turizm gelirleri, ülkenin ekonomik büyümeye pozitif bir katkı sağlayarak dış ticaret açığını dengeleyebilir. Ancak, pandemi döneminde yaşanan zorluklar ve belirsizlikler, turizm sektörünün bu olumlu etkilerini sınırlamış ve ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemiştir. Bu araştırma, turizm endüstrisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini daha iyi anlamak ve Türkiye'nin turizm sektörünü destekleyici politikalar geliştirmek için önemli bir katkı sunmayı hedeflemektedir. Araştırma, Türkiye'nin turizm endüstrisinin ödemeler dengesi üzerindeki önemini vurgulamakta ve turizm sektörünün pandemi sonrası toparlanma sürecinde ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratma potansiyelini incelemektedir. Turizm gelirlerinin azalmasıyla birlikte, Türkiye'nin dış ticaret açığı artış göstermiş ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenmiştir. Bu durum, turizm endüstrisinin Türkiye ekonomisi ve dış ticaret dengesi için stratejik bir sektör olduğunu ortaya koymaktadır. Araştırmada, COVID-19 pandemisi öncesi ve pandemi döneminde Türkiye'nin turizm sektöründeki performansı, turist sayısı, turizm gelirleri ve döviz kazanımı gibi veriler analiz edilecektir. Ayrıca, pandemi sonrası dönemde turizm endüstrisinin toparlanma eğilimleri, uluslararası seyahat kısıtlamalarının gevşemesiyle birlikte turist sayısında ve turizm gelirlerinde beklenen artışlar ele alınacaktır. Araştırma ayrıca, turizm endüstrisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamak için ekonomik modeller ve istatistiksel analizler kullanacaktır. Turizm sektörünün ödemeler dengesi üzerindeki olumlu katkılarını belirlemek, Türkiye'nin turizm politikalarını şekillendirmek ve turizm sektörünü desteklemek için önemli bir adımdır. Ülkeye gelen dövizin azalması ekonomik büyümede ciddi dengesizlikler yaratmıştır. Çalışmada öncelikle turizm, pandemi ve ekonomik büyüme ele alınmıştır. Daha sonra kavramsal çerçeve niteliğinde ekonomik büyüme detaylı

şekilde incelenmiştir. COVID-19 ele alınarak turizm sektörü üzerindeki etkisi araştırılıp, olumlu ya da olumsuz sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışma öncesi, literatür taraması yapılarak yararlanılacak kaynaklar tespit edilmiştir. Geçmişten günümüze birçok farklı kaynak incelenmiş ve kaynaklardaki bilgiler ampirik literatür taraması yapılmıştır. Turizm istatistikleri incelenmiş olup, pandemi sürecinde yaşanan düşüşlerin etkileri araştırılmıştır. Bu bağlamda panel veri analizi kullanılmıştır. Sonuç olarak, Türkiye'deki turizm endüstrisinin ekonomik büyüme üzerindeki önemi, COVID-19 pandemisi ve pandemi sonrası dönemdeki zorluklarla birlikte daha da önem kazanmıştır. Bu araştırma, turizm sektörünün Türkiye ekonomisi için stratejik bir sektör olduğunu ve ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Elde edilecek bulgular, turizm politikalarının ve sektöre yönelik önlemlerin geliştirilmesi için kılavuz oluşturacaktır. Bu araştırma, Türkiye'nin turizm endüstrisinin ödemeler dengesi üzerindeki etkilerini derinlemesine anlamak ve gelecekteki turizm politikalarını şekillendirmek için önemli bir kaynak oluşturacaktır. COVID-19 pandemisi, Türkiye'nin turizm sektörünü ciddi şekilde etkiledi. Uluslararası seyahat kısıtlamaları ve karantina önlemleri, turist sayısında büyük düşüşlere neden olmuştur. Bu durum, Türkiye'nin turizm gelirlerinde önemli bir azalmaya ve dolayısıyla ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilere yol açmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalar, Türkiye'nin turizm endüstrisinin ekonomiye olan katkısını incelemiş ve pandeminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini değerlendirmiştir. Araştırmacılar dünya basını ve yayın organlarını inceleyerek COVID-19'un etkilerini ve pandemi sürecinin olası sonuçlarını ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca, pandeminin insanların alışveriş alışkanlıklarına ve e-ticarete olan etkisini araştırmışlardır. Değişen tüketim alışkanlıkları ve COVID-19 ile dijitale verilen önemin artması bu tür araştırmaları daha önemli hale getirmiştir.

Literatürdeki bazı araştırmalar, turizm sektörünün Türkiye'nin döviz kazanımı ve dış ticaret açığı üzerindeki olumlu etkilerini vurgulamıştır. Turizm sektörünün gelirleri, ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlayarak dış ticaret açığını azaltabilir. Pandemi sonrası dönemde turizm sektörünün toparlanmasıyla birlikte, ekonomik büyümedeki olumsuz etkilerin azalması beklenmektedir. Bununla birlikte, turizm endüstrisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileriyle ilgili çalışmalarda bazı risk faktörleri ve

zorluklar da vurgulanmaktadır. Örneğin, turizm sektöründe yaşanan belirsizlikler, döviz kurlarındaki dalgalanmalar, küresel ekonomik durum ve seyahat kısıtlamaları gibi faktörler ekonomik büyümeyi etkileyebilir. Sonuç olarak, Türkiye'deki turizm endüstrisinin ekonomik büyüme için önemi, literatürde birçok çalışmada ele alınmıştır. COVID-19 pandemisi ve sonrası dönemde turizm sektöründeki değişimlerin ve toparlanmanın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerine yapılan araştırmalar, Türkiye'nin turizm endüstrisinin ekonomik büyüme ye olan katkısını ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar, turizm gelirlerinin milli gelir, istihdam ve yatırımlar üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalarda pandemi sürecinin televizyon dünyasında hastalıkla ilgili bilgilerin insanlara nasıl iletildiği ve bilgilerin turizm sektörünü nasıl etkilediği ortaya koymaya çalışılmıştır. Pandemi sonrası dönemde turizm endüstrisinin toparlanması ve turist sayısının artmasıyla birlikte, ödemeler dengesindeki olumlu etkilerin yeniden ortaya çıkması beklenmektedir. Turizm gelirlerindeki artış, döviz kazanımını artırarak ekonomik büyümeyi iyileştirebilir ve dış ticaret açığını dengeleyebilir. Salgının insanlarda meydana getirdiği korku ve panik duygusu, ekonomik malların fiyatına etkisi gibi konular incelemiştir. Turistlerin tüketici davranışları ve seyahat tercihlerindeki değişime değinen araştırmacılar tüketicilerin seyahat tercihlerinde artık daha seçici davrandığını belirtmiştir. COVID-19 salgını sonrası değişen alışkanlıklara ayak uydurabilmek için gerekli mali kaynaklardan bahsetmiştir.

Turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini değerlendiren araştırmalar, aynı zamanda turizm politikalarının ve sektöre yönelik destekleyici önlemlerin önemini vurgulamaktadır. Sürdürülebilir turizm projeleri, turizm altyapısının geliştirilmesi, pazar çeşitlendirmesi ve tanıtım faaliyetlerinin önemi, ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Ancak, turizm endüstrisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri sadece pandemiye bağlı faktörlerle sınırlı değildir. Turizm sektöründe yaşanan krizler, politik belirsizlikler, doğal afetler, güvenlik endişeleri ve diğer faktörler de ekonomik büyümeyi etkileyebilir. Bu nedenle, turizm endüstrisinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini anlamak ve yönetmek için sürekli olarak araştırmaların yapılması önemlidir.

Bu araştırmanın amacı, pandemi sürecinde turizm sektörünün yaşadığı zorluklar ve bu durumun cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerindeki etkisini incelenmiştir. Bu araştırma, Türkiye'nin turizm endüstrisinin ekonomik büyümesini anlamak ve yönetmek için önemli bir katkı sağlamıştır. Turizmin yaşadığı zorluklar ve pandeminin etkileri, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi yol açmış olabilir. Bu çalışma, bu etkilerin ne olduğu ve turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olmuştur. Aynı zamanda, cari açık ile turizm sektörü arasındaki ilişkiyi de değerlendirecek olan bu araştırma, turizm gelirlerinin dış ticaret açığını azaltmada nasıl bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Bu bilgiler, turizm politikalarının ve önlemlerin belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu araştırma, turizm, pandemi ve ekonomik büyüme konularını ele almıştır. İlk olarak, turizm sektörünün pandemi üzerindeki etkisi incelenmiştir. Turizm sektörünün yıllar içindeki gelişimi, ülke gelirine katkısı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, panel veri analizi yöntemi kullanılarak araştırılmıştır. Turizm istatistikleri ve pandemi sürecinde yaşanan düşüşlerin etkileri de değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Türkiye'deki turizm endüstrisinin ekonomik büyüme için önemi üzerine yapılan literatür taraması, turizm sektörünün döviz kazanımı, ekonomik büyüme ve istihdam üzerinde olumlu etkileri olduğunu göstermiştir. Pandemi sonrası dönemde turizm endüstrisinin toparlanmasıyla birlikte, ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerin yeniden ortaya çıkmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TURİZM VE TURİZM ENDÜSTRİSİ KAVRAMLARI

1.1. Turizm

İnsanlar avlanma, barınma, sağlık, din ve ticaret gibi nedenlerle tarih boyunca sürekli olarak seyahat etmişlerdir. Farklı dönemlere bakıldığında, bu seyahatleri tetikleyen sebeplerin değiştiği görülmektedir. Örneğin, merak motivasyonu ile ilk dönemlerde, din temasıyla Orta Çağ'da, kültür temasıyla Rönesans'ta, sağlık temasıyla 18. ve 19. yüzyıllarda ve diğer temalarla yakın çağda insanlar turizm kapsamında seyahat etmiştir. Ancak, bu gezilerin turizm olarak ele alınması, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında gerçekleşmiştir. Seyahat etmek için farklı motivasyonlara sahip olan insanlar, turizmin insan odaklı bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Turizmin karmaşık yapısı, tek bir amaca veya yöne odaklanmanın zor olduğu bir kavramdır. Turizmi anlamak için ekonomik, coğrafi, kültürel, politik, sosyolojik, teknik, idari ve ticari açılardan incelendiğinde, ortaya çıkan ilişkiler ve olaylar bütünüyle açıklanabilir. Turizm, ülkenin dış ticaret dengesi, ticari faaliyetleri, döviz gelirleri ve istihdamının artması gibi birçok alanda önemli bir rol oynayan çok yönlü bir sektördür. Ekonomik kalkınmada büyük bir paya sahip olan turizm, sosyal ve politik faktörlerden de etkilenebilmektedir (Kalyankar ve Patil 2020, 611- 617). Turizm, çeşitli ağlardan oluşan karmaşık bir sistemdir ve çevresiyle malzeme, enerji ve bilgi alışverişi yaparak açık bir sistemdir. Turizm endüstrisinin doğası, küresel, yerel, ekonomik ve sağlık sistemleri gibi birçok başka sistemi bir araya getirir. Bu yapısal birleşim, turizm sektörünü krizler, doğal afetler, terör saldırıları ve salgın hastalıklara karşı oldukça duyarlı hale getirir (Karadeniz 2020, 3116- 3136). Turizm, insanların seyahat etmeleri, konaklamaları, yeme-içme gibi hizmetlerden faydalanmaları ve kültürel, tarihi, doğal ve diğer turistik yerleri ziyaret etmeleri için tasarlanmış herhangi bir destinasyondur. Hem yerel hem de küresel ekonomiler için önemli olan turizm, gelir getiren büyük bir endüstridir. Birçok ülke, turizme değer vererek sektörü büyütmek için çeşitli yollar aramaktadır, çünkü turizm dünyada milyarlarca dolarlık bir ekonomik faaliyet alanıdır. Aynı zamanda turizm, bölgesel ve ulusal kalkınmanın önemli bir bileşenidir. DTÖ'nün Manila Deklarasyonu'nda turizmin rolü tanımlanmış ve turizmin yeni bir uluslararası ekonomik düzenin oluşturulmasına, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki

farkın azaltılmasına ve özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal kalkınma ve ilerlemenin sağlanması katkıda bulunabileceği vurgulanmıştır (WTO 1980, 1)

20. yüzyılın ikinci yarısından sonra turizm sektörü, genel ekonomik duruma bakıldığında en hızlı büyüyen ve genişleyen sektörlerden biri olmuştur. Özellikle bölgesel veya ulusal kalkınmanın bir aracı olarak kullanılan turizm sektörü, gelir, istihdam ve vergi gelirlerini artırarak demeler dengesi sorunlarını zen önemli bir sektördür. Yapılan araştırmalar, turizmin ekonomik büyüme ve kalkınmanın en önemli kaynaklarından biri olduğunu sanayileşmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinde kanıtlamıştır (Diamond 1977, 539; Britton 1982, 332; Copeland 1991, 515).

Turizm sektörü, talep boyutundan kaynaklanan farklı durumlara olumlu ya da olumsuz tepki verebilen dinamik bir yapıya sahiptir (eti ve nlnen 2019, 109-128). Turizm sektörü, popüler ve sürekli ziyaret edilen bölgelerde önemli bir gelir kaynağı oluştururken, destinasyonların benzersiz çekicilikleri gelir üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Ancak, terör saldırıları, siyasi olaylar, salgın hastalıklar gibi beklenmedik durumlar turizm sektöründe olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bu tür olaylar seyahat planlarının değişmesine, rezervasyon iptallerine ve sınırların kapatılmasına neden olurken, salgınların ortaya çıktığı destinasyona olan güveni de etkileyebilir (Acar 2020, 7-21).

I ve II. Dünya Savaşları sonrasında, iş hayatında bireysel hakların gelişmesi insanların boş zamanlarına olan ilgisini artırmıştır. Bu ilgi, uluslararası alanda turizm olarak bilinen bir olguyu ortaya çıkar mıştır. Turizm, insanların boş zamanlarını değerlendirmek için farklı bölgelere seyahat etmelerini ifade eden bir terim olarak kullanılmaya başlanmıştır. Seyahat sektörü, turizm yanı sıra kr amacı gütmeyen turizm organizasyonlarını, pazarlama faaliyetlerini, konaklama, ulaşım, yeme-içme gibi birçok hizmeti bir araya getiren bir sektör haline gelmiştir (Batman 2018, 246-262).

1950'li yıllarda dünyadaki turist sayısının 25,3 milyon olduğu dikkate alındığında, dünya turist hareketleri son 50 yılda yüzde 31 (yaklaşık 27 kat) bymştir. Bu

rakamların 2020'de 1,6 milyar insan ve 2 trilyon dolar (Cho 2003, 323), 2050'de ise 2 milyar insan ve 2,1 trilyon dolar olacağı öngörülmektedir. 2050 yılında ise dünya çapında iç ve dış turizm gelirlerinin 24,2 trilyon ABD dolarına ulaşması beklenmektedir (Pizam ve Ellis 1999, 326 – 339). Benzer şekilde, Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi'ne (WTTC) göre, turizm endüstrisi dünya çapında 255 milyondan fazla kişiyi istihdam etmektedir ve bu da toplam işgücünün yüzde 0,1'ini temsil etmektedir (Papatheodorou 1999, 619). Turizm, özellikle gelişmekte olan ülkeler başta olmak üzere birçok ülkede istihdam, gelir düzeyi, iç ve dış borç yükünün azalması, ödemeler dengesi ve sakinlerin refah seviyesi gibi alanlarda önemli katkılar sağlamaktadır (Göymen 2000, 1025-1048; Marcouiller vd. 2004, 1031- 1050). Turizm sadece ekonomik büyüme için değil, bunun yanında kültürel, politik ve sosyal değişim için de faydalar sunmaktadır. Turizm, ülke gelirinin yanı sıra ulusal ve bölgesel olarak ekonomik kalkınmayı da teşvik eder. Roche (1992, 566)' a göre; Turizmin gelişmesi, minimum düzeyde batılılaşıma ile gelişme ve modernleşmenin bir sembolü ve aracı olarak görülmektedir. Ülkelerin kalkınma politikalarında turizmin önemli bir yer tutmasının başlıca sebepleri şunlardır (İncekara 2001, 27- 28);

- Turizm ihracat özelliği göstererek döviz akışını ve yabancı sermaye girişini artırır,
- Milli gelir üzerinde olumlu etki yaratır,
- İş fırsatlarını geliştirir,
- Altyapı gelişimi sağlar,
- Küresel ve bölgesel entegrasyonun gelişimini hızlandırır.

Bunlara göre; turizm sektörü, kalkınma politikaları üzerinde olumlu bir etkiye sahip olan bir sektördür. Bugün seyahat ve turizm, dünya genelinde diğer birçok sektöre kıyasla en karlı ekonomik sektörlerden biridir. İnsanlar her yıl seyahat eder ve büyük miktarda harcama yapar, bu da turizm sektörünün büyük bir ekonomi oluşturmaya katkı sağlar. 2022 verilerine göre Dünya Turizm Örgütü'ne göre yaklaşık 1 milyar kişi seyahat etmiş ve Türkiye'nin turizm geliri önceki yıla göre yüzde 53,4 artarak 46 milyar 284 milyon 907 bin dolar olarak gerçekleşmiştir.

1.2.Turizm Endüstrisi ve Turizm Sektörünün Özellikleri

Endüstri, sürekli veya günün belirli saatlerinde makine ve benzeri aletler kullanarak maddenin veya kuvvetin tabiatını veya şeklini değiştirerek seri üretim yapan sanayi dalıdır (Türkbal 1983, 622). Turizm sektörü, aynı alanda faaliyet gösteren şirketlerin bir araya gelerek oluşturduğu bir endüstridir. Bazı yazarlar, turizmi tek bir ürüne dayalı üretim yapmadığı için bir ekonomik dal olarak kabul etmese de turizmin birçok farklı ürünü bir araya getiren yeni bir faaliyet olduğu vurgulanmaktadır.

Turizm, diğer sektörleri dolaylı olarak etkileyen alt sektörlerle sahiptir ve bu nedenle basit bir endüstri olarak değil, ekonomik bir endüstri olarak kabul edilmektedir. Turizm endüstrisi, turistlerin ürün ve hizmetlere olan talebini karşılayan ve turistlerin tüketimini sağlayan bir ekonomik faaliyet olarak tanımlanabilir (Selçuk ve Şahin 2008, 26).

Turizm ekonomisi, turizm hizmeti sağlayan ekonomik faaliyetlerde ortak çıkarları olanların bir bütünü olarak ifade edilebilir (Demirkol 2004, 30). Turizmin endüstri olma nedenleri ise şu şekilde sıralayabiliriz.

- Turistlere sunulan bir ürünün ortaya çıkması için gerekli olan alt ve üst yapı yatırımları, turizmin ağır bir sanayi olduğunun en açık göstergesidir.

- Diğer sektörlerde olduğu gibi turizm sektöründe de üretim faktörlerinin (iş, sermaye, doğal kaynaklar, girişimcilik) etkileşimi turizmi bir endüstri alanı olduğunun en açık göstergesidir.

- Turizm endüstrisinin üretim sektörleri arasındaki yakın iş birliği ihtiyacı, turizme bütünleşmiş bir endüstri özelliği getirmektedir.

- Turizmde üretilen soyut bir ürün olduğu için hizmet sektörüdür. Turizm, etki alanında sanayileşme yolunda ülke ekonomilerini destekleyen bir yapıdadır.

21. yüzyılda kabul gören ve bireylerin hayatında gerekli bir tutku haline gelen seyahat ve turizm endüstrisinin özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz (Batman 2018, 246- 262);

- Turizm endüstrisi sadece turizmi değil aynı zamanda ekonomi, tarım, sanayi vb. Hemen hemen tüm diğer sektörlerle ilintili olduğu için teşvik edici ve çekici bir sektördür.
- Turizm sektörü, gelişmekte olan ülke ekonomileri için döviz üreticisi olması nedeniyle ödemeler dengesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla turizm firmaları da ihracatçı konumundadır ve gerekli teşviklerden yararlanmaktadır.
- Turizm endüstrisi bireylerle ilgili bir ekonomik daldır. Bu yüzden, özdevinim sınırlı olduğu turizm endüstrisinde yer alan çok sayıda insan nedeniyle, birçok hükümet turizmi kalkınma ile ekonomiyi modernleştirmeye yardımcı olabilecek ve yeni iş fırsatları sağlayabilecek bir endüstri olarak görmektedir.
- Turizm sektörü, diğer iktisadi dallara göre çok daha düşük maliyetlerle aynı hacimde iş faaliyetini kapsayan bir iktisadi daldır.
- Turizm endüstrisinin en önemli hammaddelelerinden biri olan doğal kaynaklar hem koruyucu hem de yıkıcıdır.
- Bireylerin sürekli daha iyiyi, daha kaliteliyi ve değerli olanı arama isteği turizmi sürekli gelişen ve kendini yenileyen dinamik bir ekonomik dal haline getirmiştir.
- Turistler turizm işletmeciliğine kendi zevkleri için katılırlar ve olabilecek en küçük olumsuz durumlardan etkilenme olasılığına sahip olurlar. Bu yüzden turizm sektörü olası ekonomik dalgalanmalara karşı savunmasız bir yapıdadır.
- Turizm endüstrisi, doğası gereği insanları bir araya getiren ve ilişkileri mümkün kılan ekonomik ve kültürel değişimler yaşayan bir hizmet endüstrisidir. Turizmin sosyoloji ve sosyal bilimlerin araştırma alanına girmesinin nedeni budur.

Turizmin sosyal çevre etkilerini anlamak için insanların seyahat etme nedenlerini bilmek önemlidir. Farklı sınıflandırmalar yapılan turizm türleri, turistler ve yerel halk arasındaki etkileşimde rol oynayarak turizmin sosyal etkisini belirler. Destinasyona gelen turistlerin seyahat nedenlerini bilmek ve buna göre planlama yapmak, turizmin sosyal etkisini yönetmek için gereklidir. Literatürde yer alan başlıca turizm türleri şu şekilde ifade edilebilir (Kozak ve Aydın 2018, 175-184).

- **Kültür Turizmi:** Kültürel turizm, insanların yerel kültürel zenginlikleri deneyimlemek ve yeni bilgilere ulaşmak amacıyla seyahat ettikleri bir turizm türüdür. Bu tür turizm, müzeleri ziyaret etmek, yerel zanaatları öğrenmek, festivallere katılmak ve folklor gösterilerini izlemek gibi aktiviteleri içerir.
- **Dinlenme Turizmi:** Eğlence turizmi, turistlerin dinlenmek, eğlenmek ve fiziksel/zihinsel olarak keyifli zaman geçirmek amacıyla yaptıkları faaliyetlerin bir kategorisidir. Bu turizm türü, termal turizmi, spor etkinliklerini ve kıyı turizmini içerir.
- **İş Turizmi:** Kongreler, konferanslar, toplantılar ve seminerler gibi etkinliklerin ön planda olduğu bir turizm türüdür. Bu tür turizm, iş merkezlerine ve iş ilişkilerine katılımı içerir.
- **İnanç Turizmi:** Dini turizm, kültürel değerlerin korunması amacıyla kutsal alanlara yapılan gezileri ifade eder. Bu tür turizm, dini toplantı ve törenlere katılımı, dini görevlerin yerine getirilmesini, tanınmış mabetleri ziyaret etmeyi içerir.
- **Çevresel Turizm:** Doğa turizmi, insanların doğayı keşfetmek, çevre koruma alanlarını ziyaret etmek ve doğayla iç içe olmak amacıyla gerçekleştirdiği bir turizm türüdür. Bu tür turizme fotoğrafçılık, yürüyüş, dağcılık ve kamp gibi aktiviteler de dahildir.
- **Etnik Turizm:** Kültür turizmi, turistlerin yerel halkın kültürel değerlerini ve ilginç yaşam biçimlerini anlamak için gerçekleştirdiği gezileri ifade eder. Bu tür turizm, yerel halkın evlerini ziyaret etme, folklor etkinliklerine katılma ve dini törenlere iştirak etme gibi faaliyetleri içerir.

Turizm ekonomisindeki büyüme cari hesaba olumlu yansıdığı için işsizlik azalır. Kişi başına düşen gelir olumlu yönde artacağı için dolaylı olarak turizm ekonomiye katkı sağlayacaktır (Brahman 1996, 48-70). Turizm, günümüzde gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra gelişmiş ülke ekonomilerine de döviz akışı sağlayan, istihdamı olumlu etkileyen, ülkeler arasındaki etkileşimi ve etkiyi artıran bütünleşik bir ekonomik sektördür. Uluslararası ticaretin bir hizmet sektörü olarak turizm, dünyanın en büyük

iş kategorilerinden biridir. Turizm, yakıtlar, kimyasallar ve yiyeceklerden sonra küresel turizm ihracatında dördüncü sırada yer almaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler için en önemli istihdam, gelişme, fırsat yaratma ve döviz kazanma kaynaklarından biri olarak turizm sektörü öne çıkmaktadır.

Turizm sektöründe yapılan yenilikler ve artan internet kullanımı, turizmin yaygınlaşmasında önemli etkilere sahiptir. Günümüzde insanlar seyahat planları yaparken, otel ve uçuş rezervasyonlarını düzenlerken, hatta gittikleri yerlerde ulaşımı sağlamak için interneti aktif olarak kullanmaktadır. İnternetin yaygınlaşması, seyahatlerin daha kolay ve hızlı bir şekilde planlanmasını sağlamıştır. Ayrıca, konaklama alanındaki yenilikler turizm sektörünü çeşitlendirmekte ve daha fazla turistik ürün ve hizmet sunulmasını mümkün kılmaktadır. Örneğin, online platformlar aracılığıyla farklı konaklama seçenekleri sunulmakta ve turistlere daha geniş bir yelpazede tercih imkânı sağlanmaktadır. Buna ek olarak, diğer turistik aktiviteler, restoranlar, tur rehberleri gibi hizmetler de internet üzerinden erişilebilir hale gelmiştir. Bu yenilikler ve internetin etkisiyle turizm sektörü daha dinamik ve çeşitli bir yapıya sahip hale gelmiştir. Turistlere daha fazla seçenek sunulmasıyla birlikte sektörde büyüme ve gelişme potansiyeli artmaktadır. Turizm, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte daha erişilebilir hale gelmiş ve turistlerin deneyimlerini zenginleştirmek için farklı imkanlar sunmaktadır (Buhalis ve Law 2008, 609 – 623). Turizm sektöründe sürekliliği sağlamak için çekici özelliklere sahip olmak önemlidir. Bu, erişilebilirlik ve gelişmiş hizmet olanakları gibi iki temel faktöre dayanır. Turizm sektörünün işleyişini belirleyen en önemli unsurlardan biri, misafirlere uygun paketler sunabilme, pratik imkanlar sağlayabilme ve destek hizmeti sunabilme yeteneğidir. Turizmin ekonomik katkısı ve her yıl artan turist sayısı, ülkeleri ve girişimcileri daha fazla turisti çekmek için yatırım yapmaya teşvik etmektedir. Turizm sektörünün ekonomik önemi anlaşıldıkça, ülkeler daha cazip hale gelmek için turizme odaklanmaktadır. Bu, turistlere çekici ve rekabetçi turizm paketleri sunma, altyapıyı geliştirme ve hizmet kalitesini artırma gibi yatırımları içermektedir. Bu şekilde, turizm sektörü sürdürülebilirliği sağlamak ve büyümek için kendisini sürekli olarak yenilemeli ve turistlerin ihtiyaçlarına uygun hizmetler sunmalıdır. Turizm sektörü, ülkelerin

ekonomik kalkınmasına katkıda bulunurken, turistlerin memnuniyetini ve deneyimlerini en üst düzeyde tutma amacını da taşımaktadır (Şimşek 2012, 79).

Turizm sektörü, doğrudan turizm endüstrisinde çalışanlara ek olarak dolaylı olarak perakende ve ulaşım sektörlerinde de istihdam yaratmaktadır. İnsanlar turizm harcamalarıyla mal ve hizmetleri satın aldıklarında, çarpan etkisiyle daha fazla istihdam oluştururlar. Özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanlar için turizm endüstrisi büyük önem taşımaktadır. Bu bölgelerde faaliyet gösteren küçük işletmelere ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Ayrıca, bölgede veya yakın bölgelerde bulunan havaalanları ve oteller için ek vergi geliri anlamına gelir. Gelişmekte olan ülkelerde, ekonomik kalkınmanın temel hedefi dış satışları artırmaktır ve turizm bu ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Bu nedenle, gelişmekte olan ülkeler turizmi ekonomik kalkınma aracı olarak kullanmaktadırlar, çünkü turizm görünmez bir dış satış olarak bu ülkeler için önemli bir gelir kaynağıdır (Hepaktan ve Çınar 2010, 143).

1.3. Turizmde İş Kolları

Turizm endüstrisi, dünya çapında hızla büyüyen ve birçok farklı iş sektörünü kapsayan devasa bir endüstridir.

- Konaklama, turizm endüstrisinin önemli bir bileşenidir ve yerli ve yabancı turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli seçenekler sunar. Bu seçenekler arasında oteller, tatil köyleri, butik oteller, pansiyonlar ve apart oteller gibi çeşitli hizmetler bulunmaktadır. Ayrıca son yıllarda kısa süreli ev ve oda kiralama platformları da turizm sektöründe önemli bir rol oynamaktadır.

- Turizm endüstrisinde yiyecek-içecek hizmetleri, turistlerin farklı tat tercihlerine uygun restoranlar, kafeler ve barlar sunarak önemli bir iş alanı oluşturur. Bu alanda yer alan çeşitli temalı restoranlar ve mekanlar, yerel mutfağı tanıtarak ve turistlerin kültürel deneyimlerini destekleyerek önemli bir rol oynar.

- Turizm sektöründe ulaşım, turistlerin seyahat ihtiyaçlarını karşılamak için çeşitli taşımacılık şirketleri tarafından sunulan farklı ulaşım seçeneklerini içerir. Hava,

karayolu, demiryolu ve deniz taşımacılığı hizmetleri, turistlerin istedikleri destinasyona ulaşmalarını sağlar. Aynı zamanda tur operatörleri ve seyahat şirketleri, gezginlere ulaşım ve seyahat hizmetleri sunarak seyahati kolaylaştırır.

- Seyahat acenteleri, turizm sektörünün ekonomik açıdan en önemli kollarından birini oluşturur. Bu firmalar, turistlere tatil süreçlerini planlamada yardımcı olmak için tur paketleri, konaklama, ulaşım ve seyahat hizmetleri gibi çeşitli hizmetler sunmaktadır.

- Eğlence ve kültür rekreasyonu, turistlere tatilleri boyunca keyifli ve öğretici deneyimler sunarak önemli bir rol oynamaktadır. Tarihi ve kültürel alanlar, müzeler, tema parkları, doğa parkları ve su sporları tesisleri gibi çeşitli mekanlar turistlerin ilgisini çekmektedir. Ayrıca festivaller, konserler, sergiler ve spor etkinlikleri gibi sosyal ve kültürel etkinlikler de turistlerin ilgisini çekerek turizm ekonomisini teşvik etmektedir.

- MICE (Meetings, Incentives, Conferences, and Exhibitions) sektörü, turizmin önemli ekonomik kollarından biridir ve iş gezileri için özel olarak planlanan etkinlikleri kapsar. Bu tür etkinlikler arasında konferanslar, seminerler, fuarlar ve teşvik gezileri yer almaktadır. MICE turizmi, iş otelleri, kongre ve fuar merkezleri, profesyonel etkinlik organizatörleri gibi hizmet sağlayıcılarla iş birliği yaparak gerçekleştirilir.

- Sağlık turizmi, tıbbi bakım, rehabilitasyon, termal tedavi ve fiziksel-psikolojik sağlık hizmetlerinin sunulduğu turizm işletmelerini kapsar. Hastaneler, klinikler, termal ve kaplıca tesisleri, sağlık merkezleri gibi kuruluşlar sağlık turizmi alanında hizmet vermektedir. Son yıllarda büyük ilgi gören sağlık turizmi, dünya genelinde önemli bir sektör haline gelmiştir ve büyük bir potansiyele sahiptir.

- Eko turizm ve sürdürülebilir turizm, doğanın ve çevrenin korunmasına, sosyo-kültürel değerlere saygı göstermeye ve yerel ekonomiyi desteklemeye odaklanan turizm alanlarını içermektedir. Bu turizm türleri doğa turları, yürüyüş ve bisiklet turları, kuş gözlemciliği, kırsal turizm ve yerel kültüre yönelik etkinlikler gibi

faaliyetlerle kendini gösterir. Bu alanlarda düzenlenen etkinlikler, doğal kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmayı ve yerel toplulukların refahını artırmayı hedeflemektedir. Turizm sektörü, yukarıda bahsedilen ekonomik sektörlerin yanı sıra bir dizi farklı sektörü de içermektedir. Bu çeşitlilik, küresel turizm endüstrisinin büyüme potansiyelini ve iş fırsatlarını artırmaktadır. Özellikle sürdürülebilir turizm ve yenilikçi uygulamalar, turizm sektörünün geleceği açısından büyük öneme sahiptir. Bu yaklaşımlar, çevresel ve sosyal sürdürülebilirliği destekleyerek turizm sektörünün uzun vadeli büyümesini ve koruma faaliyetlerini teşvik etmektedir. Aynı zamanda turizm sektöründe teknolojik gelişmeler ve dijital dönüşüm de yeni iş fırsatları ve daha iyi deneyimler sağlamaktadır. Bu nedenle, turizm sektörü sürekli olarak yenilikçi yaklaşımlara odaklanarak ilerlemektedir (Arslan 2009, 15).

1.4. Turizmin Uluslararası Boyutu

Turizm, küresel ekonomik büyüme, sosyal gelişme ve kültürel alışveriş için önemli bir araç olarak hizmet vermektedir. Uluslararası boyutuyla turizm, farklı ülkeler ve bölgeler arasındaki bağları güçlendirmekte ve dünya ekonomisi ile siyaseti üzerinde büyük etkiler yaratmaktadır. Dünya turizm pazarı ve turizm akışları açısından, uluslararası turizm milyonlarca insanın farklı ülkeleri ziyaret ettiği büyük bir pazar oluşturmaktadır. Bu sayede kültürel alışveriş, ekonomik fırsatlar ve insanlar arasındaki ilişkilerin derinleşmesi sağlanmaktadır (Brahman 1996, 48-70). Dünya turizm akımlarını şekillendiren faktörlerle doğrudan ilişkili olan uluslararası turizm pazarının büyüklüğü ve dinamikleri, çeşitli etmenlerden etkilenmektedir. Küresel ekonomik durum, siyasi istikrar, altyapı gelişimi, teknolojik yenilikler, vize politikası ve turizm pazarlaması gibi unsurlar, uluslararası turizmin uluslararası boyutunu etkileyen önemli faktörlerdir. Uluslararası turizm yönetimi ve düzenlemesi, uluslararası turizm örgütleri tarafından büyük ölçüde desteklenen bir alan olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO), Uluslararası Sivil Havacılık Örgütü (ICAO) ve Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) gibi kuruluşlar, üye devletler arasındaki iş birliğini güçlendirerek turizm için küresel politikaların ve standartların belirlenmesine katkı sağlamaktadır. Uluslararası turizm, kültürel ve doğal mirasın korunması ve günümüze taşınması açısından önemli bir rol oynamaktadır. UNESCO Dünya Mirası Alanı, kültürel ve doğal değerlerin korunması ve turizm

potansiyelinin sürdürülebilir bir şekilde kullanılması için küresel bir iş birliği platformu olarak hizmet vermektedir. Turizm endüstrisi, doğal ve kültürel değerleri koruma ve gelecek nesillere aktarma sorumluluğunu üstlenmektedir. Uluslararası turizm, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olarak kabul edilmektedir. Turizm sektörü, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarda dengeli bir büyümeye katkı sağlamaktadır. Sürdürülebilir turizm, yerel ekonomilerin gelişmesine, istihdamın artmasına, doğal ve kültürel kaynakların korunmasına ve yoksullukla mücadele önlemlerinin desteklenmesine yardımcı olmaktadır.

Turizmin uluslararası boyutu, devletlerarası ilişkiler ve diplomasi açısından büyük öneme sahiptir. Turizm, kültürel alışverişi teşvik ederek ülkeler arasındaki yakınlaşmayı ve ortak çıkarlara ulaşmak için iş birliğini destekler. Turizm diplomasisi, ülkelerin dış politikalarının ve uluslararası ilişkilerinin önemli bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Turizmin uluslararası boyutu sürekli olarak değişen bir yapıya sahiptir ve seyahat sektöründeki yenilikler ve gelişmelerle şekillenmektedir. Dijital teknolojiler, online rezervasyon sistemleri, sosyal medya ve mobil uygulamalar gibi yenilikler, turizm sektörünün hızlı bir şekilde dönüşmesine ve yeni fırsatların ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Eko turizm, sağlık turizmi, gastronomi turizmi ve kültür turizmi gibi sürdürülebilir ve otantik turizm alanları, turizmin uluslararası boyutunda önemli bir gelişme potansiyeli sunmaktadır. Turizm endüstrisi, küresel ekonomi, politika, kültür ve çevre üzerinde etkileri olan bir sektördür. Bu etkiler, turizmin önemini ve sorumluluğunu göstermektedir. Bu nedenle, turizmin uluslararası boyutunun etkin bir şekilde yönetilmesi ve sürdürülebilir ve sorumlu turizm politikalarının uygulanması çok önemlidir.

1.5. Türkiye'nin Turizm Endüstrisinin Genel Görünümü

Türkiye, stratejik konumu, zengin kültürel mirası, etkileyici doğal güzellikleri ve güçlü turizm altyapısıyla dünya çapında popüler bir turizm destinasyonu haline gelmiştir. Ülkenin denizlerle çevrili olması ve tarihi kalıntıları, antik kentleri, doğal güzellikleri ve kaplıcaları, turizm sektörünün büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye, kültür ve inanç turizmi açısından da büyük bir potansiyele sahiptir. Bu zenginlikler,

Türkiye'nin turizm sektörünün gelişmesine ve ekonomik kalkınmasına büyük katkı sağlamaktadır. Türkiye'nin turizm sektörü, istihdam yaratma, ekonomik büyüme ve döviz getirisi açısından son derece önemlidir. Turizmin gelişmesiyle birlikte yapılan altyapı yatırımları istihdamı artırırken, yapı malzemeleri talebini ve yatırım harcamalarını artırmaktadır. Bu da ekonomiye hızlı bir gelir akışı sağlamaktadır. Türkiye'nin turizm sektörü, ülkenin genel ekonomik büyümesine olumlu katkılar sunarak, sürdürülebilir kalkınma ve refahı desteklemektedir (Yıldız 2011, 61).

Turizm sektörü, istihdam sağlamanın yanı sıra bir bölgenin refahını artırma potansiyeline sahiptir. Günümüzde, gelişmekte olan ülkeler turizmi geliştirerek ekonomik büyümeyi ve insanların refahını artırmayı hedeflemektedir. Turizm endüstrisinin gelişimi hem olumlu hem de olumsuz etkileri beraberinde getirebilir.

Tablo 1: Turizmin Olumlu ve Olumsuz Etkileri

OLUMSUZ ETKİLER	OLUMLU ETKİLER
İşler genellikle mevsimseldir ve düşük ücretlidir	Yeni iş yerleri
Yabancılar geldikçe kültür ve gelenekler değişir	Ülke için daha fazla para
Paranın çoğu bölgeden büyük şirketlere gidiyor, yerel halka değil	Turistler geleneksel şovlardan hoşlandıkları için yerel gelenek ve görenekler yaşatılır
Doğal çevreye verilen hasar, örneğin patika erozyonu	Turistlerden gelen para, doğal manzarayı korumak için kullanılabilir
Aşırı kalabalık ve trafik sıkışıklığı	Turistler için yeni tesisler de yerel halkın yararına, örneğin yeni yollar
Turistler genellikle yerel nüfustan daha zengin olduğu için yerel mağazalarda fiyatlar artıyor	Turistler genellikle yerel nüfustan daha zengin olduğu için yerel mağazalarda fiyatlar artıyor

Kaynak: KOZAK, M. vd. (1997) Turizm İlkeler – Kavramlar, 3. Baskı, Ankara Turhan Kitabevi, 61

Türkiye'deki turizm sektörünün ekonomideki konumu ve önemi göz önüne alındığında, sürdürülebilir bir turizm politikasının uygulanması son derece önemlidir. Sürdürülebilir turizm, doğal ve kültürel kaynakların korunmasını ve gelecek nesillere aktarılmasını hedefler. Türkiye'nin turizm politikasında çevre koruma ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin gözetilmesi, turizm endüstrisinin uzun vadeli büyüme ve gelişme sürecine katkıda bulunur. Bu nedenle, turizm sektörü Türkiye

ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'de turizm sektörünün 1980'lerden sonra güçlü bir şekilde geliştiği ve ülkenin kalkınmasında önemli bir rol oynadığı görülmektedir. 24 Ocak 1980'de alınan ekonomik kararlarla birlikte Türkiye, ihracata dayalı sanayileşme stratejisini benimseyerek ithal ikameci politikadan vazgeçmiştir. Turizm sektörü, Türkiye'de serbest piyasa ekonomisinin temel prensiplerinden biri olarak kabul edilmiş ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde etkili bir araç olarak değerlendirilmiştir (Tosun 2001, 289).

Türkiye'de turizmin hızla büyümesinde, 1982 yılında kabul edilen 2634 sayılı "Turizmi Teşvik Kanunu" ile sağlanan yatırım teşvikleri ve mali desteklerin önemli bir rolü olduğu kesinlikle söylenebilir. Bu kanunun getirdiği yatırım teşvikleri ve mali destekler, Türkiye ekonomisinde turizmin gelişimine büyük katkı sağlamıştır (Tosun 1999, 220; Seckelmann 2002, 85-92). 1980 yılında Türkiye'nin GSYİH içindeki turizm payı yüzde 0,6 iken, 2010 yılında bu oran yüzde 2,6'ya yükselmiştir. Aynı dönemde turizmin ihracat gelirlerindeki payı yüzde 11,2'den yüzde 18,3'e, dış ticaret açığını kapatmadaki payı ise yüzde 6,5'ten yüzde 4,4'e yükselmiştir. Bu oranlar 2000'li yıllardan itibaren düşüş gösterse de önceki yıllara göre artışlarla birlikte dalgalanmalar gözlenmektedir. Aynı zamanda döviz akışı ve istihdam artışıyla ülke ekonomisini canlandıran bir sektördür. Türkiye ekonomisinin temel taşlarından biri olan turizm, hükümetlerin dış ticaret açıkları, enflasyon ve işsizlik gibi sorunlara çözüm bulma çabalarında büyük bir öneme sahiptir (Hepaktan ve Cınar 2010, 139). Türkiye, coğrafi konumu sayesinde Asya, Avrupa ve Afrika arasında doğal bir köprü niteliğindedir. Bu nedenle, 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin ekonomi politikası geniş çapta tartışılmaya başlanmış ve turizmin önemi anlaşılmıştır. Ancak turizm yatırımlarına ayrılan kaynaklar, hedeflere ve performansa bağlı olarak 1980'lere kadar sabit sermaye yatırımlarının sadece yüzde 0,7'sini geçememiştir. 2634 sayılı Turizm Teşvik Kanunu'nun 1982'de yürürlüğe girmesi, sektörün bugünlere gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türk turizmi, Avrupa turizm pastasının yüzde 2,5'ini, dünya turizm pastasının ise yüzde 1,8'ini oluşturarak özellikle Batı Avrupa'nın gelişmiş ülkelerinde tercih edilen bir destinasyon haline gelmiştir. Türkiye'nin turizm potansiyelini en iyi şekilde değerlendirebilmesi ve sektörün sürdürülebilir kalkınmasını sağlayabilmesi için sürdürülebilir bir turizm politikasının uygulanması ve doğal-kültürel kaynakların

korunması büyük önem taşımaktadır. Turizm endüstrisinin ekonomik önemi ve her yıl artan turist sayısı, ülkeyi ve girişimcileri daha fazla turist çekmek için yatırım yapmaya teşvik etmektedir (Şimşek 2012, 79). Turizm sektörünün en büyük avantajlarından biri, geniş iş imkanları sunabilmesidir. Turizm, bölgesel ve ekonomik kalkınmayı teşvik eder. Türkiye, 2021 yılında 31 milyondan fazla turisti ağırlayarak sektörde büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermiştir. Bu sayede, turizm sektörü ülke genelinde istihdam ve ekonomik büyüme sağlamıştır (Amutha 2011, 4).

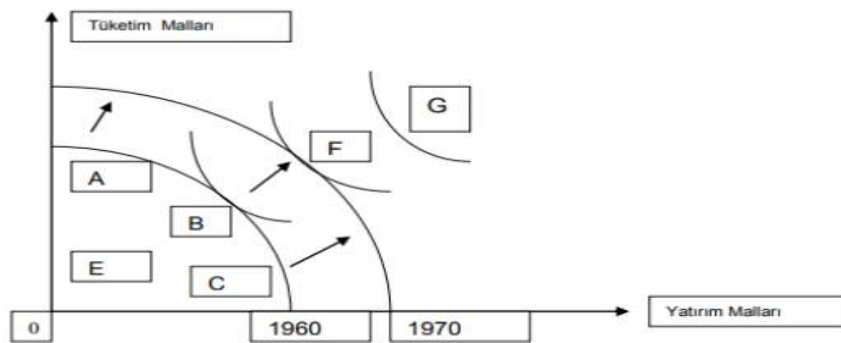

İKİNCİ BÖLÜM

2. TURİZM VE EKONOMİK BÜYÜME

2.1. Ekonomik Büyüme Tanımı

Ekonomik büyüme, gerçek üretimle yakından ilişkilidir. Bir ülkenin üretim seviyesini belirleyen temel unsurlar arasında sermaye birikimi, işgücü verimliliği ve teknolojik ilerleme bulunabilir (Mankiw 2002, 53). Belirli bir süre içinde bir ülkede veya bölgede üretilen tüm mal ve hizmetlerin para birimi cinsinden değerini ifade eder. Uzun bir sosyal tarih perspektifinden bakıldığında, ekonomik refahın ve sürdürülebilir ekonomik büyümenin insanlık için görece yeni bir başarı olduğu bilinmektedir. Büyüme, toplumsal refahı ve fırsatları artırabilir. Güçlü ekonomik büyüme ve iş imkanları, aileleri çocuklarının eğitime yatırım yapmaya teşvik eder. Bu da daha iyi yönetim için çabalayan güçlü ve büyüyen bir girişimci grubun ortaya çıkmasına yol açabilir. Güçlü ekonomik büyüme, insani gelişmeyi teşvik eder ve bu da ekonomik büyümeyi destekler (Adams 2002, 357-82). Fakat farklı ortamlarda, benzer büyüme oranlarının yoksulluk, yoksulların iş beklentileri ve daha geniş insani gelişme göstergeleri üzerinde çok farklı etkileri olabilir (Adams 2002, 357-82). Ekonomik refah, bir ülkenin nüfusu başına düşen gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ile ölçülen, bir yıl boyunca üretilen mal ve hizmetlerin toplam değeridir. Ekonomik büyüme ise, gayri safi yurtiçi hasıladaki yıllara göre değişimi ölçerek ekonominin büyüme hızını belirler. Ekonomik büyüme;

Şekil 1: Ekonomik Büyüme

Kaynak: Ercan, Y. Nihal 2002, “İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış”, Planlama Dergisi, Özel Sayı, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı, s. 129-138)

Şekil 2, ekonomik büyümenin, üretim olasılığı eğrisinin sağa kaymasıyla nasıl gerçekleştiğini göstermektedir. Bir ülkenin menşesinde bir yıl (1960) için çizilen üretim olasılığı eğrisi, o ülkenin kaynaklarını tam olarak kullanarak üretebileceği tüketim ve sermaye mallarının üst sınırını gösterir. İkinci eğri, aynı ülkenin bir süre sonra (1970’te) bu iki üründen ne kadar üretebildiğini göstermektedir. 1960 yılında ulaşılamayan F noktasının, ekonomik gelişme sonucunda (1970) ulaşılan noktalardan biri olması, büyümenin refah artışı üzerindeki etkisini açıkça ortaya koymaktadır.

2.2. Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler

Sürdürülebilir ekonomik büyüme, milli gelir ve istihdam üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir, bu da daha yüksek bir yaşam standardını beraberinde getirir. Ekonomik büyüme, reel GSYİH’nin yıllık yüzdesel artışını ifade eder ve bu büyüme süreci çeşitli faktörlerden etkilenir. Bunlar;

Tablo 2: Ekonomik Büyümeyi Etkileyen Faktörler

Talep Tarafındaki Faktörler	Arz Tarafındaki Faktörler
Vergi kesintileri	Artan yatırım
Daha yüksek reel ücretler	Daha yüksek işgücü verimliliği
Devalüasyon	Ham madde keşfi
Devlet harcamaları	İşgücünde artış
Daha düşük faiz oranları	Gelişmiş teknoloji

Kaynak: (Butnaru, G. I., & Haller, A. P. (2017). Perspective of sustainable rural tourism in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland (UK): Comparative study of β and σ convergence in the economic development regions. Sustainability, 9(4), 525.)

GSYİH tarafından ölçülen ekonomik büyüme, GSYİH büyüme hızındaki artışı ifade eder. Bu büyüme süreci, devlet harcamaları, sermaye oluşumu, özel veya kamu sektörü yatırımları, istihdam oranları, döviz kurları gibi çeşitli ekonomik faktörlerden etkilenir. Ayrıca, sosyo-politik faktörler de ülkenin ekonomik kalkınmasında büyük bir rol oynar. Hem neoklasik hem de içsel büyüme teorilerine göre, yatırımlar ekonomik büyümenin temel belirleyicisidir. Neoklasik modele göre yatırımların etkisi geçiciyken, içsel büyüme modellerinde daha kalıcı etkilere sahip olduğu

düşünülmektedir. Bu nedenle, yatırımlar ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok ampirik çalışma yapılmıştır (Kormendi ve Meguire 1985, 141-163).

2.3. Turizmin Ekonomik Etkileri

Turizm sektörü, ekonomiyi doğrudan, dolaylı ve uyarılmış olmak üzere üç farklı şekilde etkiler. Bu etkileşimler, turizm faaliyetinin yerel ekonomi ile ne kadar güçlü bir bağa sahip olduğuna bağlı olarak ülkeler arasında büyük farklılıklar gösterebilir. Daha fazla bağlantılılık genellikle yerel ekonomik aktivitenin daha yüksek seviyelerine yol açar. Turizm işletmeleri yerel kaynaklara dayanarak mal ve hizmet sağladığında, yerel ekonomide daha fazla faaliyet ve istihdam oluşabilir. Bununla birlikte, ithalata dayalı turizm işletmelerinin olduğu bölgelerde ekonomik bağlantılar daha az olabilir (Amutha 2011, 4)

Tablo 3: Doğrudan ve Dolaylı Turizmin GSYİH ‘ya Katkısının Bileşenleri

Turizmin Doğrudan Etkisi			Turizmin Dolaylı Etkisi	Turizmin Teşvik Edilen Etkisi
Sektörler	Emtia	Harcama Kaynakları	Genel	Genel
Konaklama Hizmetleri	Konaklama	Yurtiçi İş Seyahati Harcama	Özel turizm yatırımı harcama	Yiyecek ve İçecekler
Yiyecek İçecek Hizmetleri	Ulaşım	Ziyaretçi İhracatları	Devlet toplu turizmi harcama	Rekreasyon
Perakende Ticaret Ulaşım Hizmetleri	Eğlence	Bireysel Devlet Turizmi Harcamaları	Satın Alımların Etkisi	Giyim – Konut
Kültürel, Spor ve Eğlence Hizmetleri	Turistik Yerler		Tedarikçiler	Ev Eşyaları

Kaynak: (Gecho, Y., Ayele, G., Lemma, T., & Alemu, D. (2014). Rural household livelihood strategies: Options and determinants in the case of Wolaita Zone, Southern Ethiopia. Social sciences, 3(3), 92-104.)

Örneğin, Tablo 3, turizm ekonomisini doğrudan etkileyen unsurlar arasında şirketlerin ödediği vergilerin yanı sıra işçiler tarafından ödenen vergilerin de etkisini göstermektedir. Aynı şekilde, turizm tedarik zinciri üzerinde dönen para, iç turizm harcamalarının hem doğrudan hem de dolaylı etkilerini ortaya koymaktadır. Turizm, Türk ekonomisinin önemli bir bileşenidir ve ülkenin ekonomik büyümesini destekleyen katma değer ve istihdam olanakları sağlar. Turizm sektöründen elde edilen gelirler, Türkiye'nin cari açığını finanse etmede ve döviz rezervlerini artırmada önemli bir rol oynar.

2019 yılında Türkiye'nin turizm geliri 34,5 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Bu gelirin önemli bir bölümü, turizm sektöründe faaliyet gösteren firmalar ve çalışanlar için gelir ve vergi geliri olarak dönüşmektedir. Bu nedenle, turizm ekonomisinin büyümesi, ekonomik büyüme ve gelişme sürecini olumlu yönde etkilemektedir. Turizm sektörü, Türkiye ekonomisinde istihdamın önemli bir parçasını oluşturur. Sektörde doğrudan veya dolaylı olarak milyonlarca kişi istihdam edilmektedir. Özellikle oteller, restoranlar, seyahat acenteleri ve havayolları gibi turizm işletmeleri büyük sayıda çalışana sahiptir. Ayrıca, turizm sektörü diğer sektörlerle de ilişkilidir, bu nedenle turizmin gelişmesi diğer sektörlerde istihdamın artmasına da katkı sağlamaktadır (Ünlüönen 2011, 165; İçöz ve Kozak 1998, 220).

2.4. Turizmin Ekonomik Açıdan Değerlendirilmesi

Turizm harcamaları, ticaret, konaklama, beslenme, ulaşım, tur gezileri, eğlence gibi alanlarda gerçekleştirilen harcamalar aracılığıyla gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomilere önemli katkılarda bulunur. Bu harcamalar, ekonomik büyüme sağlayarak, istihdam yaratıp sosyo-ekonomik kalkınma için fırsatlar sunmaktadır (Wu Song Li 2012, 2). Turizmin ekonomik etkileri oldukça çeşitlidir ve istihdam fırsatları, gelir artışı, iş performansı, yatırımlar ve ulusal ekonomik etkiler gibi birçok alanda kendini gösterir. Ayrıca turizm sektörü, yerel ekonomiyi desteklemekte ve küresel şirketler ve sektörler için önemli bir gelir kaynağı olmayı hedeflemektedir. Ülkelerin ihracat gelirlerinin önemli bir bölümü turizm sektöründen elde edilmektedir. Yerel turizm sektörleri, diğer ülkelerden gıda, tüketim malları ve hizmetlerinden gelir elde etmektedir. Turizm, birçok ülkenin ihracat gelirlerinde önemli bir rol oynamakta ve

ülkenin dış ticaret açığını kapatmasına yardımcı olmaktadır. Turizm sektörünün toplam ekonomiye katkısı, gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) içindeki payı ve istihdam oluşturma düzeyi gibi iki ana gösterge üzerinden değerlendirilir. Hükümetlerin turizmi desteklemesi ve teşvik etmesinin temel nedenlerinden biri, turizmin ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde olumlu etkileri olmasıdır (Ivanov ve Webster 2006, 21-30).

Turizm, doğal kaynakları veya teknolojik endüstrileri rekabet avantajı olarak kullanamayan ülkeler için önemli bir gelir kaynağıdır. Bu tür ülkelerde turizm, ekonomik toparlanma, GSYİH büyümesi ve ticaret dengesini iyileştirme gibi büyük ekonomik faydalar sunar. Örneğin, Ürdün ve Mısır gibi ülkeler, bölgedeki diğer ülkelerle karşılaştırıldığında doğal kaynaklarda veya teknolojik endüstrilerde rekabet avantajına sahip değildir. Bununla birlikte, turizm gelirleri, bu ülkelerin ekonomik kalkınmasına büyük katkı sağlamıştır. Turizm sektörü, hükümetler için önemli bir döviz gelir kaynağı olup, bu da ihracata yönelik ekonomik büyümenin temelini oluşturur (Ennew 2003, 1-32). Birçok gelişmekte olan ülke, turizmi hızlı bir ekonomik büyüme yolunun bir parçası olarak görmektedir. Turizm gelişimi, diğer ekonomik sektörlere göre daha az yatırım gerektirdiği düşünülen bir alan olarak kabul edilmektedir. Turizm, iş fırsatları yaratma ve yerel geliri artırma konusunda güçlü ve etkili bir yöntem olarak görülmektedir (Kaosa 1994, 23 -26). Turizm sektörü, ekonominin dinamik bir bileşeni olup talep üzerinde hızlı tepki verebilme özelliğine sahiptir (Acar 2020, 8). Özellikle yüksek işsizlik oranına sahip ülkelerde, turizm ekonomik kalkınma için önemli bir sektördür. Turizm, özellikle kırsal bölgelerde yaşayan insanların gelirlerini artırarak ve yaşam koşullarını iyileştirerek önemli bir gelir kaynağı sağlar (Kadanalı ve Yazgan 2012, 97-100).

2.5. COVID-19 Pandeminin Turizm Üzerinde Etkisi

Salgın hastalıklar ve özellikle pandemiler, ortaya çıktıkları ülkeler veya bölgelerde ekonomik ve bölgesel istikrarı olumsuz etkileyebilir. Pandeminin hızla yayılması, mevcut stabil durumu tehdit etmesi, tedavi bulununcaya kadar ciddi ölümlere neden olması ve hastalığın sürekli adaptasyon, evrim ve gelişim göstermesi gibi faktörler, bu olumsuz etkilerin nedenleri arasında yer almaktadır (Korkut 2020, 71-86). Salgın hastalıkların etkileri yalnızca sağlık durumunu değil, aynı zamanda ekonomik, siyasi

ve sosyal durumları da ciddi şekilde etkileyebilir. Özellikle pandemilerin hızlı ve kolay bir şekilde yayılması ve sağlık altyapısı yetersiz olan ülkelerde yüksek ölüm ve hastaneye yatış oranlarına neden olması durumunda, bu etkiler daha da ciddi hale gelir. Ayrıca pandemilerin geniş coğrafi alanlara yayılması, birçok toplumu aynı anda ekonomik, sosyal ve politik açıdan zayıflatabilir (Davies 2013, 20 -24). Pandemilerin uzun vadede yol açtığı maliyet artışları, ekonomik istikrarsızlığa neden olabilmektedir (Qiu ve diğerleri 2017, 9). Örneğin 2003 yılında Doğu Asya bölgesinde etkisini gösteren ve 26 ülkeyi etkileyen SARS hastalığı, 700'den fazla ölüm ve 8000'e yakın vaka ile büyük ekonomik kayıplara yol açmıştır (McCall 2020, 166-167). Bu nedenle, hizmet ağırlıklı sektörler ve ekonomilerini ayakta tutmaya çalışan ülkeler, kontrol altına alması zor olan pandemilerde ekonomik faaliyetlerde bir düşüş yaşarlar. Bu süreçte ekonomideki belirsizlik ve güven kaygısı, yatırımlarda da düşüşe sebep olabilir (Edmunds, Gay ve Smith 2006, 3114-3115).

COVID-19 salgını, turizm sektörü üzerinde belirgin ve somut bir etkiye sahip olmuştur ve bu etki genellikle olumsuz yönde olmuştur. Pandeminin etkisiyle birlikte turizm işletmeleri ve çalışanları başta olmak üzere turizmle ilişkili tüm faaliyetler olumsuz etkilenmiştir. Hükümetler, ölüm ve enfeksiyon sayılarını azaltmak için seyahat kısıtlamaları, sokağa çıkma yasakları, maske takma zorunluluğu, sosyal mesafe ve karantina gibi önlemler almışlardır. Bu uygulamalar ve kısıtlamalar üretimi ve tüketimi ciddi bir şekilde etkilemiş, ekonomiyi yavaşlatmış veya durdurmuş ve küresel çapta ekonomik durgunluğa neden olmuştur (Bahar ve İlal 2020, 125-139). Nüfus, vaka sayısı, ölüm sayısı gibi veriler dikkate alındığında, insan hareketliliğinin yoğun olduğu kıta, bölge ve ülkelerde pandeminin daha yaygın olduğu görülebilir. Turizmdeki gerileme nedeniyle pandemi süreci, Orta ve Kuzey Amerika bölgelerinin yanı sıra dünyanın önemli turizm noktalarından biri olan Akdeniz ve Avrupa destinasyonlarını ağırlıklı olarak etkilemiştir (Yılmaz 2020, 42).

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre, 1950'lerde 25 milyon, 1990'larda 500 milyonun üzerinde ve 2011'de 1 milyarın üzerinde uluslararası seyahat gerçekleşti. 2019 yılında ise turizm sektörü yüzde 3,8 büyüyerek dünya genelinde 1.461 milyon insanın seyahat ettiği bir döneme işaret etti. (TÜRSAB, 2020b, 5-6). Ancak, 2019 yılının sonunda Çin'in Wuhan eyaletinde ortaya çıkan ve kısa sürede

tüm dünyayı etkileyen COVID-19 pandemisi, insanların hayatını ciddi şekilde etkileyen ve küresel düzeyde ekonomik krize neden olan bir olay oldu. Uluslararası turizm endüstrisi, pandemi etkisiyle büyük ölçüde daralmış ve küresel GSYİH içindeki payı önemli ölçüde azalmıştır. Salgın, dünya genelinde 210 ülke ve bölgeye yayılmıştır. UNWTO'ya göre, 27 Nisan 2020 itibarıyla dünya genelinde 217 destinasyonun 156'sında uluslararası turizm tamamen durmuştur. Avrupa'daki bazı bölgeler, sınırlarını tamamen uluslararası turizme kapatmıştır. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi, COVID-19 salgını nedeniyle turizm sektörünün küresel GSYİH 'ya olan katkısının 2,7 trilyon ABD doları azalacağını ve sektörün dünya çapında 100,8 milyon iş kaybı yaşayacağını bildirmiştir. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'ne göre, yolcu geliri 2020'de 2019'a göre 252 milyar dolar azalacak şekilde tahmin edilmektedir. Uluslararası Havalimanları Konseyi de COVID-19 nedeniyle 2020'de 76 milyar dolardan fazla gelir kaybı yaşanacağını bildirmiştir. Oteller pandemi sürecinde kapalı kalmış veya sınırlı sayıda turisti ağırlamıştır. Sonuç olarak, sektör gelir tahminlerinin 2020 yılında önemli bir düşüş yaşanacağı öngörülmüştür. TÜROB tarafından alınan otel doluluk verilerine göre, Mart 2020'de dünya genelindeki otel işletmelerinin doluluk oranlarında önemli bir düşüş yaşandığı belirlenmiştir. Mart 2020'de, sadece Avrupa kıtasında otel doluluk oranlarının yüzde 26,3 olduğu tespit edilmiştir. Bu oran, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana kaydedilen en düşük seviyeyi temsil etmektedir. Turizm sektöründe faaliyet gösteren seyahat acenteleri ve tur operatörleri, salgından en çok etkilenen iş kolları arasında yer almaktadır. Öyle ki, otel ve seyahat rezervasyonu yapan müşterilerin neredeyse tamamı bu süreçte rezervasyonlarını iptal etmiş veya değiştirmiştir (Karadeniz 2020, 3116-3136). Covid-19 salgını, turizm sektörünü hızlı bir şekilde etkileyen ve uzun vadeli sonuçlar doğurması beklenen seyahat kısıtlamaları ve sınır geçişleriyle birlikte önemli bir kriz yaşatmıştır. Turizm sektörü, pandemi koşullarında daha uzun süre ayakta kalmakta zorlanacak sektörlerin başında gelmektedir. Seyahat yasakları ve sınırlamaları, turizm faaliyetlerinin durmasına ve gelir kaynaklarının önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Turizm sektörü, seyahat yasağı ve sınırlamalarının yanı sıra, insanların güvenlik endişeleri ve ekonomik belirsizlikler nedeniyle önemli bir düşüş yaşamıştır. Turizm işletmeleri, oteller, seyahat acenteleri ve tur operatörleri gibi sektörün paydaşları, rezervasyonların iptal edilmesi veya değiştirilmesi gibi ciddi zorluklarla

karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, sektördeki gelirlerin düşmesine ve işletmelerin ayakta kalma mücadelesine neden olmuştur. Pandeminin seyahat sektöründe yarattığı olumsuzlukların kısa sürede aşılması beklenmemektedir. Turizm sektörü, seyahat kısıtlamalarının hafiflemesi, aşılamaların yaygınlaşması ve güvenlik önlemlerinin alınması gibi faktörlere bağlı olarak yavaş bir toparlanma sürecine girebilir. Ancak sektörün eski canlılığına kavuşması ve tam anlamıyla iyileşmesi uzun bir zaman alabilir. Özetle, Covid-19 salgını turizm sektöründe ciddi bir krize yol açmış ve seyahat yasakları, sınırlamalar ve güvenlik endişeleri nedeniyle sektörün uzun vadeli olarak etkilenmesi beklenmektedir. Turizm sektörü, zaman içinde toparlanacak olsa da tam anlamıyla eski haline dönmesi için önemli çabalar gerekmektedir (İbiş 2020, 86). Covid-19 salgını, turizm sektörünün kapanmasıyla birlikte birçok insanın işsiz kalmasına neden olmuştur. Hem ulusal hem de uluslararası düzeyde turizm işletmelerinin kapanması, sektörde çalışan birçok insanın gelir kaynağını kaybetmesine ve işsizlik durumuna düşmesine yol açmıştır. Turizm sektörü, oteller, restoranlar, seyahat acenteleri, tur operatörleri, rehberler ve diğer hizmet sağlayıcılar gibi çeşitli iş kollarını içermektedir. Salgın nedeniyle seyahat kısıtlamaları ve turizm faaliyetlerinin durması, bu işletmelerin faaliyetlerini sürdürememesine ve personelini işten çıkarmak zorunda kalmasına yol açmıştır. Özellikle turizm sektöründe geçici ve mevsimlik işlerde çalışanlar, işsizlikle karşı karşıya kalmış ve maddi zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır.

Turizm sektöründeki işsizlik, ekonomik olarak gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin bir sorun haline gelmiştir. Bu ülkelerde turizm, istihdamın önemli bir kaynağıdır ve turizm sektöründeki daralma ve kapanmalar, işsizlik oranlarının hızla artmasına neden olmuştur. Ayrıca, turizm sektörüne bağımlı olan bölgelerde, yerel halkın büyük çoğunluğu turizm sektöründe çalışmakta ve gelir elde etmektedir. Dolayısıyla, sektördeki daralma ve işsizlik, bu bölgelerde ekonomik ve sosyal sorunların artmasına yol açmıştır. Sonuç olarak Covid-19 salgını turizm sektöründe birçok insanın işsiz kalmasına neden olmuştur. Ulusal ve uluslararası düzeyde turizm işletmelerinin kapanması, turizm sektöründe çalışanların gelir kaynaklarını kaybetmelerine ve işsizlikle karşı karşıya kalmalarına yol açmıştır. Bu durum, özellikle ekonomik olarak

gelişmekte olan ülkelerde ve turizme bağımlı bölgelerde daha belirgin bir sorun haline gelmiştir (Alaeddinoğlu ve Rol 2020, 233- 258).

UNWTO'ya göre, Temmuz 2020'de uluslararası turist trafiği, Ağustos 2019'a kıyasla azalmıştır. Pandemi dönemindeki 8 aylık süreçte uluslararası seyahat acentelerinin gelir kaybı yüzde 70'e ulaşmıştır. Bu verilere göre, Covid-19 salgınının ilk 8 ayında yurt dışı seyahat sayısı, 2019'un aynı dönemine göre 700 milyon azalmıştır. Yurt dışı turizmden elde edilen gelir kaybı ise 730 milyar dolar seviyelerine ulaşmıştır. (UNWTO, 2021) OECD, COVID-19 salgınının dünya turizm sektöründe benzeri görülmemiş bir kriz yarattığını belirtmiştir. Salgının Aralık 2020'ye kadar kontrol altına alınamaması durumunda küresel turizm sektörünün düşüşe geçebileceği uyarısında bulunmuştur. Bu, salgının turizm endüstrisi üzerindeki uzun vadeli etkilerinin önemli olabileceğine işaret etmiştir (Gün ve Tutcu, 2021, 530-543)

2.6. COVID-19'un Türkiye'de Turizm Sektörüne Etkileri

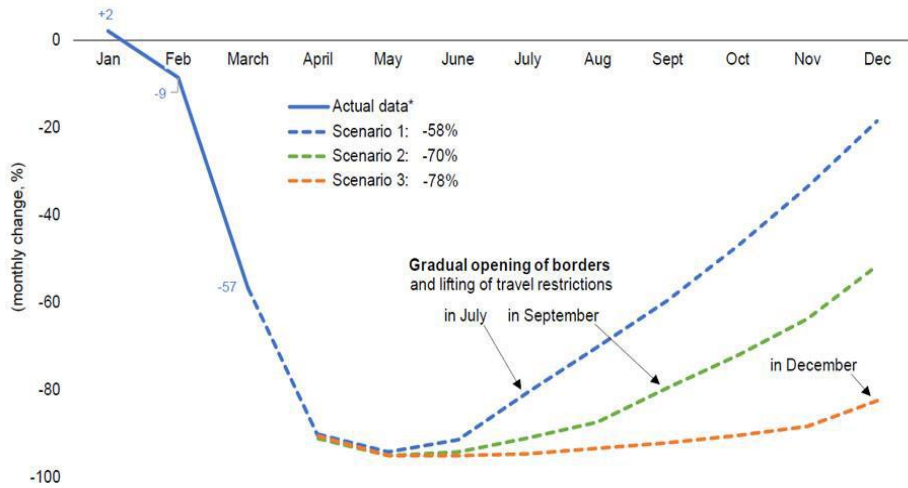
Türkiye, uluslararası turist hareketliliği ve coğrafi konumu açısından önemli bir turizm bölgesidir. 2016 yılında Türk turizm sektörü, 2 milyon 210 bin kişiye istihdam sağlamıştır. Turizm sektöründe çalışanların toplam istihdam içindeki payı, pandemi öncesi dönemde olduğu gibi yüksekti. Önceden yapılan tahminlere göre, 2025 yılına kadar Türkiye'deki turizm sektöründe çalışan insan sayısının 2 milyon 817 bin kişiye ulaşması bekleniyordu. Ancak COVID-19 pandemisi bu tahminleri etkilemiş ve turizm sektöründe istihdamda ciddi bir düşüş yaşanmıştır (Güngören ve Özcan 2019, 771).

Türkiye, COVID-19 pandemisinden en çok etkilenen sektörlerden biri olan turizm sektörü açısından büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Pandemi sürecinde, ekonomisi büyük ölçüde turizme dayanan ülkelerin mücadele ettiği ve bu mücadelenin devam edeceği öngörülmüştür. Turizm sektörünü dolaylı olarak etkileyen sektörler, pandeminin turizm sektörüne çok az etki etmesini umut etmişlerdir. Türkiye gibi deniz, kum, güneş turizmiyle ön plana çıkan ülkelerde yaz ayları turizm geliri açısından önemli bir dönem olarak kabul edilmektedir. Ancak COVID-19 salgını, 2020 yılında seyahat sektörünü büyük bir zorlukla karşı karşıya bırakmıştır. Türkiye,

daha önce ekonomik, terör, deprem, askeri darbe gibi birçok krizle mücadele etmiş bir ülke olarak, küresel bir salgın tehdidi ve bu salgının yol açtığı kriz durumuyla başa çıkmak zorunda kalmıştır (Akyol 2020, 114).

2019 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı, toplamda 51.860 milyon olmuştur. Bu turistlerin içinde 44.712 milyon yabancı turist ve yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının sayısı ise 7.147 olarak kaydedilmiştir. 2017 yılından itibaren Türkiye'yi ziyaret eden toplam turist, yabancı turist ve yabancı turist sayısı 2018 ve 2019 yıllarında artış göstermiştir. Ancak, COVID-19 pandemisiyle birlikte 2020 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı büyük ölçüde azalmıştır. 2020 yılında sadece 15.826 milyon turist Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Bu turistlerin 12.708 milyonu yabancı turistken, yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarının sayısı ise 3.118 milyon olmuştur. Pandemi nedeniyle güvenilir verilere sahip olunmayan ikinci çeyrekte turist sayısında düşüş olduğu bilinmektedir. Üçüncü çeyrekte Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı bir önceki yıla göre 16 milyon azalırken, dördüncü çeyrekte ise 6 milyon azalmıştır.

TÜİK verilerine göre, 2020 yılında yurtdışından Türkiye'ye gelen turist sayısı yüzde 68,48 oranında azalmıştır. Pandeminin etkisiyle turizm sektörü büyük bir darbe almış ve turist sayısında önemli düşüşler yaşanmıştır.

Şekil 2: 2020'de Uluslararası Turist Sayıları: Üç Senaryo

Kaynak: <https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Şekil 3, krizden çıkış senaryolarını göstermektedir ve bu senaryoların turist sayısını nasıl etkileyeceğini ortaya koymaktadır. Verilere göre, insan sayısı hızla azalacak ve bölgeden ayrılma süreci zor olacaktır. Uluslararası turizm rakamları, seyahat kısıtlamalarının nasıl açılacağına ve gevşetileceğine bağlı olarak değişiklik gösterecektir. Dünya Turizm Örgütü verilerine göre, kararın temmuz ayında alınması durumunda turist sayısının yüzde 58 azalacağı, Eylül ayında alınması durumunda yüzde 70 azalacağı ve aralık ayında alınması durumunda turist sayısının yüzde 78 azalacağı ifade edilmektedir. Bu veriler, kararın ne zaman alınacağına bağlı olarak turist sayısının ne kadar azalacağını göstermektedir. Bu durum, seyahat kısıtlamalarının ne zaman ve nasıl kademeli olarak kaldırılacağına bağlı olarak değişebilir. Kararların zamanlaması ve kısıtlamaların gevşetilmesi, turizm sektöründeki toparlanma sürecini etkileyecektir.

Tablo 4, TÜİK verilerine dayanarak 2017-2020 yıllarında Türkiye'den ayrılan turist sayılarını göstermektedir. Buna göre, 2017 yılında Türkiye'ye 38.620 milyon yabancı turist ziyarette bulundu. Bu turistlerin 32.079 milyonu yabancı turistlerden oluşurken, 6.540 milyonu yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarıydı. 2018 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı ise 45.628 milyon olarak kaydedildi. Bu turistlerin 38.951 milyonu yabancı turistlerden oluşurken, 6.676 milyonu yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarıydı.

Tablo 4: Türkiye'den Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı (2017-2020)

Yıl	Dönem	Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı		
		Toplam	Yabancı	Vatandaş (yurt dışında ikamet eden)
2017	Yıllık	38.620.346	32.079.527	6.540.819
	1. Çeyrek	4.844.761	3.772.293	1.072.468
	2. Çeyrek	8.863.391	7.675.032	1.188.359
	3. Çeyrek	16.663.265	13.770.308	2.892.957
	4. Çeyrek	8.248.929	6.861.894	1.387.035
2018	Yıllık	45.628.673	38.951.902	6.676.771
	1. Çeyrek	6.122.182	4.908.831	1.213.351
	2. Çeyrek	11.067.987	9.855.102	1.212.885
	3. Çeyrek	18.786.765	15.904.734	2.882.031
	4. Çeyrek	9.651.740	8.283.235	1.368.505
2019	Yıllık	51.860.042	44.712.970	7.147.072
	1. Çeyrek	6.644.391	5.460.380	1.184.011
	2. Çeyrek	12.762.346	11.499.211	1.263.135
	3. Çeyrek	21.611.964	18.438.139	3.173.825
	4. Çeyrek	10.841.340	9.315.240	1.526.100
2020	Yıllık	15.826.266	12.708.265	3.118.001
	1. Çeyrek	5.639.413	4.635.845	1.003.568
	2. Çeyrek	-	-	-
	3. Çeyrek	5.604.155	4.430.053	1.174.102
	4. Çeyrek	4.582.698	3.642.367	940.331

Kaynak: TÜİK. (2021). Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr>

Tablo 4, TÜİK verilerine göre 2017-2020 yıllarında yurt dışından Türkiye'ye gelen turistlerin elde ettiği turizm gelirlerini göstermektedir. 2017 yılında Türkiye'nin yabancı turistlerden elde ettiği turizm geliri 26.283 milyar dolar olarak kaydedildi. Bu miktarın 20.222 milyar doları yabancı turistlerden, 5.908 milyar doları ise yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarından gelmiştir. 2018 yılında yabancı turistlerin turizm geliri 29.512 milyar dolar olarak gerçekleşti, bu miktarın 24.028 milyar doları yabancı turistlerden, 5.345 milyar doları ise yurt dışında yaşayan Türklerden geldi. 2019 yılında yabancı turistlerin turizm geliri ise 34.520 milyar dolar olarak kaydedilmiştir. Bu miktarın 28.704 milyar doları yabancı turistlerden, 5.688 milyar doları ise yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarından gelmiştir. Ancak, pandemi nedeniyle Türkiye'nin 2020 turizm geliri bir önceki yıla göre yüzde 8 azalarak 12.059 milyar dolar olmuştur. Bu miktarın 9.097 milyar doları yabancı turistlerden, 2.886 milyar doları ise yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarından gelmiştir. Çeyrek bazında, 2020'nin ilk çeyreği bir önceki yıla göre hafif bir düşüş göstermiştir. Turizm geliri, bir

önceki yıla göre üçüncü çeyrekte yaklaşık 10 milyar dolar ve dördüncü çeyrekte yaklaşık 4 milyar dolar azalmıştır.

Tablo 5: Türkiye Turizm Geliri (2017-2020)

Yıl	Dönem	Toplam (000 \$)	Yabancı (000 \$)	Vatandaş (yurt dışında ikamet eden) (000 \$)
2017	Yıllık	26.283.656	20.222.971	5.908.752
	1. Çeyrek	3.369.753	2.404.603	943.919
	2. Çeyrek	5.413.048	4.375.826	1.004.218
	3. Çeyrek	11.391.668	8.727.514	2.604.740
	4. Çeyrek	6.109.187	4.715.027	1.355.875
2018	Yıllık	29.512.926	24.028.311	5.345.472
	1. Çeyrek	4.425.237	3.348.335	1.054.088
	2. Çeyrek	7.044.591	5.936.235	1.073.228
	3. Çeyrek	11.502.665	9.371.634	2.085.535
	4. Çeyrek	6.540.434	5.372.106	1.132.622
2019	Yıllık	34.520.332	28.704.946	5.688.271
	1. Çeyrek	4.629.679	3.703.613	905.829
	2. Çeyrek	7.973.963	6.974.736	967.045
	3. Çeyrek	14.031.122	11.484.852	2.504.609
	4. Çeyrek	7.885.568	6.541.744	1.310.787
2020	Yıllık	12.059.320	9.097.118	2.886.859
	1. Çeyrek	4.101.206	3.292.351	791.117
	2. Çeyrek	-	-	-
	3. Çeyrek	4.044.356	2.875.002	1.137.764
	4. Çeyrek	3.913.758	2.929.765	957.978

Kaynak: TÜİK. (2021). Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr>

Tablo 6: Milliyetlerine Göre Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı (2020)

Milliyet	2020	Milliyet	2020
Toplam	15.826.266	Fransa	313.570
Türkiye (Yurt dışında yaşayan Türkler)	3.118.001	Hollanda	273.151
Rusya Federasyonu	2.113.992	Azerbaycan	241.565
Bulgaristan	1.232.821	ABD	149.803
Almanya	1.156.842	Belçika	140.140
Ukrayna	977.217	Yunanistan	140.055
Birleşik Krallık	829.361	İsrail	139.109
Irak	405.304	İsviçre	131.642
Gürcistan	401.968	Avusturya	117.005
İran	385.233		

Kaynak: TÜİK. (2021). Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm İstatistikleri, <https://data.tuik.gov.tr>

Tablo 6, TÜİK verilerine dayanarak 2020 yılında Türkiye'ye gelen turistlerin uyruklarına göre dağılımını göstermektedir. Sadece 100.000'den fazla turisti olan ülkeleri içeren tabloya göre, 2020 yılında Türkiye'ye toplam 15.826 milyon turist ziyarette bulunmuştur. Bu turistlerin içinde 3.118 milyonu yurt dışında yaşayan Türk vatandaşlarıdır. Rusya Federasyonu vatandaşları 2.113 milyon ile en fazla turist gönderen ülke olurken, onları 1.232 milyon ile Bulgaristan, 1.156 milyon ile Almanya, 977 bin ile Ukrayna ve 829 bin ile İngiltere vatandaşları takip etmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, 2020 yılında Rusya'dan Türkiye'ye 6.694 milyon, Almanya'dan Türkiye'ye 4.649 milyon, Bulgaristan'dan Türkiye'ye 2.254 milyon, Ukrayna'dan Türkiye'ye 1.462 milyon turist gelmiştir.

2019 yılında başlayan COVID-19 salgını kısa sürede tüm dünyayı ve sektörleri etkisi altına almıştır. Bilim dünyası salgının seyri hakkında çeşitli tahminler yapmış olsa da kesin bir bitiş tarihi belirlemek mümkün olmamıştır. Salgının küresel düzeyde yayılması, tedavisinin net olmaması ve aşı çalışmalarının tamamlanmamış olması ciddi kayıplara yol açmıştır. Turizm sektörü, salgından en çok etkilenen sektörler arasında yer almıştır. Salgının ne zaman hafifleyeceği veya sona ereceği öngörülememesi, turizm sektörünün toparlanması için planlamaları önemli ölçüde etkilemiştir. Ulusal ve uluslararası birçok kuruluşun raporları ve akademik çalışmalar, COVID-19 salgınının 2020 yılında dünya genelinde ve Türkiye'de turizm sektörünü olumsuz etkilediğini göstermektedir. Turizm sektörü, salgının doğrudan turizm talebine olan etkilerinin yanı sıra seyahat kısıtlamaları gibi ülkeler tarafından getirilen önlemlerden de büyük ölçüde etkilenmiştir (Gössling, Scott ve Hall 2020, 1-20).

COVID-19 salgını, Türkiye'nin turizm endüstrisinde önemli bir gerilemeye yol açmıştır. Salgının sektöre etkisi, turist sayısında düşüş, gelirlerde azalma, otel rezervasyonlarının iptal edilmesi, turizm şirketlerinde istihdam kaybı ve turizm yatırımlarında azalma şeklinde kendini göstermiştir. Turist sayısındaki düşüş, Türk turizm sektörünün en büyük kayıplarından biridir. Ülke içi ve uluslararası seyahat kısıtlamaları ile sınır kapılarının kapatılması, Türkiye'ye gelen turist sayısını önemli ölçüde azaltmıştır. 2019 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısı 51,9 milyon iken, 2020 yılında bu sayı 15,8 milyona düşmüştür. Bu durum birçok turizm işletmesinin kapanmasına ve turizm sektöründe çalışanların işsiz kalmasına yol açmıştır (Öztürk ve

Acaravcı 2009, 73-81). Turizm gelirlerindeki gerileme Türkiye turizmi için büyük bir darbe oluşturmıştır. 2019 yılında Türkiye'nin turizm geliri 34,5 milyar dolar iken, 2020 yılında bu rakam 12,1 milyar dolara düşmüştür. Bu durum, birçok turizm işletmesinin iflas etmesine ve turizm sektöründe çalışanların işlerini kaybetmesine neden olmuştur. Salgın sebebiyle birçok turist planladıkları tatilleri iptal etmek zorunda kalmış ve bu da turizm işletmelerinin gelir kaybına yol açmıştır. Ayrıca, salgın nedeniyle turizm sektöründeki yatırımlar da azalmıştır. Turizm sektöründe yaşanan iş kayıpları, Türk turizm sektörü için önemli sonuçlardan biridir. Turizm sektörü, Türkiye ekonomisi için önemli bir istihdam kapısıdır. Ancak salgın nedeniyle turizm sektöründe ciddi anlamda iş kayıpları yaşanmış ve Türkiye ekonomisinin istihdam oranında azalma gözlemlenmiştir. Salgının etkilerini azaltmak için turizm sektöründe sürdürülebilirlik ve çeşitlendirme politikalarının geliştirilmesi önemlidir. Ayrıca, turizm sektörüne yapılan yatırımların artırılması ve iş kaybı riskini azaltan politikaların uygulanması gerekmektedir. Turizm sektörünün dijital dönüşümüne yatırım yapılması da salgının etkilerini en aza indirmek için önemlidir. Çevrimiçi rezervasyon sistemleri ve dijital pazarlama faaliyetleri, turizm endüstrisinde işletmelerin dijital bir varlığa sahip olmalarını sağlayarak turizm yatırımlarını ve gelirlerini artırabilir. Küresel bir pandemi olan COVID-19, ekonomik, sosyal ve işgücü piyasalarında tüm ürün arzını ve talebini etkileyen bir şok etkisi yaratmıştır. Bu durum, üretim kesintilerinin küresel tedarik zinciri sistemlerine yayılmasıyla birlikte daha da belirgin hale gelmiştir (ILO 2020, 1-35). Pandeminin başlangıcından itibaren her ölçekteki işletme büyük zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle havacılık, turizm ve restoran endüstrileri, sürekli zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bu sektörlerde gelirler ve büyüme önemli ölçüde azalmış ve seyahat yasakları ile sınır kapatma önlemleri nedeniyle birçok iş kaybedilmiştir.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler, pandemi nedeniyle yardım almadan ayakta kalmakta zorluklar yaşamıştır. Özellikle turizme bağımlı olan işletmeler, pandeminin etkisiyle ciddi krizlerle karşılaşmıştır. Devletler, nüfuslarını korumak amacıyla ulusal ve uluslararası düzeyde karantina ve kısıtlamalar uygulamıştır. 2020 yılında turist sayısı bir önceki yıla göre yüzde 74 düşüş göstermiş ve gelişmekte olan birçok ülkede turist

sayısı yüzde 80-90 oranında azalmıştır. Bu durum, turizme dayalı işletmelerin gelir kaybına uğramasına ve kriz yaşamasına yol açmıştır.

COVID-19 pandemisi, turizm endüstrisi için önemli bir zorluk olmuştur. Çin'de başlayıp tüm dünyaya yayılan bu salgın, Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere, Fransa, İspanya, İtalya, Orta Doğu ve Asya gibi birçok ülkede büyük ekonomik kayıplara neden olmuştur. Çin, toplam üretim kaybı olarak Büyük Britanya'nın tüm GSYİH'sine eşdeğer olan 2,7 trilyon dolarlık bir kayıp yaşayarak rekor seviyede yavaş bir büyüme görmüştür. Bu salgın, turizm sektöründe önemli bir düşüşe ve üretim kaybına yol açmıştır. 2000 ile 2019 yılları arasında dünya genelinde uluslararası turist sayısı sürekli olarak artış göstermiştir. Ancak, 2020 ve 2021 yıllarında COVID-19 pandemisi sebebiyle turist sayısında önemli bir düşüş yaşanmıştır. UNWTO'ya göre, 2020 yılında uluslararası turist varışları yaklaşık yüzde 74 oranında azalarak 381 milyona düşmüştür. Bu dönemde turist sayısı tahmini olarak aşağı yönlü yenilenmiştir. Pandeminin seyahat kısıtlamaları ve sınırlamaları nedeniyle turist sayısında belirgin bir azalma yaşanmıştır. İşte bu dönem için tahmini turist sayısı:

2000: Yaklaşık 674 milyon uluslararası turist (kaynak: UNWTO)

2010: Yaklaşık 940 milyon uluslararası turist (kaynak: UNWTO)

2019: Yaklaşık 1,5 milyar uluslararası turist (kaynak: UNWTO)

Tablo 7: Türkiye'ye Gelen Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı (2019)

RUSYA	7 milyon
ALMANYA	5 milyon
BULGARİSTAN	2,3 milyon
İNGİLTERE	2,3 milyon
GÜRCİSTAN	2,1 milyon

Kaynak:<https://www.turizmajansi.com/haber/iste-turkiye-nin-2019-turist-sayisi-ve-turizm-geliri-h35213>

Tablo 8: Türkiye'ye Gelen Turistlerin Ülkelere Göre Dağılımı (2020)

RUSYA	2,1 milyon
ALMANYA	1,5 milyon
UKRAYNA	1 milyon
İNGİLTERE	1 milyon
POLONYA	900,000

Kaynak: <https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/istatistik/kasim-2020-tursab-istatistik-rapor.pdf>

Tablo 7 ve 8, Türkiye'ye gelen turistlerin ülkelere göre dağılımını göstermektedir. 2019 ve 2020 yıllarında, ilk iki sıra değişmemiştir. Ancak, COVID-19 pandemisinin etkisiyle 2019'da 7 milyon olan turist sayısı 2,1 milyona düşmüştür. Almanya, yine ikinci sırada yer almasına rağmen 5 milyon turistten 1,5 milyona gerilemiştir. Üçüncü sırada 2019'da yer alan Bulgaristan ise 2020'de Ukrayna'ya yerini bırakmıştır. Bu durum, pandeminin ekonomik daralmanın yaşandığı küçük ülkelerde turizmi ciddi şekilde etkilediğini göstermektedir.

COVID-19 pandemisi, 2020 yılında dünya genelinde turizm sektöründe önemli bir daralmaya neden olmuştur. Türkiye'de de turist sayısında 2019 yılına göre büyük bir düşüş yaşanmıştır. Bu düşüş, en önemli turist gönderen ülkelerin 2020 yılındaki turist sayılarındaki azalmadan da açıkça görülebilmektedir. Aşağıda, 2019 ve 2020 yıllarında ülkelere göre uluslararası turizm gelirleri ve turist sayıları için özet veriler sunulmaktadır. Ancak bu veriler, yalnızca dünya genelinde en fazla turizm geliri elde eden ülkeleri içermektedir.

Tablo 9: Uluslararası Turizm Gelirleri ve Turist Sayıları (2019)

ÜLKE	TURİZM GELİRİ	TURİST SAYISI
ABD	214 milyar dolar	79,3 milyon
İSPANYA	81 milyar dolar	83,7 milyon
FRANSA	67 milyar dolar	89,4 milyon
TAYLAND	63 milyar dolar	39,9 milyon
İTALYA	49 milyar dolar	64,5 milyon

Kaynak: <https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/dunya-turizm-istatistik/unwto-2019-turkiye-siralamasi.pdf>

Tablo 10: Uluslararası Turizm Gelirleri ve Turist Sayıları (2020)

ÜLKE	TURİZM GELİRİ	TURİST SAYISI
ABD	76 milyar dolar	24 milyon
İSPANYA	28 milyar dolar	18,3 milyon
FRANSA	26 milyar dolar	20 milyon
TAYLAND	23 milyar dolar	6,7 milyon
İTALYA	22 milyar dolar	17,5 milyon

Kaynak: <https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/81939,3103turizmistatistikleri2020-4pdf.pdf?0>

Son yıllarda turizm endüstrisi, turist girişlerinde ve seyahat gelirlerinde güçlü bir büyüme yaşamıştır. 2019 yılında dünya genelinde yabancı turist sayısı yüzde 4 artarak 1,5 milyara ulaşmıştır. Bu durum, uzmanların 2020'nin turizm açısından da başarılı bir yıl olacağı beklentisini güçlendirmiştir. Ancak COVID-19 salgını, sektörün bu olumlu senaryosunu tamamen değiştirmiştir. Pandemi, seyahat kısıtlamaları, sınır kapatmaları ve turistlerin güvenlik endişeleri nedeniyle turizm sektörünü büyük ölçüde etkilemiştir.

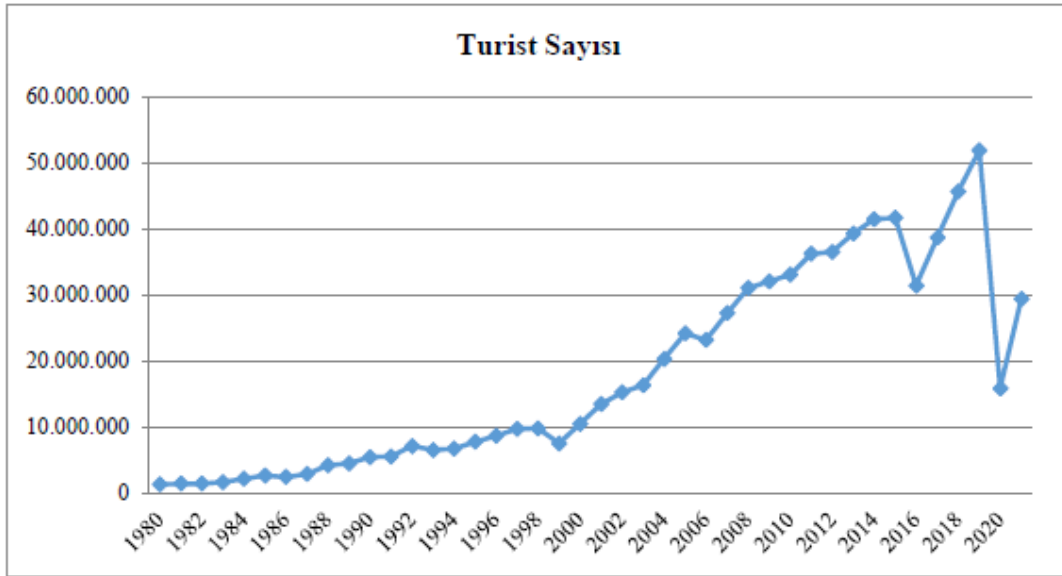
Pandeminin turizm endüstrisi üzerindeki ekonomik etkisini analiz eden Bakar ve Rosbi (2020, 4), tüketiciler arasında turizm talebini azaltan bir panik oluştuğunu ortaya koymuştur. Fernandes (2020, 1) ise COVID-19 hakkında erken bir değerlendirme yaparak, krizin dış ticarete yüksek oranda bağımlı olan ülkeleri olumsuz etkileyeceğini tahmin etmiştir. Korinth ve Ranasinghe (2020, 3) ise Polonya'daki otellerin doluluk oranının geçen yıla göre yaklaşık yüzde 40 azaldığını ve hava trafiğinin yüzde 80-90 oranında azaldığını tespit etmiştir. Tablo 9, son iki yıldaki uluslararası turist girişlerinin durumunu, 2020 için tahminleri ve mevcut durumu göstermektedir.

Tablo 11: Uluslararası Turist Varışına Genel Bakış

Bölge	Değişiklik (%)	Ortalama bir yıl (%)	2020 Beklenti	2020 (Birinci)	2020 (İkinci)
	2018-2019	2009-2019			
Dünya	5.6 – 3.8	5.1	3 ila 4	-44	-65
Avrupa	5.8 – 3.7	4.6	3 ila 4	-44	-66
Asya	7.3 – 4.6	7.1	5 ila 6	-51	-72
Amerika	2.4 – 2.0	4.6	2 ila 3	-36	-55
Afrika	8.5 – 4.2	4.4	3 ila 5	-35	-57
Orta Doğu	3.0	2.7	4 ila 6	-40	-57

Kaynak: <https://www.unwto.org/news/2020-worst-year-in-tourism-history-with-1-billion-fewer-international-arrivals> Erişim Tarihi: 11.12.2020

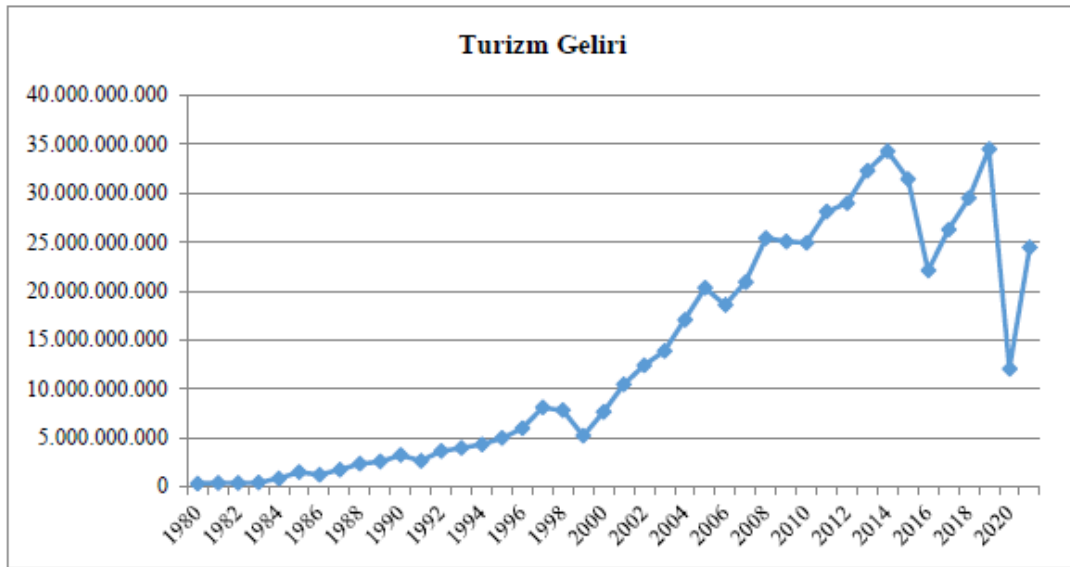
2020 yılının ilk altı ayında yabancı turist gelişi yüzde 65 azalmıştır. Bu düşüşte en çok etkilenen bölge Asya Pasifik olmuştur, burada turist gelişleri yüzde 72 oranında düşüş göstermiştir. Mart ayının sonunda uluslararası sınırların büyük ölçüde kapanmasıyla birlikte, turist girişleri Nisan ayında yüzde 97, mayıs ayında yüzde 96 ve ağustos ayında yüzde 85 oranında azalmıştır. Bu durum turizmin sosyo-ekonomik değişimi teşvik etme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir.

Şekil 3: Türkiye 2021 Turist Sayısı

Kaynak: 1980-2000 verileri TÜİK, İstatistiki Göstergeler 1923-2009: s.396-400'dan- 2001-2021 verileri TÜİK, Turizm İstatistiklerinden elde edilmiştir.

Şekil 3, Türkiye'ye gelen turist sayısını 1980-2021 yılları arasında göstermektedir. Kriz dönemleri hariç. 1980 yılında 1.288.000 turist tarafından ziyaret edilen Türkiye, 2019 yılında bu sayıyı yaklaşık 40 kat artırarak 51.860.042'ye yükseltmiştir. Ancak, Covid-19 salgını nedeniyle 2020 yılında ziyaretçi sayısı 15.826.266 azalarak 29.203.535'e düşmüştür. Ayrıca Rusya Federasyonu'nun seyahat ve uçuş satışlarına yönelik yaptırımları, 15 Temmuz darbesi, Sultanahmet Meydanı ve Atatürk Havalimanı'ndaki terör saldırıları ve Avrupa Parlamentosu ile yaşanan çatışmalar gibi faktörler, Türkiye'nin turist sayısını 2015 yılında 41.617.530'den 31.365.330'a düşürmüştür. Dünya genelinde en çok turist çeken ülke sıralamasında Fransa birinci, ardından İspanya, Amerika Birleşik Devletleri, Çin ve İtalya gelmektedir. Türkiye ise bu sıralamada altıncı sırada yer almaktadır ve pandemiden sonra bu sıralama değişmemiştir. Türkiye'ye gelen yolcuların yüzde 12'si Rusya'dan, yüzde 8'i Almanya'dan, yüzde 5'i İran'dan, yüzde 5'i Bulgaristan'dan ve yüzde 4'ü Gürcistan'dan oluşmaktadır. Diğer ülkelerden gelen yolcuların oranı ise yüzde 65'tir (WTTC 2021, 1).

Şekil 4: Türkiye 2021 Turizm Gelirleri

Kaynak: 1980-2000 verileri TÜİK, İstatistik Göstergeler 1923-2009: s.396-400'dan- 2001-2021 verileri TÜİK, Turizm İstatistiklerinden elde edilmiştir.

Türkiye'de yaşanan zorluklara rağmen turist sayısı ve turizm gelirleri düzenli bir şekilde artmıştır, bu durumu gösteren Şekil 5'te görülmektedir. Turizm gelirleri 1980'de 326 milyon dolar iken, 2019'da 34.520 milyar dolara kadar 105 kat artmıştır. Ancak Covid-19 salgını nedeniyle 2020'de turizm gelirleri 12.059 milyar dolara gerilemiştir. 2021 yılında ise 32.448 milyar dolara yükselmiştir. Turist sayısı ise 1999 ve 2016 yılları dışında artış göstermiştir. 1999 yılında 7.808 milyar dolar olan turizm gelirleri, 1999'da 5.203 milyar dolara düşmüştür. Benzer şekilde, 2015 yılında 31.467 milyar dolar olan turizm gelirleri, 2016'da 22.107 milyar dolara gerilemiştir. Türkiye, turist çekme açısından dünya genelinde 6. sırada yer almasına rağmen turizm geliri açısından 18. sırada bulunmaktadır. Turizm gelirleri, en çok turizm geliri elde eden ülke olan ABD'nin GSYİH 'sının yüzde 8,6'sını, ikinci sıradaki Çin'in yüzde 6'sını ve üçüncü sıradaki Japonya'nın yüzde 7,1'ini oluşturmaktadır. En yüksek turizm gelirine sahip ilk 20 ülkeye bakıldığında, Meksika 9. sırada (yüzde 15), İspanya 12. sırada (yüzde 14) ve İtalya 5. sırada (yüzde 13) yer almaktadır. Türkiye ise turizm geliri açısından yüzde 11'lik oranla beşinci sıradadır (WTTC 2021, 2).

2.7. Covid-19 ile Bireylerin Tatil Anlayışlarındaki Farklılaşmalar

COVID-19 salgını, dünya genelinde geçerli olan ve sürekli önemini koruyan bir salgındır. Bu nedenle, böyle bir salgın, insanların seyahat davranışlarında ve tercihlerinde farklılıklara yol açabilecek bir durumdur (Gössling vd. 2020, 14). COVID-19 salgını döneminde insanların seyahat tercihleri önemli değişiklikler göstermiştir. Salgının kontrol altına alındığı dönemde, insanlar tatil yapmayı tercih etmişlerdir. Ancak bu dönemde planlanan tatiller daha çok kısa süreli olarak tercih edilmiştir. Ayrıca insanlar, toplu taşıma yerine kendi bireysel araçlarıyla seyahat etmenin daha güvenli ve korunaklı olduğunu düşünmüşlerdir (Li vd. 2020, 1-5). Salgın döneminde, bazı insanlar ülkelerinin ekonomisine destek olmak amacıyla yurtdışı tatilleri yerine kendi ülkeleri içinde tatil yapmayı tercih etmişlerdir. Ayrıca, yoğun kalabalıklardan kaçınarak daha sakin ve sessiz bölgeler tercih edilmiştir (Zenker ve Kock 2020, 17). Çünkü uluslararası seyahatler sağlık açısından riskli görülmüştür. Bu yüzden yabancı ziyaretçi sayısının eskiye oranla daha düşük olacağı tahmin edilmiştir.

Pandemi döneminde, tatil algısını etkileyen önemli bir faktör kaygı ve endişedir. Salgının yol açtığı travma, insan psikolojisi üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Araştırmalar, Nazneen (2020, 1-8) örneğinde olduğu gibi, hijyen ve güvenlik konularının insanların seyahat kararlarını ciddi şekilde etkilediğini göstermektedir. Bu durum, turistler arasında endişe yaratmış ve insanların önümüzdeki iki yıl içinde seyahat planlarını azalttığını ortaya koymuştur. Menegaki (2020, 1068) tarafından yapılan benzer bir çalışmada ise, insanların seyahate yeniden eğilim gösterebilmesi için seyahatin güvenli olduğuna dair bilginin kabul edilmesi ve turistik ürünleri satın almaya teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CARİ AÇIK VE EKONOMİK BÜYÜME

3.1. Cari Açık Kavramı

Cari açık, bir ülkenin dış ticaret dengesinde ihracatın ithalattan az olduğu durumu ifade eder. Bu durum, bir ülkenin ekonomik ağının dış ticaret yatırımlarının negatif olarak algılandığı anlamına gelir (Seyidoğlu 1999, 382). Cari açık genellikle cari işlemler dengesinin negatif olduğu bir durumda ortaya çıkar ve genellikle dış ticaret açığına dayanır. Bir ülkenin dış ticaretinde, ithalatın ihracattan daha fazla olmasıyla cari açık oluşur. Bu durumda, bir ülke dışarıya daha fazla ödeme yaparken, içeriye daha az ödeme alır. Cari açık, bir ülkenin ekonomisini olumsuz etkileyen bir süreçtir. Büyük bir cari açık, bir ülkenin para biriminin zayıflamasına ve dış ödemelerin artmasına neden olabilir. Bu durum ekonomide istikrarsızlık ve mali sıkıntılara yol açabilir. Bu nedenle, birçok ülke cari açığı azaltmak için çeşitli ekonomik politikalar uygulamaktadır. Bu politikalar arasında ihracatın teşvik edilmesi, ithalatın kısıtlanması, döviz rezervlerinin artırılması ve yapısal reformlar yer alabilir. Bu önlemlerle birlikte cari açığın azaltılması hedeflenir ve ülkenin ekonomik dengesi korunmaya çalışılır (Gizem ve Mehmet 2016, 22).

Türkiye ekonomisinin önemli bir makroekonomik sorunu olan cari işlemler açığı, risk düzeyi belirlenirken genellikle milli gelire oranıyla değerlendirilmektedir. Dornbusch ve Fischer (1990, 1-84) tarafından yapılan çalışmada, bu oranın yüzde 4'ün üzerine çıkması durumunda kriz sinyali olarak değerlendirilmiştir. Freund (2005, 133-167) ise bu oranın yüzde 5'in üzerinde olmasını çok riskli bulmaktadır. Özellikle Doğu Asya ülkeleri, Türkiye, Arjantin, Brezilya ve Meksika gibi gelişmekte olan ülkelerdeki büyük cari açıklar, finansal ve kur krizlerinin temel belirleyicileri olarak kabul edilmektedir (Yayar ve Demir 2014, 119). Cari açığın azaltılması, Türkiye'nin hizmet gelirlerinin ve özellikle turizm gelirlerinin iyileştirilmesini gerektirmektedir. Turizm, dünyanın en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olup, gelişmekte olan ülke ekonomileri için önemli bir gelir kaynağıdır. Türkiye'nin turizm sektörünü geliştirerek turist sayısını artırması ve turizm gelirlerini yükseltmesi, cari açığın azaltılmasında büyük bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, turizm potansiyelinin daha iyi değerlendirilmesi,

turizm altyapısının geliştirilmesi ve turizm tanıtım faaliyetlerinin artırılması gibi önlemler alınabilir. Böylece, turizm gelirleri arttıkça cari açık da düşme eğilimi gösterebilir ve ülke ekonomisi daha dengeli bir yapıya kavuşabilir (Opuş 2001, 37-58).

Turizm sektörü üretime odaklı olarak gelişmektedir. İthalata olan bağımlılığın azaltılması için Turizm büyük önem arz etmektedir (Unur 2000, 6). Türkiye'nin en rekabetçi ve üstünlük sağlayabileceği alanlardan biri turizm sektörüdür. Turizm geliri, cari açık veren ülkelerin döviz getirisi sağlaması açısından büyük öneme sahiptir. Bu nedenle, Türkiye ekonomisinin en büyük sorunlarından biri olan cari açığın azaltılmasında turizm gelirlerinin etkisi oldukça büyük olmaktadır. Türkiye'nin turizm sektöründeki potansiyelini daha iyi değerlendirmesi, turist sayısını artırması ve turizm gelirlerini yükseltmesi, cari açığın kapatılmasına önemli bir katkı sağlayabilir. Turizm gelirlerinin artmasıyla birlikte, Türkiye ekonomisi daha dengeli ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşabilir. Bu nedenle, turizm sektörünün geliştirilmesi ve turizm gelirlerinin maksimize edilmesi, cari açığın tasfiyesi için stratejik bir öneme sahiptir (Çelik 2014, 18-22).

Turizm gelirlerine baktığımızda, Türkiye'de turizm gelirlerinin 1990'lı yılların sonlarından itibaren kalkınma planlarının ve ekonomi politikalarının uygulanmasıyla genel olarak arttığı gözlemlenmektedir. Bu artışın turizm sektörünün gelişmesi ve turist sayısının artmasıyla ilişkili olduğu görülmektedir. Cari göstergelere bakıldığında ise turizm gelirlerinin cari işlemler hesabına olumlu etki yaptığı, cari açığı azaltıcı ve yapıcı bir etkiye sahip olduğu gözlenmektedir. Turizm sektöründen elde edilen gelirler, ülkenin cari açığını finanse etmede önemli bir kaynak olarak kullanılmaktadır. Turizm gelirlerinin artmasıyla birlikte, cari açığın finansmanında dışa bağımlılık azalmakta ve ülkenin dış ticaret dengesi güçlenmektedir.

Turizm sektörünün gelişmesi, sadece cari açığın azaltılmasıyla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda makroekonomik göstergelerin iyileşmesine de katkıda bulunmaktadır. Turizm gelirleri, ekonomik büyümeyi destekleyici etkileriyle istihdam artışına, gelir dağılımının iyileşmesine ve vergi gelirlerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, turizm sektörü Türkiye ekonomisi için önemli bir potansiyele sahiptir.

Turizmin sürdürülebilirliğinin sağlanması, sektörün daha da geliştirilmesi ve turist sayısının artırılması, cari açığın finansmanında etkin bir rol oynamaya devam etmektedir. Aynı zamanda, turizm gelirlerinin çeşitlendirilmesi ve kalite standartlarının yükseltilmesi de sektörün daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir büyüme sergilemesini sağlayacaktır.

Aşağıda, 2013-2020 döneminde Türkiye'nin aylık ve yıllık turizm gelirleri verilmiştir:

- Aralık 2013: 1 milyar 547 milyon USD
- Aralık 2018: 1 milyar 427 milyon 614 bin USD
- 2019 yılı toplam: 34 milyar 520 milyon 332 bin USD
- 2020 yılı toplam: 12 milyar 59 milyon 320 bin USD

Bu verilere göre, Türkiye'nin turizm gelirleri 2015 yılından itibaren düşüş göstermiş ve Aralık 2018'de en düşük seviyeye ulaşmıştır. 2019 yılında ise turizm gelirleri önemli ölçüde artarak 34 milyar 520 milyon 332 bin dolar olarak kaydedilmiştir. Ancak, 2020 yılında Covid-19 pandemisi nedeniyle alınan tedbirler ve seyahat kısıtlamaları sebebiyle turizm sektörü durgunluğa girmiştir. Bu durum, Türkiye'nin toplam turizm gelirinin 12 milyar 59 milyon 320 bin dolara gerilemesine yol açmıştır. Covid-19 pandemisi, turizm sektörünün yaşadığı zorlukları ve gelir kaybını gösteren bir dönüm noktası olmuştur. Bu süreçte alınan önlemler ve seyahat kısıtlamaları, turizm gelirlerinde belirgin bir düşüşe neden olmuştur. Ancak, pandeminin kontrol altına alınmasıyla birlikte turizm sektörünün toparlanması ve gelirlerin yeniden artması beklenmektedir.

Tablo 12: 2001-2020 Dönemi Aylık Turizm Gelirleri (Bin \$)

AY / YIL	2013	2014	2015	2016
1	1.450.971,00	1.520.364,00	1.625.569,00	1.411.952,00
2	1.383.654,00	1.442.260,00	1.427.246,00	1.188.825,00
3	1.814.191,00	1.845.212,00	1.816.076,00	1.465.606,00
4	1.951.501,00	2.103.336,00	1.863.812,00	1.352.858,00
5	2.992.734,00	3.146.369,00	2.719.378,00	1.838.478,00
6	3.371.554,00	3.726.270,00	3.150.486,00	1.789.982,00
7	3.469.464,00	3.705.635,00	3.682.936,00	2.390.550,00
8	4.204.769,00	4.946.631,00	4.742.362,00	3.098.464,00
9	3.904.773,00	4.202.107,00	3.868.890,00	2.787.995,00
10	4.086.642,00	3.965.329,00	3.381.453,00	2.309.663,00
11	2.131.506,00	2.098.795,00	1.797.335,00	1.330.946,00
12	1.547.232,00	1.603.595,00	1.389.235,00	1.142.120,00

AY / YIL	2017	2018	2019	2020
1	1.143.592,00	1.511.187,00	1.585.517,00	1.834.008,00
2	992.270,00	1.301.446,00	1.359.194,00	1.479.447,00
3	1.233.891,00	1.612.603,00	1.684.968,00	787.750,00
4	1.372.138,00	1.810.125,00	1.996.446,00	-
5	1.905.142,00	2.421.944,00	2.639.675,00	-
6	2.135.768,00	2.812.521,00	3.337.843,00	-
7	3.468.884,00	3.535.009,00	4.384.887,00	561.409,00
8	4.270.002,00	4.281.331,00	5.244.124,00	1.622.303,00
9	3.652.782,00	3.686.324,00	4.402.111,00	1.860.644,00
10	3.012.571,00	3.318.226,00	4.101.484,00	2.054.889,00
11	1.667.008,00	1.794.595,00	2.138.195,00	1.051.951,00
12	1.429.608,00	1.427.614,00	1.645.890,00	806.918,00

Kaynak: TÜİK (2020) <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2022-49606>

2020 yılı mart ayında Türkiye'de Covid-19 pandemisinin etkisiyle turizm gelirleri düşüş göstermiştir. Şubat ayında 1 milyar 479 milyon 447 bin dolar olan turizm gelirleri, mart ayında 787 milyon 750 bin dolara gerilemiştir. Ancak, Covid-19 salgını

nedeniyle sınır kapılarında yapılan anketlerin olmaması sebebiyle 2020 yılı ikinci çeyreğine ilişkin resmi veriler bulunmamaktadır. 2020 yılı temmuz ayında turizm gelirleri bir miktar toparlanmış ve 561 milyon 409 bin dolara ulaşmıştır. Ağustos, Eylül ve Ekim aylarında turizm gelirleri artış göstermiş olsa da kasım ve aralık aylarında tekrar düşüş yaşanarak 806 milyon 918 bin dolar seviyesine gerilemiştir. Bu verilere göre, 2020 yılında Covid-19 salgınının etkisiyle Türkiye'nin turizm gelirleri dalgalanmalar göstermiştir. Mart ayında belirgin bir düşüş yaşanırken, temmuz ayında bir miktar toparlanma görülmüş ancak sonraki aylarda tekrar gerileme yaşanmıştır. Pandeminin seyahat kısıtlamaları ve tedbirler nedeniyle turizm sektöründe olumsuz bir etki yaratması, turizm gelirlerinin azalmasına neden olmuştur.

Tablo 11, 2013-2020 döneminde Türkiye'nin aylık cari hesap göstergelerini içermektedir. Bu verilere göre, Türkiye ihracattan çok ithalat yapmakta ve büyüyen bir cari açık vermektedir. 2013 yılında 7.728 milyon dolarlık cari açık veren Türkiye, 2017'de 7.272 milyon dolar, 2018'de 684 milyon dolar, 2019'da 2.737 milyon dolar ve 2020'de 3.233 milyon dolarlık cari açık vermiştir. Dönemsel olarak incelendiğinde, 2013-2014 yıllarında ve 2015 yılının Ağustos ve Eylül ayları hariç olmak üzere cari dengenin tüm aylarda negatif olduğu görülmektedir. 2016 ve 2017 yıllarının tamamında, 2018 yılının ağustos, kasım ve mayıs ayları hariç tüm aylarında cari açık yaşanmıştır. 2019 ve 2020 yılında ise Temmuz-Ekim ayları dışında diğer tüm aylarda cari açık meydana gelmiştir. Bu verilere dayanarak, Türkiye'nin cari denge göstergelerinin genellikle negatif olduğu ve cari açığın büyüme gösterdiği görülmektedir. Özellikle son yıllarda cari açığın artması endişe vericidir. Cari açığın sürdürülebilirliği ve ekonomik istikrar açısından önemli bir sorun olduğu söylenebilir (Cinel ve Yolcu 2021, 247- 264).

Tablo 13: 2013-2020 Dönemi Aylık Cari İşlemler Dengesi (Bin \$)

AY / YIL	2013	2014	2015	2016
1	-5,4490	-4,5380	-1,6920	-1,9900
2	-4,7070	-2,7210	-2,9570	-1,6910
3	-4,6970	-3,2880	-4,3260	-3,3440
4	-6,7210	-4,2550	-3,3730	-2,4780
5	-6,2760	-2,7920	-3,6110	-2,7790
6	-3,9060	-3,6970	-2,7000	-4,6540
7	-5,7330	-1,8960	-2,8560	-2,1660
8	-1,8590	-1,4880	856,0000	-685,0000
9	-2,6510	-1,6730	317,0000	-966,0000
10	-2,8470	-1,7020	-79,0000	-524,0000
11	-3,2840	-4,8900	-1,7300	-1,4610
12	-7,7280	-5,9080	-5,6130	-4,3010

AY / YIL	2017	2018	2019	2020
1	-2,4960	-6,9900	-287,0000	-2,0330
2	-2,0100	-4,3960	-123,0000	-1,3760
3	-2,9090	-4,6170	-321,0000	-5,4070
4	-3,1510	-5,2140	-646,0000	-5,9550
5	-4,4750	-5,7410	953,0000	-4,0260
6	-3,5900	-3,1810	-282,0000	-3,0540
7	-4,3060	-2,0680	1,7950	-1,9770
8	-19,0000	2,4850	3,1040	-4,2510
9	-4,1070	2,6110	2,6160	-2,4780
10	-2,9400	3,7790	2,7060	-25,0000
11	-3,5380	2,2730	-19,0000	-3,6300
12	-7,2720	-684,0000	-2,7370	-3,2330

Kaynak: TCMB, <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490/odemelerdengesi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE->

Covid-19 salgınının etkisiyle Türkiye ekonomisi, özellikle turizm sektöründe olumsuz etkiler yaşamıştır. Salgının yol açtığı seyahat kısıtlamaları ve tedbirler nedeniyle turizm gelirlerinde ciddi düşüşler yaşanmış ve bu durum cari dengenin zaten zayıf

olduğu bir ortamda cari açığın daha da büyümesine neden olmuştur. 2020 yılında Türkiye'nin cari açığı 36,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Salgın hastalıklar, terör olayları ve siyasi nedenler gibi riskler zamanla turizm sektöründe büyük sorunlara yol açabilmektedir. Türkiye gibi cari açık veren ülkeler için turizm gelirleri önemli bir döviz kaynağıdır ve kısa vadede cari açığın finansmanında kullanılabilir. Ancak bu gelirlerdeki ciddi düşüşler, cari açığın finansmanında zorluklara yol açar. Bu durum Türkiye'nin cari açık sorununun yapısal bir problem olduğunu göstermektedir.

3.2. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla ve Ekonomik Büyüme

Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH), bir ekonominin ürettiği mal ve hizmetlerin parasal değerini ölçen bir göstergedir. Türkiye'de de GSYİH, ekonominin genel performansını değerlendirmek için kullanılan önemli bir ölçüdür. Turizm sektörü, Türkiye ekonomisi için büyük bir öneme sahiptir ve turizm gelirleri GSYİH 'ya olumlu katkı yapmaktadır. Turizm gelirleri, Türkiye'nin cari açığının finansmanında kritik bir rol oynamaktadır. Yüksek turizm gelirleri, döviz akışını artırarak dış ticaret dengesini olumlu etkiler ve küresel ekonomik büyüme üzerindeki baskıyı azaltır. Bu durum, Türkiye'nin dış borç ödemelerini ve yatırımlarını karşılaması için daha fazla kaynak sağlamasına yardımcı olur. Turizm sektörü aynı zamanda hizmet sektörünün büyümesini teşvik eder ve ekonominin daha dengeli bir yapıya kavuşmasını sağlar. Turizm, inşaat, ulaştırma, yeme-içme gibi diğer sektörlerle de yakından ilişkilidir ve bu sektörlerin büyümesi turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte şekillenir. Örneğin, turizm sektöründeki büyüme otel inşaatlarını, ulaşım hizmetlerini ve restoran işletmelerini destekler. Turizm gelirlerinin artması, Türkiye'nin ekonomik çeşitlendirme çabalarını destekler ve diğer sektörlerle olan bağımlılığı azaltır. Bu, ekonominin daha sağlam ve dayanıklı bir temele oturmasına yardımcı olur. Turizm sektörünün gelişmesi, istihdam yaratma potansiyeliyle birlikte ekonomik büyümeyi teşvik eder ve ülke genelinde gelir dağılımının iyileşmesine katkı sağlar. Sonuç olarak, Türkiye'de turizm sektöründen elde edilen döviz gelirleri, ekonominin büyümesine, cari açığın finansmanına ve diğer sektörlerin gelişmesine olumlu etkiler sağlamaktadır. Turizmin ekonomik büyüme, istihdam ve gelir dağılımı üzerindeki olumlu etkileri göz önüne alındığında, bu sektöre yönelik destekleyici politikaların uygulanması önem taşımaktadır (Yağcı 2007, 150).

Aşağıdaki tablolarda 2021 yılına ait Dünya ülkeleri GSYİH'n ve kişi başına düşen ortalama gelir gösterilmiştir.

Tablo 14: Dünya Ülkeleri GSYİH Değerleri (2021)

	GSYİH (Milyar \$)
ABD	21,43000
ÇİN	14,86000
JAPONYA	5,08000
ALMANYA	3,84000
BİRLEŞİK KRALLIK	2,83000
HİNDİSTAN	2,72000
FRANSA	2,63000
İTALYA	2,01000
KANADA	1,74000
GÜNEY KORE	1,63000

Kaynak: <https://tr.tradingeconomics.com/country-list/gdp>

Tablo 15: Kişi Başına Düşen GSYİH Değerleri (2021)

	GSYİH (Milyar \$)
LÜKSEMBURG	125,923
İSVİÇRE	83,833
NORVEÇ	77,975
İRLANDA	77,771
İZLANDA	70,057
KATAR	68,871
DANİMARKA	63,829
SİNGAPUR	63,987
AVUSTRALYA	59,331
İSVEÇ	55,068

Kaynak: <https://tr.tradingeconomics.com/country-list/gdp-per-capita>

Milli hasıla, bir ekonominin belirli bir dönemde ürettiği mal ve hizmetlerin toplam değeridir. Gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) ise, bir ülke sınırları içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin parasal değeridir. GSYİH, ekonomik büyüme, refah düzeyi ve ülke ekonomisinin genel performansının ölçülmesi için kullanılan önemli bir göstergedir. GSYİH, bir yıl boyunca üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin toplamını temsil eder.

Bu, tüketim, yatırım ve kamu harcamalarıyla birlikte ihracat ve ithalat verilerinin de dikkate alındığı bir hesaplama sürecini gerektirir. GSYİH, ekonomik büyümeyi, gelir dağılımını, işsizlik oranını ve diğer makroekonomik göstergeleri değerlendirmek için kullanılır. GSYİH verileri, bir ekonominin büyüklüğünü, üretim kapasitesini ve uluslararası rekabet gücünü belirlemek için önemlidir. Ayrıca, GSYİH verileri, ekonomik politika yapıcılarına ekonomik büyümeyi desteklemek ve ekonomik dalgalanmalarla başa çıkmak için gerekli tedbirleri almak için bir temel sağlar. GSYİH verileri, bir ülkenin ekonomik performansını izlemek, trendleri belirlemek, politika yapıcılarına yol göstermek ve ekonomik kararlar almak için önemli bir araçtır. Bu veriler aynı zamanda uluslararası karşılaştırmalarda da kullanılır ve bir ülkenin ekonomik gelişme düzeyini diğer ülkelerle kıyaslamak için kullanılabilir.

Sonuç olarak, Gayri safi yurtiçi hasıla, bir ülkenin ekonomik aktivitelerini ölçmek ve değerlendirmek için kullanılan önemli bir göstergedir. GSYİH verileri, ekonominin büyüklüğünü, performansını ve trendlerini anlamak için kullanılır ve ekonomik kararlar almak için politika yapıcılar ve analistler tarafından dikkate alınır (Yağcı 2007, 150). Turizm Teşvik Kanunu, Türkiye'de turizm sektörünün düzenlenmesi, geliştirilmesi ve etkin bir şekilde işlemesi amacıyla önemli bir rol oynamaktadır. Bu kanun, turizm endüstrisinin canlanmasına ve yatak kapasitesindeki artışa yönelik endüstriyel yatırımları teşvik etmektedir. Bunun sonucunda, turizm talebinde sürekli bir büyüme yaşanmakta ve daha fazla yatırım yapılmasını teşvik etmektedir. Turizm sektörünün Türkiye ekonomisindeki önemini gösteren bir gösterge, turizmin milli gelir içindeki payıdır. Turizm gelirleri, turizm sektöründeki faaliyetlerden elde edilen gelirlerin toplam milli gelir içindeki oranını ifade eder. Türkiye'nin turizm potansiyeli ve turist çeken destinasyonlarının çeşitliliği, turizm gelirlerinin milli gelir içinde önemli bir paya sahip olmasını sağlamaktadır. Turizm gelirleri, ülke ekonomisine önemli katkılarda bulunmaktadır. Bu gelirler, döviz kazancı olarak ülkeye girmekte ve ekonomik büyümeyi olumlu etki yapmaktadır. Ayrıca turizm sektörü, istihdam yaratma potansiyeliyle de önemli bir rol oynamaktadır. Turizm Teşvik Kanunu, turizm sektörünün büyümesini ve gelişmesini teşvik ederek Türkiye'nin turizm gelirlerini artırmayı hedeflemektedir. Bu da turizmin milli gelir içindeki payının daha da artmasına katkı sağlamaktadır. Turizm gelirlerindeki artış, ekonomik büyümeyi

destekleyerek ülkenin genel refah düzeyini yükseltebilir. Sonuç olarak, Turizm Teşvik Kanunu, turizm sektörünün düzenlenmesi ve geliştirilmesi için önemli bir araçtır. Bu kanun, turizm gelirlerinin milli gelir içindeki payını artırarak Türkiye ekonomisine önemli katkılar sağlamayı hedeflemektedir (Bükey 2012, 29).

3.3. Turizm Endüstrisinin Ekonomik Büyümeye Etkisi

Ekonomik büyüme bir ülkenin ekonomik ilişkilerinin tüm finansal işlemlerini gösteren bir tablodur. Turizm sektörü, ekonomik büyümenin düzenlenmesinde önemli bir rol oynar. Özellikle turistlerin ülkede yaptıkları harcamalar sonucunda bıraktıkları dövizler, ekonomik dengeye olumlu etki sağlar. Turistlerin ülkemizdeki harcamaları, turizm gelirleri olarak adlandırılır ve bu gelirler döviz akımlarının bir parçasıdır. Turizm gelirleri, ülkenin döviz kazancını artırarak ekonomik büyümenin düzenlenmesinde büyük bir paya sahiptir. Turistlerin yaptığı harcamalar, yerel ekonomiye canlılık getirirken aynı zamanda döviz girişini sağlar. Turizm gelirlerindeki artış, ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkileyerek dış ticaret açığını dengelemeye ve cari açığı azaltmaya yardımcı olur. Turizm sektörü, ülkenin döviz rezervlerini güçlendirirken, döviz kıtlığı riskini azaltarak ekonomik istikrarın sağlanmasına katkıda bulunur. Turistlerin ülkemize getirdiği dövizler, yerel işletmelere ve sektörlerle hareketlilik sağlar. Bu da ekonomik büyümeyi destekler, istihdam yaratır ve gelir dağılımının iyileşmesine katkı sağlar. Aynı zamanda turizm sektörü, diğer sektörlerle de bağlantılı olduğu için ekonomik etkileşimi artırır ve ekonomik çeşitliliği teşvik eder. Sonuç olarak, turizm gelirleri, turistlerin ülkemizdeki harcamalarıyla ödemeler dengesinin düzenlenmesinde büyük bir öneme sahiptir. Turizm sektörü, döviz girişini artırarak ekonomik büyümeyi dengelemeye yardımcı olurken, istihdamı destekleyerek ülke ekonomisine olumlu katkılar sağlar (Kar vd. 2004, 89). Eğer turizm geliri, döviz kayıplarından daha yüksek ise bu durum ekonomik büyümeye olumlu katkı sağlar. Ödemeler dengesi fazla olan ülkeler, bu durumu sürdürebilmek ve ekonomik istikrarı sağlamak için turizme teşvik eder. Turizm gelirleri, ülkeye döviz girişini artırarak ekonomik büyümeyi dengelemeye yardımcı olur. Eğer turizm sektöründen elde edilen gelir, ülkede yapılan turizm harcamalarından daha fazla ise ödemeler dengesi fazla verir. Bu durum, ülkenin döviz rezervlerini güçlendirir, döviz kıtlığı riskini azaltır ve ekonomik istikrarı destekler. Ödemeler

dengesi fazla olan ülkeler, enflasyonun kontrol altında tutulması için önemlidir. Turizm gelirleri, iç talebi canlandırmadan dış ticaret dengesini dengelemeye yardımcı olur. Bu sayede enflasyonun yükselmesi riski azalır ve ekonomik istikrar korunur. Ayrıca, ödemeler dengesi fazla olan ülkeler, bu fazlayı koruyabilmek ve daha da artırmak için insanları turizme teşvik eder. Turizm sektörünün büyümesi ve gelirlerin artması için çeşitli teşvikler ve politikalar uygulanır. Bu da turizm sektörünün gelişmesini destekler, istihdam yaratır ve ekonomik büyümeye katkı sağlar.

Turizm sektörü, Türkiye ve diğer ülkeler için döviz getirisi ve ekonomik büyüme açısından büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'de turizm sektörü, artan döviz gelirleri aracılığıyla cari açığı azaltma potansiyeline sahiptir ve ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Turizm geliri, ihracat geliriyle birlikte döviz rezervlerini artırarak ekonomik büyümeyi iyileştirmektedir. Bu şekilde Türkiye, dış borçlarını ödemek ve uluslararası yatırımlar için gereken döviz likiditesini elde etmektedir. Turizmin döviz hareketlerinin ülke ekonomisi için önemi, ekonomik büyüme üzerindeki etkisiyle ölçülebilir. Turizm, turist gönderen ülkelerin döviz talebini artırırken, turist alan ülkelerin döviz arzını da artırmaktadır. Bu nedenle, turizm geliri, döviz sorunu yaşayan ve cari açığı bulunan ülkeler için önemli bir döviz kaynağıdır. Turistlerin ülkeye getirdiği dövizlerin, turistin kendi para biriminden daha değerli olması durumunda ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olur. Bu durumda turizm geliri, ülkenin döviz talebini karşılamakta ve ekonomik büyümeyi iyileştirmektedir. Ancak turistin para birimi, ülkenin para birimine göre değer kaybederse, bu durum ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye neden olabilir. Sonuç olarak, turizm sektörü, döviz getirisi ve ekonomik büyüme açısından büyük bir öneme sahiptir. Turizm geliri, döviz talebini artırarak döviz arzını karşılamakta ve ekonomik büyümeyi iyileştirmektedir. Turizm sektörü, döviz sorunu yaşayan ülkeler için önemli bir döviz kaynağıdır. Ancak turizm gelirinin döviz hareketleri üzerindeki etkisi, turistin para birimi ile ülkenin para birimi arasındaki ilişkiye bağlıdır (Kar vd., 2004: 89). Dünyada hem ödemeler dengesi fazlası veren hem de ödemeler dengesi açığı veren her iki ülkenin de ulusal düzeyde turizmi teşvik etmesinin temel nedeni turizmin ödemeler dengesini etkilemesidir. Ödemeler dengesi fazlası veren ülkeler, bu fazlanın enflasyona veya bozulmaya yol açmaması için vatandaşlarını uluslararası turizme

katılmaya teşvik eder. Bu bağlamda turizm, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ödemeler dengesinde dengeli bir rol oynamaktadır.

a) Gelir Etkisi

Gelişmekte olan ülkelerin turizmi iktisadi gelişme aracı olarak tercih etmelerinin sebeplerinden biri, turizmin bu ülkeler için önemli bir gelir kaynağı olması ve görünmez bir ihracat aracı olarak işlev görmesidir (Unur, 2000: 2). Turizm endüstrisi, diğer birçok sektörle yakın ilişkisi olduğundan turizm geliri, sadece turizm sektörüne değil, turistin harcama yaptığı diğer sektörlerde de gelir sağlamaktadır. Bir turistin ülkeye yaptığı harcamalar, turizm sektörüyle ilişkili olan insanlarla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda diğer sektörlerin tüketimini ve ihracatını da desteklemektedir (Kar vd. 2004, 90). Turizm sektörüne yapılan yatırımlar hem turizm sektöründe hem de bu sektörle ilişkili diğer sektörlerde üretim faaliyetlerinden elde edilen geliri artırmaktadır.

Turizm harcamaları, çarpan etkisiyle kendisinden daha fazla gelir elde etme potansiyeline sahiptir. Turizm sektöründeki artış, otelcilik, restoranlar, ulaşım, alışveriş ve diğer hizmet sektörlerindeki faaliyetleri teşvik ederek ekonomide döngüsel bir etki yaratır. Turizm gelirleri, turistlerin harcamalarıyla birlikte turizm sektörünün yanı sıra tedarikçi firmalara, taksicilere, rehberlere, el sanatları üreticilerine ve diğer işletmelere de katkı sağlar. Bu şekilde turizm, ekonomide çarpan mekanizmasıyla daha fazla gelirin oluşmasına katkıda bulunur (Opus 2001, 40). Türkiye'de turizm sektörünün GSYİH ve ekonomik büyüme içerisindeki payı sürekli olarak artmaktadır. Turizm sektörü, ülke ekonomisi içinde önemli bir rol oynamaktadır ve GSYİH'ye sağladığı katkı giderek büyümektedir. Aynı şekilde, turizm gelirleri de Türkiye'nin ekonomik büyümedeki payını artırmaktadır. Turizm sektöründen elde edilen döviz geliri, ülkenin dış ticaret dengesine olumlu yönde etki ederek ekonomik büyümeyi dengelemektedir. Turistlerin harcamaları ve turizm faaliyetleri sayesinde Türkiye, döviz rezervlerini artırarak uluslararası ödemelerini gerçekleştirmekte ve ekonomik istikrarını sürdürmektedir (Furmolly ve Kırkulak 2018, 12).

Turizm gelirlerinin GSYİH büyüme hızından düşük olması nedeniyle turizm gelirlerinin GSYİH içindeki payı azalmıştır. Cari işlemler dengesi, bir ülkenin ihracatını, ithalatını, uluslararası hizmetlerden doğan gelir ve giderleri, faktör gelir ve giderleri ile sermaye transferleri dışındaki transferleri kapsayan bir alt hesaptır. Cari işlemler dengesinin dengeli olması, istikrarlı büyümeyi sürdürebilme açısından önemlidir. Turizm gelirleri, uluslararası hizmetler hesabına dahil edilen bir kalemdir ve cari işlemler dengesini etkileyen önemli bir faktördür. Turizm sektörü, ödemeler dengesi üzerindeki etkileri nedeniyle görünmez bir ihracat ürünüdür. Özellikle hizmetler dengesi ve dış turizm dengesi, cari açık veren ülkeler için önemli bir rol oynamaktadır. Turizm, ekonomik büyümeyi dengeleyebilen ve hizmetler dengesini fazla veren bir sektördür, bu da ülkelerin cari işlemler açığını azaltmalarına yardımcı olmaktadır (Bozgeyik ve Eban 2017, 967).

b) Yurt İçinde İthalat Etkisi

Ülkede tatil yapan turistlere yönelik tarımsal ve endüstriyel ürünler, ihracat fiyatlarından daha yüksek bir fiyata satılabilir. Özellikle yiyecek-içecek ve hediyelik eşya gibi kaliteli ürünler, tatil bölgelerinde turistler arasında büyük ilgi görmektedir. Bu ürünler, turistlerin taleplerini karşılamak için üretilir ve turizm sektörüne özgü bir tüketim ağı oluşturur. Turistler, tatillerini geçirdikleri ülkeden özgün ve kaliteli ürünleri satın alarak anılarını ve deneyimlerini hatırlamak istemektedirler. Bu nedenle, yerel tarım ürünleri, el sanatları ve diğer endüstriyel ürünler turistler arasında cazip bir alım hedefi haline gelmektedir. Bu durum, turizm sektörüyle ilişkili olan yerel üretimi teşvik ederken, turizm gelirlerinin artmasına ve yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır (Tavmergen 1998, 39-43).

c) İşgücü Çarpanı Etkisi

Turizm harcamalarındaki artış, turizm endüstrisinin kapasitesini ve dolayısıyla istihdamı olumlu yönde etkilemektedir. Bu durum, turizm sektöründe ve diğer ilgili sektörlerde iş imkanlarının artmasına neden olur. Yüksek turizm talebi, turizm işletmelerinin büyümesini teşvik ederken, aynı zamanda konaklama, yeme-içme, ulaşım, rehberlik gibi hizmetlerin yanı sıra el sanatları, hediyelik eşya ve diğer yerel ürünlerin üretimini destekler. Bu da turizm sektöründe ve yan sektörlerinde çalışma ihtiyacını artırır. Turizmin gelişmesi, çarpan etkisi olarak adlandırılan bir mekanizma aracılığıyla ekonomide işsizlik oranının azalmasına katkıda bulunur. Turizm harcamalarındaki artış, turizm sektöründeki işletmelerin büyümesini desteklerken, bu işletmelerde istihdam edilen kişilerin gelir düzeyini yükseltir. Bu artan gelir, bu kişilerin diğer mal ve hizmetlere olan taleplerini artırır ve dolaylı olarak diğer sektörlerde de iş imkanlarının oluşmasına katkı sağlar. Bu şekilde turizm sektöründeki büyüme, istihdamın artmasını ve işsizlik oranının azalmasını tetikler. Sonuç olarak, turizm sektörünün gelişmesi, istihdamda ve ekonomik büyümede olumlu bir etki yaratır. Turizm endüstrisi, diğer sektörlerle etkileşim içinde olduğu için turizmdeki büyüme, genel olarak ekonominin dengeli bir şekilde büyümesini destekler ve işsizlik sorununu hafifletir.

d) İhracat ve Gelir Dağılımını Düzenleyici Etkisi

Turizm, farklı gelişmişlik düzeyine sahip ülkeler arasındaki ekonomik dengesizliği gidermede ve farklı gelişmişlik düzeyine sahip bölgeler arasındaki gelir dağılımının düzenlenmesinde dengeli ve eşitlikçi bir rol oynar. Turizm sektörü, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkeler arasında gelir transferini sağlayabilir. Gelişmiş ülkelere gelen turistler, gelirlerini tatil yaptıkları ülkelere harcarlar ve bu da turizm geliri olarak geri döner. Bu şekilde, turizm geliri, gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere ekonomik büyümeyi destekler ve gelir dengesizliğini azaltır.

Turizm aynı zamanda farklı gelişmişlik düzeyine sahip bölgeler arasında gelir dağılımının düzenlenmesinde önemli bir rol oynar. Turizm bölgeleri, genellikle turistlerin yoğun olarak ziyaret ettiği bölgelerdir ve bu bölgelerde turizm geliri ve

istihdamın artması, yerel halkın gelir düzeyini yükseltir. Bu durum, gelir dağılımında daha fazla eşitlik sağlar ve bölgesel kalkınmayı teşvik eder. Turizm sektörü hem ülkeler arasındaki ekonomik dengesizlikleri gidermede hem de bölgesel gelir dağılımının düzenlenmesinde önemli bir araçtır. Turizm, gelir transferi ve ekonomik büyüme sağlayarak daha dengeli ve eşitlikçi bir kalkınma sürecine katkıda bulunur (Unur 2000, 6).

e) İstihdam Artışı ve Yeni İş Olanakları Yaratması

Emek yoğun üretim teknolojisine dayalı bir sektör olarak kabul edilen turizm sektörü, geniş istihdam olanakları yaratması açısından önemli bir sektördür. Çeşitli alt sektörlerdeki iş imkanlarıyla, farklı beceri ve eğitim düzeylerine sahip çalışanlara istihdam sağlar. Bu da turizm sektörünün istihdam yaratma potansiyeli açısından önemli bir sektör olduğunu gösterir (Çımat ve Bahar 2003, 14). Turizm endüstrisi, sadece turistlerin harcamalarından gelir elde etmekle kalmaz, aynı zamanda yeni yatırımların yapılmasını teşvik eder. Turizm talebini karşılamak için yapılan yatırımlar, istihdamı artırır. Tamamlandığında ise nitelikli işgücü için yeni iş imkanları sağlar.

Turizm sektörü, konaklama, yeme-içme, turizm, ulaşım ve eğlence gibi doğrudan sektörlerde istihdam sağlar. Aynı zamanda eğitim, bankacılık, tarım, inşaat, imalat gibi diğer sektörler ve alt sektörlerde de dolaylı olarak iş imkanları oluşturur. Turizm sektörünün gelişmesi, istihdamı artırarak ülke ekonomisine katkı sağlar. Turizm yatırımları, istihdam yaratırken ekonomik faaliyetleri çeşitlendirir ve farklı sektörler arasında bağlantılar kurar. Bu da ekonomik büyümeyi destekler ve işsizlik oranını düşürmeye yardımcı olur. Turizm sektörü hem doğrudan hem de dolaylı olarak iş imkanları sunarak istihdamı artırır. Bu sektörün gelişmesi, ekonomik büyümeyi teşvik eder ve ülke ekonomisine olumlu katkı sağlar (Tavmergen 1998, 60).

f) Ekonomik Gelişme ve Döviz Geliri Yaratması

Turizm, ülkenin döviz gelirleri üzerinde artan bir etkiye ve ekonomik büyümeye üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Ülkeler genellikle pozitif ödemeler dengesi

sağlamaya çalışırlar. Bu nedenle birçok ülke bir ihracat şekli olarak görülen turizme insanları ve firmaları teşvik etmektedir.

g) Küçük Ölçekli İşletmelerin Geliştirilmesi

Turizmle ilgili birçok işletme, küçük ölçekli işletmelerle sınırlıdır. Turizm ve yerel işletmeler arasındaki ilişki, ekonomik çıkışların azaltılması, potansiyel gelir ve iş alanlarının değerlendirilmesi açısından önemlidir (Tavmergen 1998, 62).

h) Hayat Standardının ve Kalitesinin Yükseltilmesi

Turizm sektörü özellikle gençler ve kadınlar için yeni iş imkanları sunmaktadır. Bu durum ailelere ek gelir şeklinde yansiyarak ve yaşam standardını yükseltiyor. Ayrıca ulaşım hizmetlerinin ve altyapı hizmetlerinin büyümesi ve turizmin gelişmiş olduğu bölgelerde yeni ticari alanların açılması bölgenin yaşam standardını olumlu yönde etkileyecektir (Tavmergen 1998, 62). Küresel ekonomik koşullar, siyasi istikrar, güvenlik ve ülkenin turizm politikası, Türkiye'nin turizm ekonomisini ve ödemeler dengesini etkileyen faktörler arasında sayılabilir. Küresel ekonomik koşullar, turistlerin seyahat etme istekliliğini ve yeteneğini etkileyerek turizm gelirlerini ve ödemeler dengesini etkileyebilir. Politik istikrar ve güvenlik, turistlerin seyahat etmek istedikleri destinasyonları belirleyen önemli faktörlerdir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. TURİZM ENDÜSTRİSİNİN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE PANEL VERİ ANALİZİ

4.1. Araştırmanın Genel Çerçevesi

4.1.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırma, pandemi sürecinde turizm sektörünün yaşadığı zorluklar ve bu durumun cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin etkisini incelemiştir. Araştırma turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve COVID-19 pandemisinin turizm sektörüne olan etkilerini incelemiştir. Özellikle konaklama sektörü ve bu sektöre bağlı diğer sektörlerde yaşanan olumsuzluklar ele alınmıştır. Bu olumsuzluklar dolaylı olarak hem Türkiye'nin hem de dünya genelinde cari açığa önemli ölçüde etki etmiştir.

4.1.2. Araştırma Modeli ve Hipotezleri

İlgili literatürde turizm, pandemi, ekonomik büyüme gibi konular hakkında yapılan çalışmaların incelenmesi ve kaynakların tespit edilmesi gerçekleştirilmiştir. Bu aşama, araştırmanın teorik çerçevesini oluşturmuştur. Ekonomik büyüme kavramsal olarak detaylı şekilde incelenmiştir. Turizmin yıllar içindeki yükselişi, ülke gelirine katkısı ve ekonomik büyüme üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Araştırma, panel veri analizi kullanarak turizm sektörünün pandemi sürecindeki etkilerini incelemek için gerçekleştirilmiştir. Nicel veriler toplanmış olup, turizm istatistikleri, ödemeler dengesi verileri, COVID-19 vaka sayıları ve diğer ilgili veriler derlenmiştir. Veri seti, farklı yıllar ve ülke üzerinde panel veri analizi için uygun hale getirilmiştir. Turizm gelirleri ve COVID-19 ile ilişkiyi test etmek için kullanılabilecek bir hipotez örneği ise şu şekildedir;

- Null Hypothesis (H0): 2020 ve 2021 yıllarında turizm gelirleri ve COVID-19 arasında herhangi bir ilişki olmayabilir.
- Alternate Hypothesis (H1): 2020 ve 2021 yıllarında turizm gelirleri ve COVID-19 arasında negatif bir ilişki olabilir.

Bu hipotezler, turizm gelirleri ile COVID-19 salgını arasında bir ilişkinin olup olmadığını test etmek için kullanılmıştır.

4.1.3. Araştırmanın Kapsamı

Araştırma için gerekli veriler, turizm gelirleri ve COVID-19 vakalarıyla ilgili istatistiklerden elde edilmiştir. Bu veriler, farklı ülkeler veya bölgeler için yıllık bazda veya belirli zaman aralıklarında toplanmıştır. Panel veri analizi yöntemleri kullanılarak turizm gelirleri ve COVID-19 arasındaki ilişki istatistiksel olarak değerlendirilmiştir. İlişkiyi incelemek için uygun regresyon modelleri kullanılmış ve hipotezler test edilmiştir. Panel veri analizi sonuçlarına göre, turizm gelirleri ve COVID-19 arasındaki ilişki değerlendirilmiştir. İlişkinin doğası, yönü ve istatistiksel anlamlılığı analiz edilmiştir. Araştırmanın sonuçları özetlenmiş ve çalışmadan elde edilen bulguların pratik, teorik ve politika açısından önemi vurgulanmıştır. Ayrıca, ileriki araştırmalar için öneriler sunulmuştur. Bu araştırma, turizm gelirleri ve COVID-19 arasındaki ilişkiyi belirlemeyi hedeflemiştir.

4.1.4. Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada öncelikle turizm, pandemi ve ekonomik büyüme ele alınmıştır. Daha sonra teorik olarak ekonomik büyüme detaylı şekilde incelenmiştir. Bu araştırma, pandemi sürecinde turizm sektörünün yaşadığı zorluklar ve bu durumun cari açık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin etkisini incelemiştir. Araştırma turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ve COVID-19 pandemisinin turizm sektörüne olan etkilerini incelemiştir. Covid-19 ele alınarak turizm sektörü üzerindeki etkisi araştırılıp, olumlu ya da olumsuz sonuçlara ulaşılmaya çalışılmıştır. Turizm sektörünün yıllar içerisindeki yükselişi, ülke gelirine katkısı, ekonomik büyüme üzerinde olumlu veya olumsuz etkileri araştırılarak panel veri analizi araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Turizm istatistikleri incelenmiş olup, pandemi sürecinde yaşanan düşüşlerin etkileri araştırılmıştır. Bu bağlamda panel veri analizi kullanılmıştır. Ülkemizde panel veri analizi tekniklerini uygulayan araştırmacıların yoğun olarak kullandığı üç program şu şekilde sıralanabilir;

❖ STATA

Stata, sosyal bilimler, ekonomi ve epidemiyoloji gibi alanlarda kullanılan istatistiksel analiz ve veri yönetimi için bir yazılım programıdır. Stata'nın ana amacı, verilerin analiz edilmesi, tahminlerin yapılması, modelleme çalışmalarının gerçekleştirilmesi ve sonuçların sunulması için bir araç sağlamaktır. Stata'nın özellikleri; veri yönetimi, istatistiksel analiz, grafikler ve görselleştirme.

❖ R-PROJECT

R programlama dili kısaca; elde etme hesaplama, veri analizi ve bilimsel araştırmalarda verileri temizleme, analiz etme, görselleştirme ve yorumlama hale getirmek için istatistikçiler, veri bilimcileri, veri analistleri, araştırmacılar ve pazarlamacılar tarafından yaygın olarak kullanılan bir programlama dilidir. R, istatistiksel hesaplama ve grafik oluşturma için kullanılan bir programlama dilidir. Aynı zamanda R Projesi, R dilinin geliştirilmesi ve yaygınlaştırılması için topluluk tarafından yürütülen bir inisiyatiftir. R dilinin kendisi, istatistiksel analizler yapmak, veri manipülasyonu ve modelleme gibi birçok analitik işlemi gerçekleştirmek için kullanılabilir.

❖ E-VIEWS

Eviews, Ekonometri analizi ve zaman serisi verileri üzerinde istatistiksel tahminler yapmak için kullanılan popüler bir istatistiksel yazılımdır. Eviews, "Econometric Views" kelimelerinin kısaltmasıdır. Quantitative Micro Software (QMS) firması tarafından geliştirilmiştir. Eviews, birçok analiz yöntemini desteklemektedir. Bu analizler; zaman serisi analizi, regresyon analizi, panel veri analizi ve zaman serisi tahminidir.

4.2. Panel Veri Analizi ile Değerlendirme

Ekonometrik analizlerde hedefi hem zaman hem de birim bazında analiz etmek gerekiyorsa bu analizler genellikle zaman ve birim bazında ayrı ayrı yapılır. Zaman içindeki analizler, zaman serisi analizleridir ve öğeye özgü analizler, kesitsel

analizlerdir. Panel veri analizi, zaman serisi ve yatay kesit analizlerini birleştiren uygun modelleri test eden bir yöntemdir (Greene 2003, 612). Turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen akademik çalışmalarda, zaman serisi analizlerine ek olarak panel veri analizi de sıkça kullanılan bir yöntemdir. Aşağıda panel veri analizine ek olarak panel eş bütünleşme testi dışında başka analiz yöntemlerini kullanarak yapılan çalışmalardan bazıları örnek olarak sunulmuştur.

Gökovalı ve Bahar (2006, 736-746), 1987-2002 yılları arasında Arnavutluk, Cezayir, Hırvatistan, Kıbrıs, Mısır, Fransa, Yunanistan, İsrail, İtalya, Libya, Malta, Monako, Fas, Portekiz, İspanya, Suriye, Tunus ve Türkiye gibi Akdeniz ülkelerini incelemişlerdir. Turizm geliri, işgücü artışı ve GSYİH değişkenlerini kullanarak dönemi analiz etmek için bir panel tahmin yöntemi kullanmışlardır. Sonuçlar turizmin ekonomik büyümeye katkı sağladığını göstermiştir.

Bahar ve Bozkurt (2010, 255-265) tarafından yapılan bir çalışmada, Türkiye başta olmak üzere 21 gelişmekte olan ülke, 1998 ve 2005 yılları arasında turizm gelirleri, toplam sermaye, gayri safi yurt içi tasarruf ve GSMH değişkenlerini ele alarak ve dinamik panel veri analizi kullanılarak değerlendirilmişlerdir. Çalışmanın sonunda elde edilen bulgulara göre, gelişmekte olan ülkelerde turizm geliri ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Fayissa (2011, 17) tarafından yapılan bir araştırma, kişi başına düşen turist sayısı, toplam sermaye oluşumu, ekonomik alım gücü, üçüncül sermaye, ithalat ve ihracat gibi değişkenleri kullanarak AB'nin dinamik bir panel veri tahmini ile 18 Latin Amerika ülkesini karşılaştırmıştır. Elde edilen sonuçlara göre turizm geliri, bölge ülkelerinin kişi başına düşen GSYİH'si, fiziki ve beşerî sermayeye yapılan mevcut yatırım düzeyi ve büyüme hızı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu ifade edilmiştir.

Nissan ve diğer araştırmacılar (2011) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Hollanda, İspanya, İsveç, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nde 2000-2005 yılları arasında kamu sektörü harcamaları, özel yatırım ve beşerî sermaye gibi değişkenler kullanılarak turizm

harcamaları incelenmiştir. Bu çalışmada, panel veri analizi ve en küçük kareler yöntemi kullanılarak turizm sektörü, girişimcilik, para arzı ve GSYİH gibi değişkenler analiz edilmiştir. Araştırmanın bulgularına göre, turizm sektörü sadece firmaların faaliyetlerini finanse etmekle kalmamakta, aynı zamanda yerel işletmelerin verimliliğini artırarak yeni iş fırsatları yaratmış ve ülkenin refahını artırdığı gözlenmiştir.

Aslan (2014, 363-372) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, İspanya, İtalya, Portekiz, Malta, Tunus, Kıbrıs, Türkiye, Hırvatistan, Mısır, İsrail, Bulgaristan ve Yunanistan gibi 12 Akdeniz ülkesi, Granger nedensellik testi kullanılarak incelenmiştir. Bu çalışmada, turizm gelirleri ile GSYİH reel değişkenleri arasındaki ilişki ülkeden ülkeye farklılık göstermiştir. Portekiz'de, turizm gelişimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik gözlemlenmiştir. İspanya, İtalya, Tunus, Kıbrıs, Hırvatistan, Bulgaristan ve Yunanistan'da ise ekonomik büyümenin turizm gelişimi üzerinde tek yönlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Malta ve Mısır için ise nedensellik ilişkisi kurulamamıştır.

Panel veri analizi, zaman serisi ve kesit verilerinin birleştirilmesiyle oluşturulan veri setlerine dayanan bir analiz yöntemidir. Bu birleştirilmiş verilere panel verileri veya panel veri setleri denir. Panel veri analizi, aynı kesit birimlerinin zaman içinde değiştiğini ve farklı birimlerin aynı kaldığını gösterir. Panel verileri genellikle N birimden ve her birim için T gözlem sayısından oluşur. Örneğin, bir şirketin yıllara göre satış miktarı panel veri olarak kabul edilebilir. Panel veri analizi, ekonomik ilişkilerin değerlendirilmesi için panel veri modellerinin kullanılmasını sağlar.

4.2.1. Tanımlayıcı İstatistikler

Çalışma, analiz yapmak için Türkiye'nin 2020 ve 2021 yılına ait verilerini kullanmıştır. Bu veriler, Türkiye'nin turizm sektörüyle ilgili çeşitli göstergeleri içermektedir. Çalışma, bu dönemde turizm gelirleri, ziyaretçi sayıları, turizm sektörünün ekonomiye katkısı gibi konuları analiz etmek ve bu verilerin zaman içindeki değişimini incelemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde, Türkiye'nin turizm sektöründeki performansı ve etkileri hakkında bilgi edinmek amaçlanmıştır. Analizde, Türkiye İstatistik Kurumu

veri tabanlarından yararlanılmıştır. Çalışma, turizm sektörünü değerlendirmek amacıyla turizm gelirleri ve ziyaretçi sayıları gibi göstergeleri kullanmıştır.

Tablo 16: Çalışmada Kullanılan Değişkenler

Değişken Adı	Veri Tabanı	Değişken Adı Kısaltması
Reel Turizm Geliri	Türkiye İstatistik Kurumu	rtg
Kişi Başı Turizm Geliri	Türkiye İstatistik Kurumu	kbtg
Kişi Başı Ziyaretçi Sayısı	Türkiye İstatistik Kurumu	kbzs

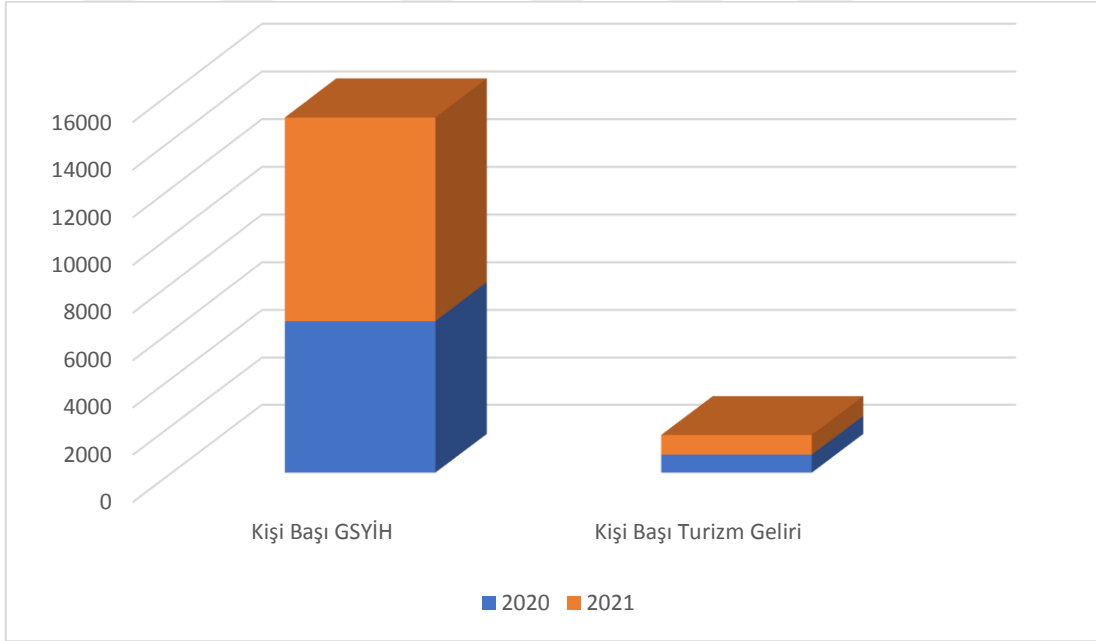
Türkiye'ye ilişkin analizde kullanılan değişkenlerin özet istatistikleri Tablo 17'de verilmiştir. Araştırmaya dahil edilen turizm gelirin'e göre 2020 ve 2021 yılları karşılaştırılmıştır. Türkiye'nin Covid-19 döneminde turizme yaşadığı düşüş incelenmiştir.

Tablo 17: Değişkenlere İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

2020			2021		
Değişken Adı	Ortalama	Değişim Oranı (%)	Değişken Adı	Ortalama	Değişim Oranı (%)
Turizm Geliri (\$)	12.059,320	-65,1	Turizm Geliri (\$)	24.482,332	103,0
Kişi Sayısı	15.826,266	-69,5	Kişi Sayısı	29.357,463	85,5
Kişi Başı Ortalama Harcama (\$)	762,00 \$	-	Kişi Başı Ortalama Harcama (\$)	834,00 \$	1,09
Gecelik Ortalama Harcama (\$)	61,00 \$	-	Gecelik Ortalama Harcama (\$)	66,00 \$	1,08

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,202145785#:~:text=Turizm%20geliri%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda%20bir,ise%20pak et%20tur%20harcamalar%C4%B1%20olu%C5%9Fturdu.>

Tablo 17 incelendiğinde Türkiye’de turizm gelirleri 2021 yılında bir önceki yıla oranla yüzde 103 artış göstererek 24 milyar 482 milyon 332 bin dolar olmuştur. 2021 yılında Türkiye’de kişi başına düşen turizm geliri 834,00 ABD doları olarak belirlenmiştir. Ancak, COVID-19 pandemisi nedeniyle turizm sektörü olumsuz etkilenmiş ve 2020 yılında turizm gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. 2021 yılında ise kişi başı turizm geliri bir miktar artış göstermiştir. Bu artışın nedeni, pandeminin etkilerinin hafiflemesiyle birlikte turizm sektörünün toparlanmaya başlaması olabilir. İnsanların seyahat etme isteğinin artması ve seyahat kısıtlamalarının gevşemesi, turizm gelirlerinin bir miktar yükselmesine katkı sağlamış olabilir. Bu durum, turizm sektörünün pandemi sonrası dönemde toparlanma işaretleri gösterdiğini ve kişi başı turizm gelirinin artış eğilimine girdiğini göstermektedir.

Şekil 5: Kişi BAŞI GSYİH ve Kişi Başı Turizm Gelirleri

Kaynak: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785>

Şekil 5 incelendiğinde kişi başı turizm geliri ile kişi başı nominal GSYİH arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. 2020 yılında kişi başı GSYİH 6,407 USD iken, kişi başı turizm geliri 762 USD olarak kaydedilmiştir. Bu, her bir ülke sakininin ortalama olarak ekonomik üretiminin 6,407 USD olduğunu ve turizm sektöründen kişi başına 762 USD

gelir elde edildiğini göstermektedir. 2021 yılında ise bu değerler yükselmiş ve kişi başı GSYİH 8,536 USD'ye ve kişi başı turizm geliri 834 USD'ye çıkmıştır. Yıllık olarak değerlendirilirse; Ortalama gecelik konaklama tutarı 66 dolar, yabancılar için 73 dolar ve yurt dışında kalan vatandaşlar için 50 dolar olmuştur. Bu artış, ekonomik faaliyetlerin genel olarak iyileştiğini ve turizm sektöründeki gelirlerin arttığını göstermiştir. Özellikle turizm sektöründe yaşanan toparlanma, ekonomik büyümeye ve kişi başı gelirdeki artışa olumlu bir katkı sağlamıştır. Bu veriler, turizm sektörünün ekonomik büyümeye olan potansiyel etkisi vurgulanmıştır. Ancak, diğer faktörler de ekonomik büyümeyi etkileyebilir, bu nedenle bu verilere tek başına dayanarak kesin bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Panel veriler aynı anda hem yatay kesit hem de zaman serisi verilerini barındırdığından, belirli bir dönem için birden fazla ekonomik birimden (ülke) gelen verilerin analize dahil edilmesini mümkün kılar. Panel verileri, yatay kesit verileri ve zaman serisi verileri aynı anda belirli bir dönem için birden fazla ekonomik birimin (ülke) verilerinin analize dahil edilmesini mümkün kılar (Gujarati ve Porter 2009, 759). Panel birim kök testleri sonrasında turizm büyüme ilişkisini test etmek için iki farklı panel eş bütünleşme testi kullanılmıştır. İlgili bilgiler ikinci paragrafta verilmiştir. Üçüncü alt bölüm, incelenen değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirlemek için kullanılan dinamik tablo en küçük kareler (PDOLS) modeli hakkında bilgi paylaşılmıştır. Deneylerden elde edilen gözlemler bir sonraki bölümde sunulmuştur.

4.3. Panel Eş Bütünleme Testleri

Eş bütünleşme testleri, uygulamalı iktisat literatüründe zaman serileri analizinde iki değişken arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için sıklıkla kullanılır ve panel veri analizine de uygulanabilir. Bir önceki bölümde panel birim kök testi ile kontrol edilen testin uygulanabilmesi için serilerin durağan olması ön koşuldur. Bu bölüm, ekonomik büyüme, turizm geliri ve turist sayıları arasındaki uzun vadeli ilişkiyi inceleyen panel eş bütünleşme testleri için teorik bir çerçeve sunmaktadır. Araştırma aşamasında kullanılan Pedroni ve Kao eş bütünleşme testlerinin teorik yapısı incelenmiş ve özet bilgiler paylaşılmıştır. Bir sonraki bölüm, deneysel sonuçların sonuçlarını sunar. Bu bölümde, panel veri analizi uygulanan çalışmalar arasından seçilen ve panel eş bütünleşme testi kullanan çalışmalar sunulmuştur. Son zamanlarda,

artan veri kaynaklarıyla birlikte panel eş bütünleşme testlerinin literatürde daha geniş bir şekilde kullanıldığı gözlenmiştir. Bir sonraki bölümde, teorik temelleri açıklanacak olan panel eş bütünleşme testlerinin, bu gelişmeyle birlikte literatürde daha da yaygınlaştığı ifade edilmiştir.

Tablo 18: Panel Eş Bütünleşme Analizi Uygulayan Çalışmalar

Çalışma	Ülke	Dönem	Metodoloji	Bulgular
•Lee ve Chang (2008)	•OECD ülkeleri ve gelişmiş ve gelişmekte olan 55 ülke	•1990-2002	•Pedroni Eş bütünleşme testi ve panel nedensellik testi	•TG'nin OECD üyesi olmayan ülkelerin EB'lerine etkisi, OECD üyesi ülkelerin EB'lerine olan etkisinden daha fazladır
Çalışma	Ülke	Dönem	Metodoloji	Bulgular
•Samimi vd. (2011)	•Gelişmekte olan 20 ülke	•1995-2009	•Panel Granger nedensellik testi, Johansen eş bütünleşme testi ve P-VAR analizi	•EB ile turizm gelişimi arasında uzun vadeli pozitif bir ilişki vardır.
Çalışma	Ülke	Dönem	Metodoloji	Bulgular
•Ekanayake ve Long (2012)	•Gelişmekte olan 140 ülke	•1995-2009	•Pedroni eş bütünleşme testi, panel Granger nedensellik testi ve panel FMOLS testi	•TG EB'ye olumlu katkı sağlar.

Çalışma	Ülke	Dönem-	Metodoloji	Bulgular
•Dritsakis (2012)	•Fransa, Kıbrıs, Yunanistan, İtalya, İspanya, Tunus ve Türkiye	•1980-2007	•Pedroni Eş bütünleşme testi, Kao eş bütünleşme testi, Johansen Fisher eş bütünleşme testi ve panel FMOLS testi	•Turizmin gelişmesi ile EB arasında eş bütünleşme vardır.

Çalışma	Ülke	Dönem-	Metodoloji	Bulgular
•Çağlayan vd. (2012)	•Amerika, Asya, Avrupa, Doğu Asya, Güney Asya, Latin Amerika ve Karayipler, Okyanusya, Orta Doğu ve Kuzey Afrika, Sahra Altı Afrika	•1995-2008	•Pedroni eş bütünleşme testi ve panel Granger nedensellik testi	•Avrupa'da TG ile EB arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır..

Çalışma	Ülke	Dönem-	Metodoloji	Bulgular
•Aktaş vd. (2013)	•Fransa, İspanya, İtalya, Türkiye ve Yunanistan	•1995-2011	•Pedroni, Kao, Johansen-Fisher ve Westerlund panel eş bütünleşme testleri	•TG'deki artış uzun dönemde EB üzerinde pozitif etkiye sahiptir.

Detaylı yapılan çalışmalardan elde edilen bulgulara göre, bazı sonuçlarda ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi, bazı sonuçlarda çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Bu duruma göre panel eş bütünleşme testi uygulayan çalışmaların çoğunda turizmin ekonomik büyümeye tek yönlü ve çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu ifade edilmiştir. Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki

ilişkiyi inceleyen araştırmalara göz attığımızda, çoğunlukla zaman serisi analizlerinin kullanıldığını ancak daha fazla erişilebilir veri kaynağıyla birlikte panel veri analizlerinin de arttığı gözlemlenmiştir. Analiz sonuçlarına göre, turizm ile ekonomik büyüme arasında neden-sonuç ilişkisi olduğu ortaya çıkmıştır. Bazı çalışmalarda, turizmden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir etki olduğu gözlenirken; bazı çalışmalarda ise turizm-ekonomik büyüme arasında iki yönlü neden-sonuç ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

4.3.1. Pedroni Eş Bütünleşme Testi

Pedroni'ye göre, panel eş bütünleşme testleri genellikle veri tabanındaki değişken sayısı artıp belirli bir süreye ulaştıktan sonra kullanılmaktadır. Zaman serileri eş bütünleşme testlerine göre daha geçerli sonuçlar verdiğini iddia etmektedir. Cihaza özgü veriler bazen panel eş bütünleştirme testlerinde görülmüştür. Pedroni tarafından önerilen bu eş bütünleşme testi, kayıpların da önüne geçebilmekte ve böylece analiz sonuçlarında önemli bir açıklayıcı güce sahip olan bireysel farklılıkların korunmasını sağlayabilmektedir (Pedroni 2004, 597-625). Pedroni eş bütünleşme testinde kullanılan genel model formu aşağıda yer almaktadır.

$$y_{it} = \alpha_i + \delta_i t + \beta_i X_{it} + e_{it}$$

Model 1'de yit ve xit değişkenleri, birinci fark alınarak analiz edilmektedir. Bu durumda, durağanlık varsayımı yapılmıştır, yani değişkenlerdeki uzun dönemli eğilimler dikkate alınmamıştır. α_i katsayıları, panel veri setinde her bir birime özgü deterministik sabit etkileri ölçmektedir. Bu, her bir birimin diğer değişkenlere göre sabit bir etkisi olduğunu ifade eder. Örneğin, farklı ülkelerin turizm gelirleri üzerindeki sabit farklılıkları veya politika etkilerini ölçmek için kullanılabilir. δ_i katsayıları ise birim bazında deterministik trend etkilerini ölçer. Bu, her bir birimin zamanla değişen trendlere sahip olduğunu ve bu trendlerin turizm geliri üzerindeki etkisini belirlemeye yardımcı olduğunu gösterir. Örneğin, bir ülkenin turizm geliri sürekli bir artış veya azalış eğilimi gösterebilir ve δ_i katsayısı bu trendi yakalamak için kullanılabilir. Bu özetle, Model 1'deki α_i ve δ_i katsayıları, panel veri setindeki her bir birimin sabit

etkilerini ve zamanla değişen trend etkilerini ölçmek için kullanılmaktadır. Bu katsayılar, turizm geliri üzerindeki farklılıkları ve değişimleri açıklamaya yardımcı olmaktadır. Pedroni eş bütünleşme testi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için kullanılmaktadır. Bu test, değişkenlerin birbirleriyle eş bütünleşik olup olmadığını analiz etmektedir. Testin ilk aşamasında, modeldeki denklem kullanılarak tüm birimler için değişkenler ayrı ayrı tahmin edilmektedir. Bu şekilde, bireysel farklılıklar sonuçlara yansıtılmaktadır. İkinci aşamada, tahmin sonuçlarından elde edilen artıklar toplanmaktadır. Bu artıklar üzerinde durağanlık kontrolü yapılarak, değişkenler arasındaki ilişkinin uzun dönemli olduğu belirlenmeye çalışılır. Pedroni tarafından geliştirilen istatistiksel testlere dayanarak, belirlenen kritik değerlere göre değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığına karar verilir. Testin sıfır hipotezi, çalışılan seriler arasında eş bütünleşme olmadığını ifade ederken, alternatif hipotez ise eş bütünleşmenin varlığını ifade etmektedir. Eğer elde edilen test istatistikleri kritik değeri aşarsa, sıfır hipotezi reddedilir ve alternatif hipotez olan eş bütünleşme kabul edilir. Pedroni eş bütünleşme testi, değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi belirlemek için kullanılan bir istatistiksel testtir. Test sonucunda, değişkenler arasında eş bütünleşme olup olmadığına karar verilir ve serilerin durağanlık kontrolü yapılır.

4.1.2. Kao Eş Bütünleşme Testi

Kao'nun eş bütünleşme testi, Pedron'a benzer bir şekilde gerçekleştirilen bir test yöntemidir. Yapılan testlerde Dickey-Fuller ve genişletilmiş Dickey-Fuller model yapıları tanıtılır. Aralarında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığını incelediğimiz iki değişken arasındaki en küçük kareler regresyonunun kalıntıları aşağıdaki şekillerde modellenmiştir (Kao 1999, 1-44).

$$\hat{e}_{it} = \rho \hat{e}_{it-1} + v_{it},$$

$$\hat{e}_{it} = \rho \hat{e}_{it-1} + \sum_{j=1}^p \varphi_j \Delta \hat{e}_{it-j} + v_{itp}$$

Model 2 ve 3'te $\hat{e}$, iki değişken arasındaki regresyon sonucu elde edilen kalıntı serisini temsil etmektedir. Bu seriler, değişkenler arasındaki ilişkinin ölçüsü olarak kullanılmaktadır. Boş hipotez olan P'nin 1'e eşit olduğunu savunurken, alternatif

hipotez ise P'nin 1'den küçük bir değer aldığını ve değişkenler arasında eş bütünleşme olduğunu savunmaktadır. Elde edilen değerler, kritik değerleri aşarsa, incelenen seriler arasında eş bütünleşme olmadığını savunan boş hipotez reddedilir ve serilerin eş bütünleşik oldukları sonucuna varılır. Bu özetle, Model 2 ve 3'te, regresyon sonucu elde edilen kalıntı serileri kullanılarak değişkenler arasında eş bütünleşme testi yapılmaktadır. Test sonucunda, eş bütünleşme olup olmadığına dair hipotezler değerlendirilir ve elde edilen değerlerin kritik değerleri aşması durumunda serilerin eş bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılır.

4.4. Panel Birim Kök Testleri

Panel verileri hem yatay kesit (cross-section) hem de zaman serisi verilerini içerir. Bu nedenle, analiz öncesinde kullanılan değişkenlerin durağanlık özelliğini taşıyıp taşımadığını belirlemek önemlidir. İlk fark alındığında, tüm değişkenler mevcut olur ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığını incelemek için bu değişkenler kullanılmıştır. Böylece panel eş bütünleşme testi yapılmıştır. Elde edilen artık seri durağan olmalıdır. Panel verileri, kesitsel (farklı birimler) ve zaman serisi (farklı zaman noktaları) bileşenlerini içerir. Analize başlamadan önce, değişkenlerin istatistiksel durağanlık özelliklerine sahip olup olmadığı değerlendirilmelidir. Eğer değişkenler durağan değilse, birinci fark alınarak uzun dönemli ilişkileri incelemek için dönüştürülmüş değişkenler kullanılır ve panel eş bütünleşme analizi gerçekleştirilir. Panel eş bütünleşme analizi sonucunda elde edilen artık serilerinin durağan olması önemlidir (Engle ve Granger 1987, 251-276). Araştırmada kullanılan 2020-2021 turizm geliri ve kişi başı ortalama harcama değişkenlerin durağan olup olmadığını belirlemek için Stata'dan temin edilebilen Im-Pesaran-Shin (IPS), birim kök testidir. PPS birim kök testi, analiz edilen serinin durağan olduğunu ifade eden boş hipotezi ve durağan olmadığını ifade eden alternatif hipotezi test etmiştir. Test istatistiği değeri, belirlenen kritik değerden küçükse, değişkenin birinci farkı alınarak farklı bir seri elde edilmiştir. Bu fark serisi üzerinde birim kök testi yapılmış ve serinin durağanlık seviyesi belirlenmiştir. Eğer birinci fark alındıktan sonra durağanlık sağlanıyorsa, değişken birinci dereceden durağan olarak kabul edilmiştir. PPS birim kök testi, serinin durağanlık özelliğini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Eğer elde edilen test istatistiği değeri belirlenen kritik değerinin altında ise, birinci fark

alınarak durağanlık sağlanmıştır. Bu süreç, serinin durağanlık seviyesini belirlemek için tekrarlanabilir. Eğer birinci fark alındıktan sonra durağanlık sağlanıyorsa, değişken birinci dereceden durağan olarak kabul edilir.

4.4. Panel Birim Kök Testi ve Bulgular

Panel eş bütünleşme testlerine geçmeden önce çalışılan serilerin durağan olup olmadığının tespit edilmesi gerekmektedir. Seri düzlemde durağansa ve birinci farkta durağan hale geliyorsa, bu değişkenler panel eş bütünleşmesini test etmek için kullanılabilir. Bu sayede serilerde uzun dönemli ilişkilerin varlığını inceleyen panel eş bütünleşme testlerinden geçilebilir. IPS birim kök testinin sonuçları Tablo 19'da sunulmaktadır. IPS birim kök testinin son hipotezi, analiz edilen serinin birim köke sahip olmasıdır. Elde edilen sonuçlara göre yatay veri değişkenlerinin tümü için tek kök hipotezi reddedilememiştir. Ancak, değişkenlerin birinci farklarının alınmasıyla birlikte birim kök hipotezi yüzde 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiş ve serinin durağan olduğu belirlenmiştir. İncelenen değişkenler eş bütünleşik ise, PDOLS modeli kullanılarak değişkenler arasındaki ilişkinin yönü ve önemi tahmin edilebilir. PDOLS denklem modelinden elde edilen katsayılar ile değişkenler arasındaki etki detaylı bir şekilde incelenebilir (Nazlıoğlu 2010, 99).

$$y_{it} = \alpha_i + \beta_i x_{it} + \sum_{j=-p}^p \gamma_{ij} \Delta x_{it-j} + \mu_{it}$$

Denklemden elde edilen sonuca göre β parametresinin anlamlılığı, t istatistiği kullanılarak hipotez testleriyle belirlenir. β parametresinin genellikle sıfır olduğu varsayılır. Eğer sıfır hipotezi reddedilirse, bu β parametresinin anlamlı olduğunu gösterir. T istatistiği, β 'nin genelde tahmin edilen değeri ile standart hata arasındaki oranı ifade etmektedir. Eğer T istatistiği büyük bir değer alırsa, β parametresi anlamlı olur ve sıfır hipotezi bu durumda reddedilir. Bunlara ek olarak t istatistiğinin p değeri de hesaplanmaktadır. P değeri, gözlenen t istatistiğinin β parametresinin sıfır hipotezi altında elde edilen değerden daha aşırı olma olasılığını gösterir. Fakat p değeri belirli bir anlamlılık seviyesinden küçük ise β parametresi anlamlıdır ve sıfır hipotezi reddedilir. Sonuç olarak modelden elde edilen β parametresinin anlamlılığı t -istatistikleri ve p -değeri ile değerlendirilir.

$$H_0 : \beta_i = \beta_0 \text{ ve } H_A : \beta_i = \beta_A \neq \beta_0$$

Tablo 19: IPS Panel Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	İstatistik	Düzey Veri		Birinci Fark	
		Sonuç	P-değeri	Sonuç	P-değeri
Kişi Başı Ortalama Harcama	T-bar	-0.786		-4.5462	
	T-tilde-bar	-0.482		-3.2544	
	Z-t-tilde-bar	3.8456	500	-6.2552	0.00000
Turizm Geliri	T-bar	-2.688		-46852	
	T-tilde-bar	-1.895		-3.5412	
	Z-t-tilde-bar	1.4855	0.496	-8.2598	0.00000
Kişi Sayısı	T-bar	-2.845		-5.5841	
	T-tilde-bar	-1.076		-3.9574	
	Z-t-tilde-bar	2.3788	0.9913	-.96758	0.00000

* 0,01 seviyesinde anlamlıdır

Panel birim kök testi sonuçlarına göre hareketsizlik durumunun belirlenmesinde çalışmada kullanılan diğer değişkenlere bakıldığında kişi başı ortalama harcama, turizm geliri ve ziyaretçi sayısı değişkenlerinin birim kök olarak alınması gereken bir birim köke sahip olduğu görülmüştür. Deneysel sonuçlara göre bu değişkenlerin birinci farkı alınarak durağanlık sağlanmıştır. Bu, değişkenlerin zaman değişimlerinin yumuşatıldığı ve analiz için verildiği anlamına gelir. Böylece veriler üzerinde istikrarlı bir şekilde istatistiksel analizler yapılabilir ve uzun vadeli ilişkiler incelenebilir. TÜİK'ten alınan verilere göre Türkiye'nin 2020 yılında GSYİH (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) değeri 8,536 ABD doları olarak kaydedilmiştir. 2021 yılında ise Türkiye'nin GSYİH değeri 6,407 ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2020 ve 2021 yılına ait Türkiye'nin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYH) verileri şu şekildedir:

2020 Türkiye GSYH: Yaklaşık 717 milyar ABD doları

2021 Türkiye GSYH: Yaklaşık 803 milyar ABD doları şeklindedir.

Tablo 20: Pedroni ve Kao Panel Eş Bütünleşme Testi Sonuçları

Değişkenler	İstatistik	Pedroni Testi		Kao Testi		
		Sonuç	P-değeri	İstatistik	Sonuç	P-değeri
GSYİH ve Turizm Gelirleri	MVR	-5.50585	0.00012	MDF t	1.9405	0.0256
	MPP t	3.25456	0.00022	DF t	1.27596	0.10106
	PP t	2.85415	0.00036	ADF t	2.2552	0.00089
	ADF t	3.25588	0.00052	UMDF t	2.0363	0.02569
			0.00066	UDF t	1.5789	0.0826
GSYİH ve Ziyaretçi Sayısı	MVR	-5.6922	0.00098	MDF t	1.5488	0.08455
	MPP t	2.59852	0.00006	DF t	2.2456	0.02145
	PP t	2.2551	0.000065	ADF t	1.2378	0.06895
	ADF t	3.58462	0.000068	UMDF t	2.1294	0.24682
				UDF t	1.2823	0.56981

Pedroni testinin sıfır hipotezi, analiz edilen seriler arasında herhangi bir eş bütünleşme ilişkisi olmadığını belirtmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, turizm geliri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin sıfır hipotezi yüzde 1 önem düzeyinde reddedilmiştir. Ziyaretçi sayıları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ile ilgili olarak sıfır hipotezi, yüzde 1 anlamlılık düzeyinde reddedilmiştir. Bu da turizm geliri ile ekonomik büyüme arasında ve ziyaretçi sayısı ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir. Kao testinin sıfır hipotezi, çalışılan seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin olmadığını göstermiştir. Analiz sonuçlarına göre, turizm geliri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin sıfır hipotezi yüzde 1 önem düzeyinde, ziyaretçi sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin sıfır hipotezi ise yüzde 5 düzeyinde reddedilmiştir. Pedroni'nin testi gibi, Kao'nun eş bütünleşme testi de turizm geliri ile ekonomik büyüme ve ziyaretçi sayısı ile ekonomik büyüme arasındaki uzun vadeli ilişkiyi göstermiştir.

Tablo 21: Panel Eş Bütünleşme Testi Toplu Sonuçları

Değişkenler	Test	Bulgu	P-değeri
GSYİH ve Turizm Geliri	Pedroni	Eş bütünleşme var	<0.01
	Kao	Eş bütünleşme var	<0.01
GSYİH ve Ziyaretçi Sayısı	Pedroni	Eş bütünleşme var	<0.01
	Kao	Eş bütünleşme var	<0.05

Her iki test de turizm geliri ile ekonomik büyüme arasında ve ziyaretçi sayısı ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bu, ekonomik büyüme, turizm geliri ve ziyaretçi sayıları arasındaki entegrasyon ilişkisini belirlemek için kullanılan test sonuçlarından da anlaşılmaktadır. Araştırmada gerçekleştirilen testler sonucunda analiz bölümünün ilk aşamasında reel GSYİH, kişi başına düşen turizm geliri ve kişi başına düşen ziyaretçi sayısı değişkenlerinin birinci fark alındığında durağan olduğu tespit edilmiştir. Analiz bölümünün ikinci aşamasında ise reel GSYİH, turizm geliri ve ziyaretçi sayısı arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu, yani değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Son adım, bu değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin yönünü ve işaretini belirlemiştir. Ülke genelinde ekonomik büyüme, turizm geliri ve ziyaretçi sayıları arasında pozitif iki yönlü bir ilişki gözlemlenmiştir. Analiz ayrı ayrı yapıldığında, ülkede ekonomik büyüme ile turizm geliri arasında pozitif bir ilişki bulunurken, ekonomik büyüme ile ziyaretçi sayısı arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür.

4.5. Tartışma

4.5.1. Kuramsal Çıkarımlar

Çalışmanın sonuçları, turizm geliri, ziyaretçi sayısı ve ekonomik büyüme arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu göstermiştir. Bu ilişki, turizm sektörünün ekonomik büyümeye pozitif bir katkı sağladığını ve ekonomik büyümeyle birlikte turizm gelirinin ve ziyaretçi sayısının arttığını göstermiştir. Bu sonuçlar, turizm sektörünün ekonomik kalkınma için önemli bir potansiyele sahip olduğunu ve turizm geliri ve ziyaretçi sayısındaki artışın ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Bu durum, turizm sektörünün istihdam yaratma, gelir dağılımını iyileştirme ve diğer sektörlerle olumlu dışsallıklar sağlama potansiyeline sahip olduğunu göstermiştir.

Ayrıca, analiz sonuçları turizm geliri ile ekonomik büyüme arasında daha güçlü bir ilişki olduğunu ve ziyaretçi sayısı ile ekonomik büyüme arasında da pozitif bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Bu da turizm sektöründeki gelir artışının ekonomik büyümeyi daha etkili bir şekilde tetiklediğini ve ziyaretçi sayısındaki artışın da ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Örneğin Lee ve Chang (2008, 50 – 65) in Pedroni eş bütünleşme testlerinde de benzer sonuç vardır. Teste göre TG'nin OECD üyesi olmayan ülkelerin EB'lerine etkisi, OECD üyesi ülkelerin EB'lerine olan etkisinden daha fazladır. Bu çıkarımlar, turizm sektörünün ekonomik politikaların geliştirilmesi ve turizm sektörünün sürdürülebilir büyüme için önemli bir rol oynadığı alanlarda politika yapıcılar ve işletmeler için önemli ipuçları sağlamıştır. Aktaş (2013) ın Fransa, İspanya, İtalya, Türkiye ve Yunanistan'ı incelemiş olduğu Pedroni ve Kao testlerinin sonuçları da bu tezin sonuçları ile benzer ifadeler içermektedir. Aktaş'ın ifadesine göre TG (Toplam Gelir) artışının uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir tüketiciye sahip olduğunu belirtiyor. Yani, TG'deki (Toplam Gelir 'deki) artışın ekonomik büyümeyi teşvik ettiği ve ekonomik performansın olumlu yönde yansımaları ifade edilmektedir. Samimi vd. (2011: 28 – 32) nin gelişmekte olan 20 ülkeyi ele aldığı çalışmada, Panel Granger nedensellik testi, Johansen eş bütünleşme testi ve P-VAR analizi uygulanmıştır. Analiz sonuçlarına göre ekonomik büyüme ve turizm gelişimi arasında bir ilişki olduğunu ve bu ilişkinin uzun vadede pozitif olduğunu ifade eder. Bu ifade, ekonomik büyüme ile turizm sektörünün gelişimi arasında bir bağlantı olduğunu ve bu bağlantının zaman içinde pozitif bir şekilde ilerlediğini gösterir. Yani, ekonomik büyüme arttıkça, turizm sektörü de büyüme eğilimi gösterebilir ve turizm gelirleri artabilir. Bu tür bir pozitif ilişki, ekonomik büyümenin turizm sektörüne olumlu etkileri olduğunu gösterir. Ekonomik büyüme, daha fazla gelir, istihdam ve yatırım fırsatları yaratabilir, bu da turizm sektörünün büyümesini teşvik eder. Ekanayake ve Long (2012: 61 -63) yapmış oldukları çalışmada gelişmekte olan 140 ülkeyi ele almıştır. Pedroni eş bütünleşme testini uygulayarak turizm gelirlerinin ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Dritsakis (2012, 801 -816) Fransa, Kıbrıs Yunanistan, İtalya, İspanya, Tunus ve Türkiye'yi çalışmasına dahil ederek Pedroni Eş bütünleşme testi, Kao eş bütünleşme testi, Johansen Fisher eş bütünleşme testi ve panel FMOLS testlerini uygulamıştır. Yapmış olduğu testler sonucunda turizmin gelişmesi ile ekonomik

büyüme arasında eş bütünleşme olduğu sonucuna varmıştır. Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen detaylı çalışmalarda, farklı sonuçlar elde edilmiştir. Bazı çalışmalarda, turizm sektörünün ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği ve tek yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu bulunmuştur. Yani, turizm sektöründeki büyüme, ekonomik büyümeyi desteklemektedir. Ancak, diğer çalışmalarda ise turizm ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu durumda, turizm sektörünün ekonomik büyümeyi etkilemesinin yanı sıra, ekonomik büyümenin de turizm sektörüne pozitif etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Yani, turizm sektöründeki büyüme ekonomik büyümeyi teşvik ederken, ekonomik büyüme de turizm sektörünü desteklemektedir. Turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalarda, genellikle zaman serisi analizleri kullanılmıştır. Ancak, panel veri analizlerinin kullanımının artmasıyla birlikte, daha fazla erişilebilir veri kaynağı sayesinde turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin panel veri analizleriyle incelendiği çalışmalar da yapılmaktadır. Sonuç olarak, bu çalışmaların analiz sonuçları, turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasında neden-sonuç ilişkisi olduğunu göstermektedir. Bazı çalışmalarda tek yönlü etki olduğu belirlenirken, diğer çalışmalarda ise çift yönlü neden-sonuç ilişkisi olduğu gözlenmiştir. Ayrıca turizm sektörünün gelecekteki büyüme potansiyelini ve etkilerini anlamak için yapılan bu analizler, turizm sektöründe yatırım yapacak veya politikalarını şekillendirecek kişilere değerli bilgiler sunmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına dayanarak bir çıkarım ve tartışma yapılabilir. Turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu görülmektedir. Turizm geliri ve ziyaretçi sayısındaki artış, ekonomik büyümeyi teşvik etmektedir. Bu durum, turizmin ekonomik kalkınma için önemli bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Turizm geliri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, çalışmada pozitif olarak tespit edilmiştir. Turizm gelirindeki artışın, reel GSYİH'yi olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir. Bu da turizm sektörünün ekonomiye katkı sağladığını ve turizm gelirinin ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu birçok araştırma ve çalışma tarafından desteklenmektedir. Turizm geliri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, genellikle pozitif olarak tespit edilmiştir. Turizm gelirindeki artışın, reel Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'yı (GSYİH) olumlu yönde etkilediği gözlenmiştir. Turizm sektörü, bir ülkenin

dış turistleri çekmesi ve bu turistlerin harcamalarıyla yerli ekonomiye katkıda bulunması anlamına gelir. Turizm geliri, turistlerin konaklama, yeme-içme, ulaşım, alışveriş ve diğer turistik etkinlikler için yaptığı harcamaların toplamını ifade eder. Bu harcamalar, turizm sektörünün büyüklüğünü ve ekonomik etkisini belirler. Turizm sektörünün ekonomik büyümeye olan katkısını ele alırsak; istihdam oluşturma, gelir getirisi, sektörler arası etkileşim ve altyapı gelişimi gibi birleşimler turizm gelirinin ekonomik büyümeyi desteklediğini gösterir. Turizm sektörü, ülkeler için önemli bir ekonomik sektör haline gelmiştir ve sürdürülebilir turizm politikaları ve stratejileri, turizm gelirinin artırılmasına ve ekonomik büyümenin sürdürülmesine yardımcı olur. Bu bilgiler, turizm sektörü ile ekonomik büyüme arasındaki genel ilişkiyi anlatmaktadır. Elbette, her ülkenin ekonomik yapısı, turizm potansiyeli ve diğer faktörler farklı olabilir, bu nedenle spesifik durumlarda daha ayrıntılı analizler yapmak gerekebilir. Aynı şekilde, ziyaretçi sayısı ile ekonomik büyüme arasında da pozitif bir ilişki bulunmaktadır. Ziyaretçi sayısındaki artışın, reel GSYİH'yi artırdığı ve ekonomik büyümeyi desteklediği gözlenmiştir. Bu da turizm sektörünün ziyaretçi çekme kabiliyetinin ekonomik büyümeyi etkileyen önemli bir faktör olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, turizm sektörünün ekonomik politikaların geliştirilmesinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Hükümetler ve işletmeler, turizm sektörüne yapılan yatırımları teşvik etmeli ve turizm altyapısını geliştirmelidir. Turizm gelirinin ekonomiye daha fazla entegre edilmesi ve yerel ekonomiye aktarılması da önemlidir. Bu, turizm sektörünün ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağlamasını ve yerel halka ekonomik fırsatlar sunmasını sağlayabilir. Turizm gelirinin ekonomiye daha fazla entegre edilmesi, turizm sektöründeki harcamaların yerel ekonomiye yayılmasını ve diğer sektörleri de etkilemesini sağlar. Bu, yerel tedarikçilere, restoranlara, el sanatları üreticilerine, ulaşım sağlayıcılarına ve diğer hizmet sektörlerine iş ve iş imkânı yaratır. Turizm sektörünün yerel kaynaklardan tedarik yapması ve yerel iş gücünü istihdam etmesi, ekonomik büyümeyi yerel düzeyde teşvik eder. Yerel ekonomiye aktarılan turizm geliri, yerel halkın yaşam standartlarını ve refahını artırabilir. Bu gelirin yerel işletmeler, hizmet sağlayıcılar ve girişimciler arasında dolaşması, ekonomik dengenin sağlanmasına ve gelir dağılımının iyileşmesine yardımcı olur. Aynı zamanda, turizm sektöründeki iş fırsatları ve gelir kaynakları, göçün önlenmesine ve yerel nüfusun bölgede kalmasına katkıda

bulunabilir. Turizm gelirinin yerel ekonomiye aktarılması aynı zamanda sürdürülebilir turizm uygulamalarını teşvik eder. Yerel kaynakların kullanımı, kültürel değerlerin korunması, çevresel sürdürülebilirlik ve sosyal sorumluluk gibi konular, turizmin uzun vadeli başarısı için önemlidir. Turizm sektörü, yerel halkın kültürel mirasını ve doğal kaynaklarını korumasına ve turizm faaliyetlerinin sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesine olanak tanıyan politikalar ve iş birlikleri geliştirmelidir. Bu nedenle, turizm sektörünün ekonomiye daha fazla entegre olması ve yerel ekonomiye aktarılması, turizmin ekonomik büyümeye daha fazla katkı sağlamasını ve yerel halka ekonomik fırsatlar sunmasını sağlar. Bu, turizm gelirinin daha adil bir şekilde dağıtılmasını ve yerel toplulukların turizm faaliyetlerinden daha fazla yararlanmasını sağlar. Sürdürülebilir turizm politikalarının benimsenmesi de gelecekteki öneriler arasında yer almaktadır. Doğal kaynakların korunması, çevresel etkilerin azaltılması ve yerel kültür ve toplulukların korunması, turizmin uzun vadeli büyümesini destekleyebilir. Sürdürülebilir turizm politikaları, turizm faaliyetlerinin doğal kaynakları korumasını, çevresel etkileri azaltmasını ve yerel kültür ve toplulukları korumasını hedefler. Turizm sektörü, doğal güzelliklere ve çevresel kaynaklara dayanırken, bu kaynakları sürdürülebilir bir şekilde kullanmalı ve korumalıdır. Bu, çevre kirliliğinin azaltılması, enerji ve su kaynaklarının verimli kullanılması, atık yönetiminin etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi gibi uygulamaları içerir. Çevresel etkilerin azaltılması, turizm faaliyetlerinin çevresel sürdürülebilirlik prensiplerine uygun olarak planlanması ve yönetilmesi gerektiğini ifade eder. Bunun yanı sıra, turizm sektörü, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmeli, karbon ayak izini azaltmalı ve çevre dostu uygulamaları benimsemelidir. Bu şekilde, turizmin çevresel etkileri azaltılarak doğal çevrenin ve biyolojik çeşitliliğin korunması sağlanır. Sürdürülebilir turizm politikalarının benimsenmesi, turizm sektörünün uzun vadeli büyümesini ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemektedir. Bu politikalar, turizm faaliyetlerinin ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları arasında denge sağlamayı amaçlar. Turizm sektörünün gelecekteki önerileri arasında, sürdürülebilirlik prensiplerini benimsemek ve bu doğrultuda hareket etmek büyük önem taşır. Ayrıca, turizm sektöründe çeşitlilik ve inovasyonun teşvik edilmesi, sektörün rekabet gücünü artırabilir ve sürdürülebilir büyümeyi destekleyebilir.

4.5.2. Pratik Çıkarımlar

Yukarıdaki bulgulara dayanarak pratik çıkarımlar şunlar olabilir:

- ✓ Turizm sektörüne yatırım yapma: Analiz sonuçları, turizm sektörünün ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Bu nedenle, ülkeler veya bölgeler turizm sektörüne yatırım yaparak ekonomik büyümeyi teşvik edebilirler. Turizm altyapısının geliştirilmesi, turizm cazibe merkezlerinin tanıtımı ve turizm sektöründe istihdam yaratılması gibi önlemler alınabilir. Turizm sektörüne yapılan yatırımlar, ekonomik büyümeyi destekleyen önemli bir faktördür. Ülkeler veya bölgeler, turizm sektörüne yatırım yaparak ekonomik büyümeyi teşvik edebilirler. Bu yatırımların birkaç yolu vardır. İlk olarak, turizm altyapısı geliştirilebilir, yani oteller, turistik tesisler, ulaşım ağları ve diğer turizmle ilişkili altyapılar inşa edilebilir. Bu, turistlerin konforlu ve güvenli bir şekilde seyahat etmelerini sağlar. İkinci olarak, turizm cazibe merkezleri tanıtılabilir. Turistik bölgelerin ve destinasyonların tanıtımı, daha fazla turist çekmek için önemlidir. Bu, turizm gelirinin artmasına ve yerel ekonomiye katkı sağlamasına yardımcı olur. Son olarak, turizm sektöründe istihdam yaratılabilir. Otelcilik, restoranlar, rehberlik hizmetleri ve diğer turizmle ilişkili işletmelerde istihdam fırsatları sağlanarak, işsizlik oranları düşebilir ve gelir dağılımı iyileştirilebilir. Bu yatırımların birleşimi, turizm sektörünün büyümesini teşvik ederken, aynı zamanda ekonomik büyümeyi destekler.
- ✓ Turizm politikalarının şekillendirilmesi: Analiz sonuçları, turizm geliri ve ziyaretçi sayısındaki artışın ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Bu nedenle, turizm politikaları, turizm geliri ve ziyaretçi sayısını artırmaya odaklanmalıdır. Turizm sektörünün teşvik edilmesi, turizm destinasyonlarının çeşitlendirilmesi, turizm pazarlama stratejilerinin güçlendirilmesi gibi politikalar geliştirilebilir.
- ✓ İstihdam yaratma ve gelir dağılımını iyileştirme: Turizm sektörü, istihdam yaratma potansiyeline sahiptir. Analiz sonuçları, turizm sektöründeki büyümenin ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Bu nedenle, turizm sektörüne yapılan yatırımlar ve politikalar, istihdam yaratma ve gelir dağılımını iyileştirme hedeflerine odaklanabilir.

- ✓ Turizm sürdürülebilirliği ve çevresel etkiler: Turizm sektöründeki büyüme ve artan ziyaretçi sayısı çevresel etkileri de beraberinde getirebilir. Bu nedenle, turizm politikaları ve yönetimleri sürdürülebilir turizm hedeflerini desteklemelidir. Doğal kaynakların korunması, çevresel sürdürülebilirlik önlemleri ve turizm ile yerel toplumların uyumlu bir şekilde iş birliği yapması gibi faktörler dikkate alınmalıdır.
- ✓ Turizm sektöründe iş birliği ve sektörler arası ilişkiler: Analiz sonuçları, turizm sektörünün ekonomik büyümeyi desteklediğini göstermiştir. Bu nedenle, turizm sektörüyle diğer sektörler arasında iş birliği ve sektörler arası ilişkiler güçlendirilebilir. Turizm sektörü, konaklama, yiyecek-içecek, ulaşım, el sanatları gibi diğer sektörlerle sinerji yaratarak ekonomik büyümeyi artırabilir.

Bu pratik çıkarımlar, turizm sektörünün yönetimi, politika yapımı ve yatırım kararlarının şekillendirilmesinde değerli rehberlik sunmaktadır. Ancak, her ülke veya bölge için spesifik faktörler ve koşullar göz önüne alınarak, yerel ihtiyaçlar ve öncelikler doğrultusunda hareket edilmelidir.

SONUÇ

Literatür araştırmasından elde edilen bilgiler incelendiğinde ekonomik büyüme ile turizm arasında çift yönlü, turizm ile ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır. Literatürdeki bu çalışmaların çoğunun zaman serisi analizleri gibi tek tek ülkelere dayalı analizler içerdiği görülmüştür. Öte yandan, artan sayıda güvenilir veri tabanı ile panel veri analizi uygulayan çalışmalardan elde edilen son kanıtlar, genel bir yoruma izin vermiştir. Bu nedenle, önerilen politikalar daha fazla ülkeden elde edilen bulgulara dayanmıştır. Bu nedenle çalışmada panel veri analizi kullanılmıştır. Literatürde panel veri analizi kullanılarak yapılan son araştırmalara bakıldığında hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin aynı analize dahil edildiği görülmüştür. Ancak turizm ve ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi incelerken aynı gelir düzeyindeki ülkeleri bir arada değerlendirmek daha tutarlı sonuçlar elde etmek için faydalı olacaktır. Bu bağlamda Lee ve Chang (2008), OECD üyesi olan ve olmayan ülkelere yönelik yaptıkları çalışmada, OECD üyesi olmayan ülkelere artan turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğu sonucuna varmışlardır. Ancak Lee ve Chang (2008) tarafından yapılan çalışmada yapılan ülke grupları ayrımının tam olarak gelir düzeyi ayrımına karşılık gelmediği düşünülmektedir. Aslında OECD üyesi ülkeler arasında çoğunlukla yüksek gelirli ülkeler yer alırken, düşük gelirli ülkeler de bulunmaktadır.

- Çalışmada kullanılan verilerin sınırlılıkları, örneğin sadece 2020 ve 2021 yıllarına ait verilerin kullanılması, genellemelerin yapılmasını ve sonuçların diğer dönemlere veya farklı koşullara uygulanmasını sınırlayabilir. Bu durum, çalışmanın sonuçlarının sadece belirli bir döneme ilişkin olduğunu ve diğer dönemlere veya farklı koşullara genelleme yapmanın mümkün olmadığını göstermiştir. Turizm sektörü, mevsimsel etkilerden, ekonomik dalgalanmalardan ve diğer dış etkenlerden etkilenebilen dinamik bir sektördür. Dolayısıyla, yalnızca iki yıla ait verilerin kullanılması, turizm ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi tam olarak anlamamızı kısıtlayabilir. Ayrıca, çalışmada kullanılan veri setinin kapsamı da sınırlı olabilir. Örneğin, belirli bir bölgeye veya sektöre odaklanan bir veri seti kullanıldığında, elde edilen

sonuçların diğer bölgeler veya sektörler için geçerli olup olmadığı belirsiz olabilir. Bu da çalışmanın sonuçlarının genelleme yapılabilirliğini etkileyebilir. Veri sınırlılıklarını aşmak ve daha genel geçerli sonuçlara ulaşmak için, gelecekteki çalışmalarda daha geniş bir zaman aralığı ve daha kapsamlı veri setleri kullanılabilir. Ayrıca, farklı bölgeleri ve sektörleri temsil eden verilerin analiz edilmesi, sonuçların daha genellemeye uygun hale gelmesini sağlayabilir. Sonuç olarak, çalışmanın sınırlılıkları, veri setinin zaman dilimi ve kapsamının sınırlı olmasıdır. Bu sınırlılıklar, çalışmanın sonuçlarının belirli bir döneme ve belirli bir kapsama odaklandığını gösterir ve daha genel geçerli sonuçlara ulaşmak için daha kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulduğunu gösterir.

- Çalışmada kullanılan örneklemin temsiliyeti ve genişliği, elde edilen sonuçların genelleme yapılabilirliğini etkileyebilir. Örneklemin belirli bir bölgeye veya sektöre odaklanması, sonuçların diğer bölgeler veya sektörler için geçerliliklerini sınırlayabilir. Örneklemin temsiliyeti, çalışmada kullanılan örneklemin genel popülasyonu doğru bir şekilde temsil edip etmediğini ifade eder. Eğer örneklemin belirli bir bölgeye veya sektöre odaklandığı ve diğer bölgeler veya sektörlerden farklı özelliklere sahip olduğu durumlar söz konusu ise, elde edilen sonuçlar sadece incelenen bölge veya sektörle sınırlı kalabilir. Bu da sonuçların genelleme yapılabilirliğini etkiler. Örneğin, çalışma sadece bir turistik destinasyon veya bir turizm sektörü üzerinde yapılmışsa, elde edilen sonuçlar sadece o belirli destinasyon veya sektörle ilgili olabilir. Farklı coğrafi bölgelerde veya farklı turizm sektörlerindeki durumlar farklılık gösterebilir. Dolayısıyla, bu tür bir odaklanma, çalışmanın sonuçlarının diğer bölgeler veya sektörler için geçerliliğini sınırlar.
- Çalışmada bulunan ilişkilerin nedensel bir ilişkiyi yansıtıp yansıtmadığı belirsiz olabilir. İstatistiksel ilişkiler sadece ilişkili değişkenler arasındaki ilişkiyi gösterirken, nedensel bir ilişkinin varlığını doğrulamak için daha fazla araştırma ve analiz yapılması gerekebilir. İstatistiksel ilişkiler sadece iki değişken arasındaki ilişkiyi gösterirken, bu ilişkinin nedensel bir ilişki olduğunu doğrulamak için daha fazla araştırma ve analiz yapılması gerekebilir. İstatistiksel ilişki, iki değişken arasındaki ilişkinin varlığını ve bu ilişkinin ne

yönde olduğunu gösterir. Ancak, iki değişken arasında bir istatistiksel ilişki olduğu durumda, bu ilişkinin nedensel bir ilişki olduğunu söylemek doğru olmayabilir. İstatistiksel ilişki, sadece değişkenler arasında birbirine bağılılık olduğunu gösterir, ancak nedensel bir ilişkiyi kanıtlamak için daha fazla çalışma gerekmektedir. Nedensel ilişkiyi doğrulamak için, genellikle deneysel çalışmalar veya uzun vadeli zaman serisi analizleri gibi daha derinlemesine yöntemlere ihtiyaç duyulur. Deneysel çalışmalarda, değişkenler üzerinde kontrol sağlanır ve nedensel ilişkiyi belirlemek için deney grupları ve kontrol grupları oluşturulabilir. Uzun vadeli zaman serisi analizleri ise değişkenler arasındaki ilişkinin zaman içindeki değişimini inceleyerek nedensel bir ilişkiyi ortaya çıkarmaya çalışır. Bu nedenle, çalışmada bulunan istatistiksel ilişkilerin nedensel bir ilişkiyi yansıtıp yansıtmadığını belirlemek için daha fazla araştırma, deneysel çalışmalar veya derinlemesine analizler gerekebilir. İstatistiksel ilişkiler sadece başlangıç noktasıdır ve daha fazla kanıt ve analiz ile desteklenmeleri gerekmektedir.

- Çalışmada ele alınmayan veya kontrol edilemeyen dış etkenler (örneğin, siyasi, ekonomik veya doğal afetler gibi) sonuçları etkileyebilir. Bu etkenlerin göz ardı edilmesi, sonuçların tam bir resmi sunmasını engelleyebilir.
- Çalışmada kullanılan analiz yöntemleri ve modeller, sonuçların güvenilirliğini etkileyebilir. Yöntemsel tercihler, örneğin varsayımların ihlal edilmesi veya modelin karmaşıklığı, sonuçların doğruluğunu etkileyebilir. Bu kısıtlar, çalışmanın sonuçlarının yorumlanması ve genellemelerin yapılması konusunda dikkate alınmalıdır. Gelecekteki çalışmalarda bu kısıtların üstesinden gelmek ve daha kapsamlı sonuçlara ulaşmak için daha fazla veri, genişletilmiş örneklemeler ve farklı analiz yöntemleri kullanılabilir.
- Çalışmada yapılan testler sonucunda, analiz bölümünün ilk aşamasında, reel GSYİH, kişi başına düşen turist geliri ve kişi başına düşen ziyaretçi sayısı değişkenlerinin, işletmenin oluşumu sırasında durağan olduğu tespit edilmiştir. İlk farklar analizin ikinci aşamasında ise reel GSYİH, turizm geliri ve ziyaretçi sayısı arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

- Son adımda ise değişkenler arasındaki bu uzun dönemli ilişkinin yönü ve işareti belirlenmiştir. Ülke için ekonomik büyüme ile turizm arasında pozitif bir iki yönlü ilişki bulundu. Turizm gelirlerindeki yüzde 1'lik bir artışın reel GSYİH'yi yüzde 0,55, yüzde 1'lik bir artışın ise turizm gelirlerini yüzde 1,70 artırdığı görülmüştür. Benzer şekilde, ziyaretçi sayısındaki yüzde 1'lik bir artış reel GSYİH'yi yüzde 0,70 artırırken, reel GSYİH'deki yüzde 1'lik bir artış ziyaretçi sayısını yüzde 1,20 artırmaktadır. Turizm sektörü Türkiye ekonomisi için önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada yapılan analizler sonucunda elde edilen sayısal parametreler, turizmin uzun vadeli ekonomik büyüme için etkili olduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında turizm sektörüne yapılacak yatırımların uzun vadede ülke ekonomisine katkı sağlayacağı açıktır.

Verilen bilgilere dayanarak gelecek önerileri;

- Turizmin ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi olduğu göz önüne alındığında, hükümetler ve işletmeler turizm sektörüne yapılan yatırımları teşvik etmelidir. Turizm altyapısının geliştirilmesi, turistik cazibe merkezlerinin çeşitlendirilmesi ve turistlerin memnuniyetini artıracak önlemlerin alınması, turizm sektörünün büyümesini destekleyebilir. Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini artırmak için, turizm sektöründen elde edilen gelirlerin ekonomiye daha fazla entegre edilmesi önemlidir.
- Turizm gelirlerinin yerel ekonomiye yeterince aktarılması ve yerel işletmelerin turizmden faydalanmasının sağlanması gerekmektedir. Bu, turizm gelirlerinin yerel halka ve işletmelere ekonomik fırsatlar yaratmasını sağlayabilir. Gelecekteki öneriler arasında sürdürülebilir turizm politikalarının benimsenmesi önemlidir.
- Doğal kaynakların korunması, çevresel etkilerin en aza indirilmesi ve yerel kültür ve toplulukların korunması gibi sürdürülebilirlik ilkeleri turizm sektöründe uygulanmalıdır. Bu, turizmin uzun vadeli büyümesini ve sürdürülebilir kalkınmayı destekleyebilir.
- Tek bir turizm pazarına bağımlı olmak yerine, turizm sektörünün çeşitlendirilmesi önemlidir. Farklı turizm segmentlerine ve pazarlara yönelik

çeşitli ürün ve hizmetler sunarak, turizm sektörü riskleri dağıtabilir ve istikrarlı bir büyüme elde edebilir. Örneğin, doğa turizmi, sağlık turizmi, kültür turizmi gibi farklı turizm segmentlerine odaklanabilir.

- Gelecekteki öneriler arasında turizm sektöründe inovasyon ve dijitalleşmeye odaklanma yer almalıdır. Teknolojik gelişmeleri kullanarak turizm deneyimini geliştirmek, dijital pazarlama ve rezervasyon sistemlerini kullanmak, turizm işletmelerinin rekabet gücünü artırabilir. Ayrıca, inovasyon ve dijitalleşme turizm sektörünün verimliliğini artırabilir ve sürdürülebilir büyümeyi destekleyebilir. Bu öneriler, turizm sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisini artırmak ve turizm gelirlerini daha sürdürülebilir bir şekilde yönlendirmek için dikkate alınabilir. Ancak, her ülkenin kendi özel koşullarını göz önünde bulundurarak ve sürekli olarak değerlendirme yaparak uygulanabilirlikleri değerlendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

- Acar, Y. (2020). The Novel Coronavirus (Covid-19) Outbreak and Impact on Tourism Activities. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7-21.
- Akyol, C. (2020). Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Covid-19 Salgınına Yönelik Görüşleri. *Gastronomi Konaklama ve Seyahat Dergisi*, 3 (1), 112-121.
- Alaeddinoğlu, F., & Rol, S. (2020). Covid-19 pandemic and its effects on tourism. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Outbreak Disease Special Issue*, 233-258.
- Bahar, O., & Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte olan ülkelerde turizm-ekonomik büyüme ilişkisi: dinamik panel veri analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Bakar, N. A., & Rosbi, S. (2020). Effect of Coronavirus disease (COVID-19) to tourism industry. *International Journal of Advanced Engineering Research and Science*, 7(4).
- Cinel, E. A., & Yolcu, U. (2021). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesine Etkileri: Türkiye Örneği Üzerinde Yapay Sinir Ağları ile Öngörü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (31), 247-264.
- Çelik Uğuz, S. (2014). Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(26), 18-22.
- Çeti, B., & Ünlüönen, K. (2019) Evaluation Of The Effect Of Crisis Due To Epidemic Diseases On The Tourism Sector. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, 22(2), 109-128.
- Ercan, Y. Nihal (2002), “İçsel Büyüme Teorisi: Genel Bir Bakış”, *Planlama Dergisi*, Özel Sayı, DPT’nin Kuruluşunun 42. Yılı, ss. 129-138.

- Furmolly, A. W., & Uludağ, B. K. (2018). Turizmin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi (1963-2015). *Disiplinler arası Akademik Turizm Dergisi*, 3(1), 11-22.
- Gizem, BAŞ., & Mehmet, KARA (2020). Türkiye'de Döviz Kuru ile Zorlu Krediler İlişkisi: Bir Zaman Serisi Analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11 (22), 997-1023.
- Gün, S., & Tutcu, A. (2021). Covid-19 sürecinde turizm sektörü ve Türkiye açısından bir değerlendirme. *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(6), 530-543.
- Güngören, F., & Özcan, C. C. (2019). Turizm ve İstihdam İlişkisinin Ampirik Bir Analizi: Türkiye Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 767-781.
- Hepaktan, C. E., & Çınar, S. (2011). OECD Ülkeleri Vergi Sistemi Esnekliğinin Panel Eş bütünleşme Testleri ile Analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 133-153.
- İbiş, S. (2020). Covid-19 Salgınının Seyahat Acenteler Üzerine Etkisi.
- Kadanalı, E., & Yazgan, Ş. (2012). Kırsal Turizmin Ekonomik-Sosyal ve İstihdam Etkileri. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2012 (2), 97-100.
- Kar, M., Zorkirişçi & Yıldırım, M. (2004). Turizmin Ekonomiye Katkısı Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4 (8), 87-112.
- Karadeniz, E., & Beyaz, F. S., Ünlübulduk, S. N., & Kayhan, E. (2020). Covid-19 Salgınının Turizm Sektörüne Etkilerinin ve Uygulanan Stratejilerin Değerlendirilmesi: Otel Yöneticileri Üzerinde Bir Araştırma. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(4), 3116-3136.
- Kozak, MA. & Aydın, B. (2018). Grönroos Hizmet Kalite Modeli: Otelcilik Alan Yazısını Bir Değerlendirme Üzerinden. *Anadolu: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 29 (2), 175-184.

- Opuş, S. (2001). Turizmin Ekonomik Etkileri: Erzurum'daki Turistik İşletme Belgeli Konaklama Tesislerinde Bir Araştırma. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 15(3-4), 37-58.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik Büyümenin Teorik Temelleri. Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2(1), 63-72.
- Papatheodorou, A. (1999). Akdeniz Bölgesinde Uluslararası Turizm Talebi. Uygulamalı Ekonomi, 31 (5), 619-630.
- Rahman, M. (2013). Ekonomik Kalkınma Aracı Olarak Turizm: Teorik Bir Tartışma. İşletme Dergisi, 34 (1).
- Roche, M. (1992). Mega Olaylar ve Mikro Modernleşme: Yeni Kentsel Turizmin Sosyolojisi Üzerine. İngiliz Sosyoloji Dergisi, 563-600.
- Saçık, S. Y., & Gökhan, A. K. A. R., & Gülmez, Z. (2019). Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (42), 303-316.
- Salim, İ. B. İ. Ş., & Batman, O. (2018). Japonya ve Güney Kore'den İstanbul'a Gelen Turistlerin Seyahat Motivasyonları ve Yeniden Ziyaret Etme Üzerine Bir Araştırma Üzerine. Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 15 (2), 246-262.
- Samimi, AJ, Sadeghi, S. ve Sadeghi, S. (2011). Gelişmekte olan ülkelerde turizm ve ekonomik büyüme: P-VAR yaklaşımı. Ortadoğu bilimsel araştırma dergisi, 10 (1), 28-32.
- Song, S., Cui, J., Lei, GJ, Chen, YF, Yang, MX, Li, ZN ve Zhang, JH (2020). Kuzeydoğu Çin'de hosta virüsü X'in oluşumu, bulaşıcılığı ve moleküler karakterizasyonu. Kanada Bitki Patolojisi Dergisi, 42 (4), 595-603.
- Şenol, Z., & Zeren, F. (2020). Coronavirus (COVID-19) And Stock Markets: The Effects Of The Pandemic On The Global Economy. Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 7(4), 1-16.

- Tavmergen, İ. P. (1998). Turizm İşletmeciliğinde Verimliliği Arttıran Yeni Teknolojiler ve Yaklaşımlar. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 39-43.
- Uğuz, S. Ç. (2014). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Turizmin Önemi. *Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2014(1), 18-22.
- Unur, K. (2000). Turizmin Türkiye'nin Ödemeler Dengesine Etkisinin Analizi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(3), 1-17.
- Ünlüöner Kurban ve Salih Zeki Sahin (2011), "Turizmde İstihdam", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (37).
- Yayar, R.D.Y. (2014), Türkiye'de Sürdürülebilir Cari Açık Sosyal Bilimler Dergisi/Journal of Social Sciences Cilt. VII Sayı. 1 Nisan.
- Yıldız, Z. (2011). Turizmin Büyüme ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3 (5), 54-71.
- Yılmaz, M. (2020). 20 Nisan 2020 Tarihi İtibariyle Covid-19 Virüsünün Dünyadaki Coğrafi Kıtalar ve Ülkelere Göre DAĞILIMI. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4).
- Yurtdaş, G., & Acar-Tek, N., & Akbulut, G., & Cemali, Ö., Arslan, & N., Beyaz Coşkun, A., & Zengin, FH (2020). Yetişkinlerde Kabızlık İçin Risk Faktörleri: Kesitsel Bir Çalışma. *American College Of Nutrition Dergisi*, 39 (8), 713-719.
- Yusuf, ACAR (2020). Yeni Koronavirüs (Covid-19) Salgını ve Turizm Sonuçlarına Etkisi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 7-21.

Tezler

- Aslan, A. (2014). Tourism development and economic growth in the Mediterranean countries: Evidence from panel Granger causality tests. *Current issues in Tourism*, 17(4), 363-372.
- Bedir, B. (2021). COVID-19 Salgının Turizm Endüstrisi Üzerindeki Etkisi: Türkiye Analizi. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozgeyik, Y. ve Eban, F. (2017). “Türkiye’de Turizm Gelirlerinin Cari İşlemler Dengesi Üzerindeki Etkisi: 2000-2015 Dönemine İlişkin Ampirik Çalışma”, *The Journal of Social Science*, sayı: 11, s. 966-978.
- Bükey, A. (2012). Bölgesel Kalkınma ve İl Stratejik Planlarında Turizm Stratejilerinin Ele Alınışı: Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme (Doctoral Dissertation, Sakarya Üniversitesi (Turkey).
- Çolak, O. (2020). Turizmin Sosyal Çevreye Etkileri Üzerine Bir Araştırma: Taraklı Örneği (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sakarya.
- Fataliyev, T. (2022). Turizmin ekonomik büyümede etkisi: Azerbaycan örneği (Master's thesis, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Kalyankar, MD ve Patil, P. (2020). Covid-19 Pandemisinin Turizm Sektörüne Etkisi *Purakala Ugc Bakım J*, 31, 611-617.
- Kodaş, Ş. (2022). Covid-19'un turizm faaliyetlerine etkisi: Türkiye örneği (Master's thesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Korkut, Y., & Mert, E. & Zeren, F., & Altunışık, R. (2020). Covid-19 Pandemisinin Turizm Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Üzerine Bir İnceleme. *Gaziantep University Journal Of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 71-86.

Nazlıoğlu, Şaban (2010), Makro İktisat Politikalarının Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Karşılaştırma, Yayınlanmamış Doktora Tezi, T.C. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Türkbal A., Mikro iktisat (Fiyat Teorisi) Genişletilmiş ve Geliştirilmiş 2.b., Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 622, 1983.

Makaleler

Angessa, AT, & Lemma, B., & Yeshitela, K., & Endrias, M. (2022). Etiyopya'nın Orta Dağlık Bölgelerinde Ekoturizm Gelişiminin Etkilerine Yönelik Topluluk Algıları: Wanchi Gölü ve Komşu Manzaraları Örneği. Heliyon, 8 (2), E08924.

Arslan, K. (2009). Türkiye’de Kongre Turizmini Geliştirme İmkanları. İstanbul: Informag Yayıncılık.

Atış, A. G., & Saygılı, F. (2014). Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicilerinin Ampirik Analizi. Sosyo ekonomi, 21(21).

Amutha D. “Economic Impacts of Tourism” 2011, 4.

Bahar, O., & İlal, N. Ç. (2020). Coronavirüsün (Covid-19) Turizm Sektörü Üzerindeki Ekonomik Etkileri. International Journal Of Social Sciences And Education Research, 6(1), 125-139.

Bostan, S., & Erdem, R., & Ozturk, Y. E., & Kilic, T., & Yilmaz, A. (2020). The Effect Of COVID-19 Pandemic On The Turkish Society. Electron J Gen Med. 2020; 17 (6): 237.

Brahman J (1996) New Directions In Tourism For Third World Development Annals Of Tourism Research 23, 48-70.

Buhalis, D., & Law, R. (2008). Progress in Information Technology And Tourism Management: 20 Years On And 10 Years After The Internet—The State of tourism Research. Tourism Management, 29(4), 609-623.

- Butnaru, G. I., & Haller, A. P. (2017). Perspective Of Sustainable Rural Tourism in The United Kingdom Of Great Britain And Northern Ireland (Uk): Comparative Study Of B And Σ Convergence in The Economic Development Regions. *Sustainability*, 9(4), 525.
- Cho, V. (2003). Turist Varış Tahmini İçin Üç Farklı Yaklaşımın Karşılaştırılması. *Turizm İşletmeciliği*, 24 (3), 323-330.
- Çımat, A., & Bahar, O. (2003). Turizm sektörünün Türkiye ekonomisi içindeki yeri ve önemi üzerine bir değerlendirme.
- Davies, S. E. (2013). National security and pandemics. *UN chronicle*, 50(2), 20-24.
- Debisarun, P. A., & Gössling, K. L., & Bulut, O., & Kilic, G., & Zoodma, M., & Liu, Z., & Netea, M. G. (2021). Induction Of Trained Immunity By Influenza Vaccination-Impact On COVID-19. *Plos Pathogens*, 17(10), E1009928.
- Demirkol Ş, Zengin B. (2004) Turizm İşletmeleri, Değişim Yayınları, İstanbul.
- Dritsakis, N. (2012). Tourism development and economic growth in seven Mediterranean countries: A panel data approach. *Tourism Economics*, 18(4), 801-816.
- Edmunds, J. & Gay, N. (2006). Integrating Epidemiological And Economic Modeling: The Data Nexus. In R. D. Smith, N. Dräger & M. Hardimann (Eds.), *The Rapid Assessment Of The Economic Impact Of Public Health Emergencies Of International Concern* (Chapter 8). Oxford University Press.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-Integration And Error Correction: Representation, Estimation, And Testing. *Econometrica: Journal Of The Econometric Society*, 251-276.
- Ennew, C. ve Schoefer, K. (2003). Turizmde Hizmet Hatası ve Hizmetin Geri Kazanılması: Bir İnceleme.

- Fayissa, B., Nsiah, C., & Tadesse, B. (2011). Research note: Tourism and economic growth in Latin American countries—further empirical evidence. *Tourism Economics*, 17(6), 1365-1373.
- Ferigato, S., Fernandez, M., Amorim, M., Ambrogi, I., Fernandes, L. M., & Pacheco, R. (2020). The Brazilian Government's mistakes in responding to the COVID-19 pandemic. *The Lancet*, 396(10263), 1636.
- Freund, C. ve Warnock, F. (2005). “Current Account Deficits in Industrial Countries: The Bigger They Are, The Harder They Fall”, University of Chicago Press, 133-167.
- Gecho, Y., Ayele, G., Lemma, T., & Alemu, D. (2014). Rural household livelihood strategies: Options and determinants in the case of Wolaita Zone, Southern Ethiopia. *Social sciences*, 3(3), 92-104.
- Gössling, S., & Scott, D. & Hall, C. M. (2020). Pandemics, Tourism And Global Change: A Rapid Assessment Of Covid-19. *Journal Of Sustainable Tourism*, 1-20. Doi: 10.1080/09669582.2020.1758708.
- Göymen, K. (2000). Türkiye'de Turizm ve Yönetişim. *Yıllık Turizm Araştırmaları*, 27 (4), 1025-1048.
- International Labour Organization. (2020). ILO Monitor: COVID-19 and the World of Work. Part I: Latest labour market developments: continuing workplace closures, working-hour losses and decreases in labour income (1-35).
- Ivanov, S., C. Webster, “Measuring The Impact Of Tourism On Economic Growth” 7-8 October 2006, Kosice, Slovakia, Pp. 21-30.
- Kaosa-Ard, M. S. (1994). Thailand's Tourism Industry—What Do We Gain And Lose. *TDRI Quarterly Review*, 9(3), 23-26.
- Korinth, B., & Ranasinghe, R. (2020). COVID-19 pandemic's impact on tourism in Poland in March 2020. *GeoJournal of Tourism and Geosites*, 31(3).

- Levin, Z. V. (2002). Im Et Al (2003) Breitung (2000) Choi (2001) Hadri (2000) Pesaran (2003) Décision LLC IPS. B Z C Z H Z.
- Li, J., Nguyen, T. H. H., ve Coca-Stefaniak, J. A. (2020). Coronavirus Impacts on Post-Pandemic Planned Travel Behaviours. *Annals of Tourism Research*.
- Marcouiller, D. W., Kim, K. K., & Deller, S. C. (2004). Natural Amenities, Tourism And Income Distribution. *Annals Of Tourism Research*, 31(4), 1031-1050.
- Mccall, B. (2020). COVID-19 And Artificial Intelligence: Protecting Health-Care Workers And Curbing The Spread. *The Lancet Digital Health*, 2 (4), 166-167. Doi: 10.1016/S25897500(20)30054-6.
- Nazneen, S., Hong, X., & Ud Din, N. (2020). COVID-19 Crises And Tourist Travel Risk Perceptions. Available At SSRN 3592321.
- Öztürk, İ. & Acaravcı, A. (2009). Turizm Büyümesi ile Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik Üzerine: Türkiye'den Ampirik Kanıtlar. *Transilvanya İdari Bilimler İncelemesi*, 5 (25), 73-81.
- Pedroni, P. (2004). Panel Cointegration: Asymptotic And Finite Sample Properties Of Pooled Time Series Tests With An Application To The PPP Hypothesis. *Econometric Theory*, 20(3), 597-625.
- Pizam, A., & Ellis, T. (1999). Customer satisfaction and its measurement in hospitality enterprises. *International journal of contemporary hospitality management*, 11(7), 326-339.
- Şimşek M., Akın A., “Turizm Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi” 2012, Cilt 4, Sayı 7, 63 – 81.
- Tatoglu, E., Bayraktar, E., Golgeci, I., Koh, S. L., Demirbag, M., & Zaim, S. (2016). How Do Supply Chain Management And Information Systems Practices Influence Operational Performance Evidence From Emerging Country Smes. *International Journal Of Logistics Research And Applications*, 19(3), 181-199.

- Tosun, C. (1999). An Analysis Of The Economic Contribution Of Inbound International Tourism İn Turkey. *Tourism Economics*, 5(3), 217-250.
- Tosun, C. (2001). Gelişmekte Olan Dünyada Sürdürülebilir Turizm Gelişiminin Zorlukları: Türkiye Örneği. *Turizm İşletmeciliği*, 22 (3), 289-303.
- Qiu, W., & Rutherford, S., Mao, A. & Chu, C. (2017). The Pandemic And İts İmpacts. *Health, Culture And Society*, 9 (10), 1-11. Doi: 10.5195/HCS.2017.221.
- World Tourism Organisation (WTO), 1980 Manila Declaration On World Tourism. Madrid: World Tourism Organisation.
- Wu, Song, Li, “Tourism Economics Research: A Rewiev And Assessment” 2012, Pp.2.
- Yağcı, K. (2007). Meyer-Allen Örgütsel Bağlılık Modeli Yaklaşımıyla Otel İşletmeleri İş Görenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma.
- Yılmaz, H. (2022). Türkiye'de Turizmin Ekonomik Büyümeye Etkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 7 (1), 257-276.
- Zenker, S., & Kock, F. (2020). The Coronavirus Pandemic–A Critical Discussion Of A Tourism Research Agenda. *Tourism Management*, 81, 104164.

Kitaplar

- Adams, R. "Economic Growth, Inequality and Poverty: Findings from a New Data Set" Policy Research Working Paper 2972, World Bank, 2002, World Bank Economic Review, 11(2): 357-82.
- Ahmad, N., Menegaki, A. N., & Al- Muharrami, S. (2020). Systematic literature review of tourism growth nexus: An overview of the literature and a content analysis of 100 most influential papers. *Journal of Economic Surveys*, 34(5), 1068-1110.
- Briton, Sg (1982). Üçüncü Dünya'da Turizmin Ekonomi Politikası. Yıllık Turizm Araştırması, 9 (3), 331-358.
- Copeland, B. R. (1991). Tourism, Welfare And De-Industrialization in A Small Open Economy, 515-529.
- Diamond, J. (1977). Tourism's Role in Economic Development: The Case Reexamined. *Economic Development And Cultural Change*, 25(3), 539-553.
- Dornbusch, R., Sturzenegger, F., Wolf, H., Fischer, S., & Barro, R. J. (1990). Extreme inflation: dynamics and stabilization. *Brookings Papers on Economic Activity*, 1990(2), 1-84.
- Ekanayake, E. M., & Long, A. E. (2012). Tourism development and economic growth in developing countries. *The International Journal of Business and Finance Research*, 6(1), 61-63.
- Gokovali, U., Bahar, O., & Kozak, M. (2007). Determinants of length of stay: A practical use of survival analysis. *Tourism management*, 28(3), 736-746.
- Göymen, K. (2000). Tourism and governance in Turkey. *Annals of Tourism Research*, 27(4), 1025-1048.
- Greene, S. K., Stuart, A. M., Medalla, F. M., Whichard, J. M., Hoekstra, R. M., & Chiller, T. M. (2008). Distribution Of Multidrug-Resistant Human Isolates Of

- MDR-Accsut Salmonella Typhimurium And MDR-Ampc Salmonella Newport
In The United States, 2003–2005. Foodborne Pathogens And Disease, 5(5),
669-680.
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). Causality In Economics: The Granger
Causality Test. Basic Econometrics (Fifth International Ed.). New York:
Mcgraw-Hill, 652.
- İncekara, A. (2001). Anadolu'da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki
Yeri. İstanbul Ticaret Odası.
- İçöz, Orhan ve Metin Kozak (1998), Turizm Ekonomisi, 1. Baskı, Ankara: Turhan
Kitabevi.
- Kao, C. (1999). Spurious Regression And Residual-Based Tests For Cointegration in
Panel Data.
- Kormendi, R. C., & Meguire, P. G. (1985). Macroeconomic Determinants Of Growth:
Cross-Country Evidence. Journal Of Monetary Economics, 16(2), 141-163.
- Kozak, M. vd. (1997) Turizm İlkeler – Kavramlar, 3. Baskı, Ankara Turhan Kitabevi,
61.
- Lee, C. C., & Chang, C. P. (2008). Energy Consumption And Economic Growth in
Asian Economies: A More Comprehensive Analysis Using Panel Data.
Resource And Energy Economics, 30(1), 50-65.
- Mankiw, N.G. (2002). Macroeconomics. Worth Publishers, 5th Edition.
- Seckelmann, A. (2002). Domestic tourism- A chance for regional development in
Turkey. Tourism Management, 23(1), 85–92.
- Selçuk N, & Şahin T, (2008), Turizm Ekonomisi, İstanbul, Lisans Yayıncılık.
- Seyidoğlu, H. (1999),” Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama”,Turhan
Kitabevi, 382.

Storper, M. (2016). Fikir ve Gerçeklik Olarak Neo-Liberal Şehir. Bölge, Politika, Yönetişim, 4 (2), 241-263.

Vanzetti, D., & Peters, R. (2021). Covid-19 And Tourism An Update: Assessing The Economic Consequences. In Unctad (United Nations Conference On Trade And Development) Report.

İnternet Kaynakları

<https://data.tuik.gov.tr> Erişim Tarihi: 05.04.2022

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785#:~:text=Turizm%20geliri%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda%20bir,ise%20paket%20tur%20harcamalar%C4%B1%20olu%C5%9Fturdu.http://www.tursab.org.tr> Erişim Tarihi: 06.03.221

<https://www.unwto.org/covid-19-and-tourism-2020> Erişim Tarihi: 04.11.2020

<https://www.ilo.org/global/topics/coronavirus/lang--en/index.htm> Erişim Tarihi: 28.05.2020.

<https://www.tursab.org.tr/assets/assets/uploads/dunya-turizm-istatistik/unwto-2019-turkiye-siralamasi.pdf> Erişim Tarihi: 08.04.2021

<https://tr.tradingeconomics.com/country-list/gdp-per-capita>, Erişim Tarihi: 11.02.2021

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785> Erişim Tarihi: 05.04.2022

<https://www.ayeum.com/ders/stata-ile-panel-veri-analizi#:~:text=STATA%20program%C4%B1%20sosyal%20bilimler%20ve, analiz%20yapma%20yetene%C4%9Fine%20sahip%20olmas%C4%B1d%C4%B1r> Erişim Tarihi: 10.04.2008

<http://www.oecd.org/dataoecd/10/32/1902552.pdf/> Erişim Tarihi:20.02.2012

<https://yigm.ktb.gov.tr/Eklenti/81939,3103turizmistatistikleri2020-4pdf.pdf?0> Erişim Tarihi:05.02.2008

<https://www.economicdiscussion.net/notes/study-notes-oneconomics/16196> Erişim Tarihi: 16.10.2020

<https://www.unwto.org/news/covid-19-international-tourist-numbers-could-fall-60-80-in-2020> (Erişim Tarihi: 20.05.2020)

Özen,A,(2006),Turizmsektörraporu.Http://Www.Gedik.Com/Analiz/ER_TURIZM_160804. Pdf, (Erişim Tarihi:27.08.2006)

<https://www.turizmajansi.com/haber/iste-turkiye-nin-2019-turist-sayisi-ve-turizm-geliri-h35213> Erişim Tarihi: 07.04.2021

<https://www.tursab.org.tr/assets/uploads/istatistik/kasim-2020-tursab-istatistik-rapor.pdf> Erişim Tarihi: 05.03.2021

TÜRSAB, 2020b. COVID-19 Sürecinde Türkiye ve Dünya Turizmi Değerlendirmesi, Aralık,

<https://Tursab.Org.Tr/Apps/Files/Content/6ad52b35-1dd2-41c2-9f1c-C24cc19e7a63.Pdf> [Erişim Tarihi: 05.03.2021]

<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2022-49606> Erişim Tarihi: 11.10.2022

<https://tr.tradingeconomics.com/country-list/gdp> Erişim Tarihi: 08.04.2020

Unwto. (2021). Tourist Arrivals Down 87% in January 2021 As Unwto Calls For Stronger Coordination To Restart Tourism, 31 March, <https://Www.Unwto.Org/Taxonomy/Term/347> [Erişim Tarihi: 07.03.2021]

Uras, G. (2013). Üretim ve İhracat İthalata Bağımlı. Milliyet, (03.12.2013). <http://Www.Milliyet.Com.Tr/Yazarlar/Gungor-Uras/Uretim-Ve-İhracat-İthalata-Bağimli1801423/>, [Erişim Tarihi: 11.02.2019]

<https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/609ef884-3b3c-4bc3-84fe-9254244c3490/odemelerdengesi.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-> Erişim Tarihi: 02.05.2023

